

శ్రీరస్తు. 124

శ్రీమదుమామహేశ్వర సేవకాగ్రేసర
శ్రీనద్వికేశ్వర ప్రోక్తమయిన
అభినయదర్పణము.

ఇది భరతశాస్త్రాభిలాషులగు నిఖిలరసికులకును
బ్రయంబుగా

మహారాజరాజశ్రీ- విడవలపాటి- సుబ్బరామయ్య సెట్టిగారి
ప్రేరణమున గ్రంథాంతరముల యందలి
బహువిషయములను జేర్చి
తెనుఁగు తాత్పర్యములతోడ

భరతవిద్యాపాదన ప్రవీణులగు, శ్రీమాన్,
నీడామంగలం- తిరువేంకటాచార్యులవారికొమారుడగు
రాజగోపాలాచార్యులవారిచే
మూడవమారు ముద్రింపబడియెను.

MADRAS:

PRINTED AT THE SASTRA SANJEEVINI PRESS.

~~For Reference Only~~

1905.

Registered Copy-right.

శ్రీమంగారసాధి
దములసుతయ
హృజ్ఞానమును, ఆ
వ్యాపారములు ఆ
ములందువిరక్తియు,

శ్రీసంతానరామచరబ్రహ్మజేనమః.

పీఠిక.

విజయపురి. మార్చి ౧౯౦౭.

విజయపురి. మార్చి ౧౯౦౭.

శ్రీమత్సకలభువనకర్తయైన శ్రీయఃపతికిం బ్రయతమంబై నిఖిలరసిక
జనాహ్లాదభాజనంబైన సర్వలోకవ్యాపకంబైన విలసిల్లెడి భరతశాస్త్రిము, శ్లో॥
శంభుర్గౌరీతథాబ్రహ్మమాధవోనందికేశ్వరః॥ దత్తిలోకోహళశ్చైవయా
జ్ఞవల్క్యశ్చైవనారదః॥ హనూమాన్విఘ్నరాజశ్చషణ్ముఖోభబృహస్పతిః॥ అ
ర్జునోరావణశ్చైవ కన్యాబాణసుతాతథా॥ ఏతేభరతకతారోభువనే
షుప్రకీర్తితాః॥ అనగా, శివుడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, విష్ణువు, నందికేశ్వరుడు,
దత్తిలుడు-కోహళుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు, నారదుడు, ఆంజనేయుడు, వి
ఘ్నేశ్వరుడు, సుబ్రహ్మణ్యుడు, బృహస్పతి, అజానుడు, రావణుడు, ఉపాక
న్యక అనువారు భరతశాస్త్రికర్తలు అని లోకములయందుకొనియాడబ
డుచున్నారు. అనునీయర్థముగల ప్రమాణశ్లోకములచేతవన్నెకెక్కియు
న్నది, అట్లుండియుప్రకృతమునందుమనవారండరును ఆభినయవిద్యనుసా
ధారణవిద్యలలోనొకటిగాదలచియాదరింపకపోవుటయేగాక, అదికేవల
పామరరంజకవిద్యయనియు, శిష్టులకుపరిగ్రహణీయముకాదనియు, నాట్య
ప్రవర్తకులకేయభ్యసనీయమనియునుల్లంఘించియున్నారనుటయెల్లవా
రికినితెల్లమేకదా? మోక్షసాధకమగుయోగశాస్త్రిమునుబోలినయీశా
(శ్రు)ముగ్ధుడైదశకువచ్చుటకునాయికానాయకవ్యాపారములనుతదంగము
లయినయితరవిషయములనుజూపి ధర్మమునందుప్రవృత్తిగలుగజేయుట
యేగాక గూడాధాప్రదర్శకమునై, ఆంగికాభినయమువలనరసికులగునభిజ్ఞు
లకునానందప్రదమైయట్టిరసికాగ్రగణ్యులచే నాయభినయవిద్యాప్రవీణు
లుసన్మానింపబడువిషయముకేవలనటీప్రేష్యముగానెన్నబడుటయు, జనుల
మనసులందుఁజూచువిషయములను అంగచలనాదులచేదెలిసికొనుటవలన
కామవికారముకలుగుననుభ్రాంతియునుకారణములగుచున్నవి. అట్లుగా
కనూత్పుదృష్టిచేచక్కగావిచారించునెడలఈశాస్త్రిము శృంగారరసాధి
స్తానదేవతయులోకజనకుడునగుశ్రీకృష్ణదేవుని లీలావినోదములను ఆయా
రసానుభవములతోడనూహించి తెలిసికొనుటవలన బ్రహ్మజ్ఞానమును, ఆ
జ్ఞానమువలనచూడబడునవియన్నియులస్థిరములయినవ్యాపారములు అ
నుతాత్పర్యమును, ఆతాత్పర్యముచేతఅట్టివ్యాపారములందువిరక్తియు,

'శాంతిదాంత్యాదివిశిష్టగుణములునుజనింపగానిత్యసుఖప్రకమయినబ్రహ్మ
నందమునుబొందించుననువిషయము తేటపడునుకనుకను, నాయినాయ
కవ్యాపారములుజ్ఞానపాదాధికమునందుగురుశిష్యులయొక్కసేవ్యసేవ
కభావబోధకములేగానియితరములుకావుఅనిబ్రహ్మాదులచేత చెప్పబడి
యున్నదికనుకను, ధర్మాధికామమోక్షముల నైడిచతుర్విధపురుషాధికా
ములకునుసాధకమును, సర్వోత్కృష్టమును దేవతాదికత్వకమునునైన
యీభరతశాస్త్రముఎల్లవిధములచేతనుమనకుపరిగ్రహణీయమును అ
భ్యసనీయమునగును. అనివిచారించి, కాలానుసారముగాదినేదినేక్షీణదశ
నొందుచున్న దీనినియథోచితప్రచారమునకు తేడలచి, భరతకలకలహా
నొకరగునందికేశ్వరునిచేతజెప్పబడిన యభినయదర్పణముఅనుగ్రంథము
నుతొలుతముద్రింపించిప్రకటించితిమి, అయిననుఅదియెల్లవారికితేటతెల్ల
ముగాదెలియకయుండుటంబట్టి మ-రా-శ్రీ, విడవలపాటి-సుబ్బరామయ్య
సెట్టిగారుఅనువైశ్యశిఖామణిప్రేరేపణవలన, పతాకాదిముఖ్యహస్తముల
స్వరూపములనుదెలిపెడి చిత్రపుగురుతులనాయూహాస్తముల లక్షణశ్లోక
ములకుమొదటజేర్చియు, గ్రంథాంతరములందుచెప్పబడిన ఆయాహస్త
ములయుత్పత్తికాలము, ఋషిదేవతాజాతివణకములు, మొదలగువాని
గూర్చియు, విశేషసంయతహస్తములను, ప్రసిద్ధరాజులహస్తములను, పు
ణ్యనదులహస్తములను, అశ్వత్థాదివృక్షహస్తములను, సింహాదిమృగహస్త
ములను, హంసాదిపక్షిహస్తములను, సక్రాదిజలజంతుహస్తములను, శిరో
భేదాద్యనేకవిషయములనుసంగ్రహించియునిట్లుచేరినసన్నాటయెనిమిది
విషయములను తెలుపునట్టి శ్లోకములకు స్త్రీబాలకాదులకుగూడతేటగా
దెలియునట్లుసులభములైనమాటలతోతెనుగుతాత్పర్యమువ్రాసి మూ
డవమారుపెద్దఅక్షరములతోముద్రింపించితిమి.

ఇదిగాక అభినయమునందునవరసములుమొదలగువానినిదెలుపదగిన
భరతరసప్రకరణమనెడిగ్రంథమునునిట్లేతెనుగుతాత్పరముతోమూచేత
ముద్రింపబడియున్నది.

ఇట్లు,

శ్రీయోభిలాషి-నీడామంగలం-మాడభూషి-తిరువేంకటాచార్యుల

కొమారుడగు రాజగోపాలాచార్యులు,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧ గ్రంథానుపూర్వ్యమ్	౧	౨౭ ఆలోచితలక్షణమ్	
౨ నాట్యలక్షణమ్		౨౮ ధుత	,,
౩ నృత్యలక్షణమ్		౨౯ కమ్పిత	,, ౧౩
౪ నృత్యలక్షణమ్		౩౦ పరావృత్త	,,
౫ లాస్యతాన్దవభేదమ్		౩౧ ఉత్తిష్ట	,,
౬ సభాలక్షణమ్	౪	౩౨ పరివాహిత	,,
౭ సభానాయకలక్షణమ్		గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః॥౨౪॥	
౮ మంత్రలక్షణమ్	౫	౩౩ ధుతశిరోలక్షణమ్	౧౪
౯ రజ్జులక్షణమ్		౩౪ విధుత	,,
౧౦ పాత్రలక్షణమ్	౬	౩౫ ఆధూత	,, ౧౫
౧౧ అపాత్రలక్షణమ్	౭	౩౬ అవధూత	,,
౧౨ కిజ్జిణీలక్షణమ్		౩౭ కమ్పిత	,,
౧౩ నటలక్షణమ్		౩౮ అకమ్పిత	,,
౧౪ పాత్రబహిఃప్రాణాః	౮	౩౯ ఉద్వాహిత	,,
౧౫ అంతఃప్రాణాః		౪౦ పరివాహిత	,, ౧౬
౧౬ నీచనాట్యలక్షణమ్		౪౧ అఞ్చిత	,,
౧౭ నీచనాట్యవర్ణనఫలమ్		౪౨ నిహఞ్చిత	,,
౧౮ నాట్యక్రమమ్		౪౩ పరావృత్త	,,
౧౯ అభినయలక్షణమ్	౯	౪౪ ఉత్తిష్ట	,, ౧౭
౨౦ అభినయవ్యవస్థితి		౪౫ అఘోముఖ	,,
౨౧ అజ్ఞాః	౧౦	౪౬ లోలిత	,,
౨౨ ప్రత్యజ్ఞాః		౪౭ తిర్యక్చూతోన్నతలక్షణమ్	
౨౩ ఉపాజ్ఞాః		౪౮ స్కంధానత	,,
శిరోభేదాః॥౯॥		౪౯ ఆరాత్రిక	,, ౧౮
౨౪ సమశిరోలక్షణమ్	౧౧	౫౦ సమ	,,
౨౫ ఉద్వాహితలక్షణమ్	౧౨	౫౧ పార్శ్వభిముఖలక్షణమ్	
౨౬ అఘోముఖలక్షణమ్		౫౨ సౌమ్య	,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౫౩ ఆలోచితలక్షణమ్		౮౧ దూరలక్షణమ్	
౫౪ తిరశ్చీన	,,	౮౨ ఇంగిత	,,
౫౫ ప్రకమ్పిత	,, ౧౯	౮౩ విలోకిత	,, ౨౫
౫౬ సౌందర్య	,,	౮౪ వితర్కిత	,,
దృష్టిభేదాః॥౩౮॥		౮౫ శజ్జిత	,,
౫౮ సమదృష్టిలక్షణమ్		౮౬ అభితప్త	,,
౫౯ ఆలోకిత	,, ౨౦	౮౭ అవలోకిత	,,
౬౦ సాచీ	,,	౮౮ శూన్య	,, ౨౬
౬౧ ప్రలోకిత	,,	౮౯ హృష్ట	,,
౬౨ నిమిలిత	,,	౯౦ ఉగ్ర	,,
౬౩ ఉల్లోకిత	,,	౯౧ విభ్రాంత	,,
౬౪ అనువృత్త	,, ౨౧	౯౨ శాంత	,,
౬౫ అవలోకిత	,,	౯౩ మిలిత	,,
గ్రంథాంతరస్థదృష్టిభేదాః॥౪౦॥		౯౪ సూచన	,, ౨౭
౬౬ సమదృష్టిలక్షణమ్		౯౫ లజ్జిత	,,
౬౭ ప్రలోకిత	,, ౨౨	౯౬ మలిన	,,
౬౮ స్నిగ్ధ	,,	౯౭ త్రస్త	,,
౬౯ శృంగార	,,	౯౮ స్థూన	,,
౭౦ ఉల్లోకిత	,,	౯౯ ముకుళ	,,
౭౧ అద్భుత	,,	౧౦౦ కుంచిత	,, ౨౮
౭౨ కరుణా	,,	౧౦౧ ఆకాశ	,,
౭౩ విస్మయ	,, ౨౩	౧౦౨ అర్థముకుళ	,,
౭౪ దృష్ట	,,	౧౦౩ అనువృత్త	,,
౭౫ విషణ్ణ	,,	౧౦౪ విస్ఫుత	,,
౭౬ భయజ్ఞుర	,,	౧౦౫ జిహ్వా	,,
౭౭ సాచీ	,, ౨౪	౧౦౬ వికోశ	,,
౭౮ ద్రుత	,,	౧౦౭ మదిర	,, ౨౯
౭౯ వీర	,,	౧౦౮ హృద్య	,,
౮౦ శౌర	,,	౧౦౯ లలిత	,,

విషయసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

గ్రంథాంతరస్థభూభేదాః॥ ౬॥

౧౧౦	సహజభూలక్షణమ్	
౧౧౧	పతితభూ	౩౦
౧౧౨	ఉత్తిష్ట	,,
౧౧౩	చతుర	,,
౧౧౪	రేచిత	,,
౧౧౫	కుఞ్చిత	,,

గ్రీవాభేదాః॥ ౪॥

౧౧౬	సున్నదీగ్రీవాలక్షణమ్	౩౧
౧౧౭	తిరశ్చీన	,,
౧౧౮	పరివర్తిత	,,
౧౧౯	క్రకమ్పిత	౩౨

హస్తప్రాణాః॥ ౧౨॥

౧౨౦	ప్రసారణప్రాణలక్షణమ్.	
౧౨౧	కుఞ్చిత	,,
౧౨౨	రేచిత	,,
౧౨౩	పుణ్ణిత	,,
౧౨౪	అపవేష్టిత	౩౩
౧౨౫	ప్రేరిత	,,
౧౨౬	ఉద్వేష్టిత	,,
౧౨౭	వ్యావృత్తి	,,
౧౨౮	పరివృత్తి	,,
౧౨౯	సక్లేత	,,
౧౩౦	చిహ్న	,,
౧౩౧	పదార్థటీక	౩౪

అసంయుతహస్తాః॥ ౩౧॥

౧౩౨	పతాకహస్తలక్షణమ్.	౩౫
౧౩౩	త్రిపతాక	౩౬
౧౩౪	అర్ధపతాక	౩౯

విషయసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

౧౩౫	మయూర	౪౦
౧౩౬	అర్ధచంద్ర	,,
౧౩౭	అరాళ	౪౧
౧౩౮	శుకతుండ	౪౩
౧౩౯	ముష్టి	౪౪
౧౪౦	శిఖర	౪౫
౧౪౧	కపిత్థ	౪౬
౧౪౨	కటకాముఖ	౪౭
౧౪౩	సూచీ	౪౮
౧౪౪	చంద్రకళ	౫౦
౧౪౫	కోశ	,,
౧౪౬	నర్పశీర్ష	౫౧
౧౪౭	మృగశీర్ష	౫౨
౧౪౮	సింహముఖ	౫౩
౧౪౯	లాఙ్ఘాల	౫౪
౧౫౦	సోలపద్మ	౫౫
౧౫౧	చతుర	౫౬
౧౫౨	భ్రమర	౫౭
౧౫౩	హంసాస్య	౫౮
౧౫౪	హంసపక్ష	౫౯
౧౫౫	సందంశ	౬౦
౧౫౬	ముకుళ	౬౧
౧౫౭	తామ్రచూడ	౬౨
౧౫౮	త్రిశూల	౬౩
౧౫౯	ఉర్జనాభ	౬౪
౧౬౦	బాణ	,,

౧౬౧ అర్ధసూచి

సంయుతహస్తాః॥ ౨౪॥

౧౬౨	అంజలిహస్తలక్షణమ్.	౬౫
-----	-------------------	----

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	౬౬	౧౯౧ రేచిత	,,
౧౬౪ కర్కట	౬౭	౧౯౨ నితన్బ	౭౬
౧౬౫ స్వస్తిక	,,	౧౯౩ లతా	,,
౧౬౬ డోలా	,,	౧౯౪ పక్షవచ్చిత	,,
౧౬౭ పుష్పపుట	౬౮	౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	౭౭
౧౬౮ ఉత్పజ్ఞ	౬౯	౧౯౬ గరుడపక్ష	,,
౧౬౯ శివతిగ్గ	,,	౧౯౭ నిషేధ	,,
౧౭౦ కటకావర్ధన	,,	౧౯౮ మకర	,,
౧౭౧ కర్తవ్యస్వస్తిక	౭౦	౧౯౯ వర్ధమాన	౭౮
౧౭౨ శకట	,,	౨౦౦ ఉద్వృత్త	,,
౧౭౩ శజ్ఞ	,,	౨౦౧ విప్రకీర్ణ	,,
౧౭౪ చక్ర	౭౧	౨౦౨ అరాశకటకాముఖ	౭౯
౧౭౫ సమ్మట	,,	౨౦౩ సూచ్యాస్య	,,
౧౭౬ పాశ	,,	౨౦౪ అర్ధరేచిత	,,
౧౭౭ కీలక	,,	౨౦౫ కేశబంధ	,,
౧౭౮ మత్స్య	,,	౨౦౬ ముష్టిన్వస్తిక	౮౦
౧౭౯ కూర్మ	౭౨	౨౦౭ నభినీపద్మకోశ	,,
౧౮౦ వరాహ	,,	౨౦౮ ఉద్వేషితాలపద్మ	,,
౧౮౧ గరుడ	,,	౨౦౯ ఉల్బణ	౮౧
౧౮౨ నాగబంధ	,,	౨౧౦ లాలిత	,,
౧౮౩ ఖట్వా	౭౩	అన్యగ్రం సంయుతహస్తా ౨౩	
౧౮౪ భేరుద్ధ	,,	౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.	,,
౧౮౫ అవహిత	,,	౨౧౨ గజదంత	,,
గ్రన్థాంతరస్థసంయుతహస్తా ౨౬		౨౧౩ తాలముఖ	౮౨
౧౮౬ గజదస్తహస్తలక్షణమ్ ౭౪		౨౧౪ సూచీవిద్ధ	,,
౧౮౭ చతురశ్ర	,,	౨౧౫ పల్లవ	,,
౧౮౮ తలముఖ	,,	౨౧౬ నితమ్బ	౮౩
౧౮౯ స్వస్తిక	౭౪	౨౧౭ కేశబంధ	,,
౧౯౦ ఆవిధనక్ర	,,	౨౧౮ లతా	,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౦౯ ద్వీరద	౮౪
౧౧౦ ఉద్ధృత	౮౪
౧౧౧ సంయమ	౮౪
౧౧౨ ముద్రా	౮౫
౧౧౩ అజముఖ	౮౫
౧౧౪ అద్ధముకుళ	౮౫
౧౧౫ యేచిత	౮౫
౧౧౬ కుశల	౮౬
౧౧౭ పక్షవత	౮౬
౧౧౮ తిలక	౮౬
౧౧౯ ఉత్థానవంచిత,,	౮౬
౧౨౦ పర్థమాన	౮౭
౧౨౧ జ్ఞాన	౮౭
౧౨౨ వైష్ణవ	౮౭
౧౨౩ ఖడ్గచతుర	౮౮
౧౨౪ అగ్రచతుర	౮౮
౧౨౫ లీనముద్రా	౮౮
బాంధవ్యహస్తాః॥ ౧౧॥	
౧౨౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.	౮౯
౧౨౭ మాతృ	౮౯
౧౨౮ పితృ	౮౯
౧౨౯ శ్వశ్రూ	౮౯
౧౩౦ శ్వశుర	౮౯
౧౩౧ భర్తృభ్రాతృ,,	౯౦
౧౩౨ ననందా	౯౦
౧౩౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ	౯౦
౧౩౪ స్నుషా	౯౦
౧౩౫ భర్తృ	౯౦
౧౩౬ సపత్నీ	౯౦

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః॥ ౧౨॥	
౧౩౭ బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్ ౯౧	౯౧
౧౩౮ శమ్భు	౯౧
౧౩౯ విష్ణు	౯౧
౧౪౦ సరస్వతీ	౯౧
౧౪౧ పార్వతీ	౯౧
౧౪౨ లక్ష్మీ	౯౨
౧౪౩ విఘ్నేశ్వర	౯౨
౧౪౪ షణ్ముఖ	౯౨
౧౪౫ మన్మథ	౯౨
౧౪౬ ఇంద్ర	౯౨
౧౪౭ అగ్ని	౯౨
౧౪౮ యమ	౯౩
౧౪౯ నైఋతి	౯౩
౧౫౦ వరుణ	౯౩
౧౫౧ వాయు	౯౩
౧౫౨ కుబేర	౯౩
నవగ్రహహస్తాః॥ ౧౩॥	
౧౫౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.	౯౪
౧౫౪ చంద్ర	౯౪
౧౫౫ అశ్టారక	౯౪
౧౫౬ బృహస్పతి	౯౪
౧౫౭ శుక్ర	౯౪
౧౫౮ శనైశ్చర	౯౪
౧౫౯ రాహు	౯౪
౧౬౦ కేతు	౯౪
దశావతారహస్తాః॥ ౧౪॥	
౧౬౧ అమత్యవతారహస్తలక్షణం	౯౫
౧౬౨ కుర్మావతార,,	౯౫

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	౬౬	౧౯౧ రేచిత	..
౧౬౪ కర్కట	౬౭	౧౯౨ నితన్బ	౭౬
౧౬౫ స్వస్తిక	..	౧౯౩ లతా	..
౧౬౬ డోలా	..	౧౯౪ పక్షవర్జిత	..
౧౬౭ పుష్పపుట	౬౮	౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	౭౭
౧౬౮ ఉత్పజ్ఞ	౬౯	౧౯౬ గరుడపక్ష	..
౧౬౯ శివతిగ్గ	..	౧౯౭ నిషేధ	..
౧౭౦ కటకావర్ధన	..	౧౯౮ మకర	..
౧౭౧ కర్తరీస్వస్తిక	౭౦	౧౯౯ వర్ధమాన	౭౮
౧౭౨ శకట	..	౨౦౦ ఉద్వృత్త	..
౧౭౩ శఙ్ఖ	..	౨౦౧ విప్రకీర్ణ	..
౧౭౪ చక్ర	౭౧	౨౦౨ అరాభకటకాముఖ	౭౯
౧౭౫ సమ్మట	..	౨౦౩ సూచ్యాస్య	..
౧౭౬ పాశ	..	౨౦౪ అర్థరేచిత	..
౧౭౭ కీలక	..	౨౦౫ కేశభంధ	..
౧౭౮ మత్స్య	..	౨౦౬ ముష్టిస్వస్తిక	౮౦
౧౭౯ కూర్మ	౭౨	౨౦౭ నభినీపద్మకోశ	..
౧౮౦ వరాహ	..	౨౦౮ ఉద్వేష్టితాలపద్మ	..
౧౮౧ గరుడ	..	౨౦౯ ఉల్బణ	౮౧
౧౮౨ నాగభంధ	..	౨౧౦ లాలిత	..
౧౮౩ ఖట్వా	౭౩	అన్యగ్రం సంయుతహస్తా ౨౩	..
౧౮౪ భేరుద్ధ	..	౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.	..
౧౮౫ అవహిత	..	౨౧౨ గజదంత	..
గ్రంథాంతరస్థసంయుతహస్తా ౨౬	..	౨౧౩ తాలముఖ	౮౨
౧౮౬ గజదస్తహస్తలక్షణమ్ ౭౪	..	౨౧౪ సూచీవిధ	..
౧౮౭ చతురశ్ర	..	౨౧౫ పల్లవ	..
౧౮౮ తలముఖ	..	౨౧౬ నితన్బ	౮౩
౧౮౯ స్వస్తిక	౭౪	౨౧౭ కేశభంధ	..
౧౯౦ అవిధనక్ర	..	౨౧౮ లతా	..

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౨౦౯ ద్వీరద	౮౪
౨౧౦ ఉద్ధృత	
౨౧౧ సంయమ	
౨౧౨ ముద్రా	౮౫
౨౧౩ ఆజముఖ	
౨౧౪ అద్ధముకుళ	
౨౧౫ రేచిత	
౨౧౬ కుశల	౮౬
౨౧౭ పక్షవత	
౨౧౮ తిలక	
౨౧౯ ఉత్థానవంచిత,,	
౨౩౦ పర్థమాన	౮౭
౨౩౧ జ్ఞాన	
౨౩౨ వైష్ణవ	
౨౩౩ ఖడ్గచతుర	౮౮
౨౩౪ అగ్రచతుర	
౨౩౫ లీనముద్రా	

బాంధవ్యహస్తాః ౧౧॥

౨౩౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.	
౨౩౭ మాతృ	౮౯
౨౩౮ పితృ	
౨౩౯ శ్వశ్రూ	
౨౪౦ శ్వశుర	
౨౪౧ భర్తృభ్రాతృ,,	
౨౪౨ ననందా	౯౦
౨౪౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ	
౧౪౪ స్నుషా	
౨౪౫ భర్తృ	
౨౪౬ సోపత్నీ	

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః ౧౬॥	
౨౪౭ బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్ ౯౧	
౨౪౮ శమ్భు	
౨౪౯ విష్ణు	
౨౫౦ సరస్వతీ	
౨౫౧ పార్వతీ	
౨౫౨ లక్ష్మీ	౯౨
౨౫౩ విఘ్నేశ్వర	
౨౫౪ పద్మవి	
౨౫౫ మన్మథ	
౨౫౬ ఇంద్ర	
౨౫౭ అగ్ని	
౨౫౮ యమ	౯౩
౨౫౯ నైఋతి	
౨౬౦ వరుణ	
౨౬౧ వాయు	
౨౬౨ కుబేర	

నవగ్రహహస్తాః ౧౪॥

౨౬౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.	
౨౬౪ చంద్ర	
౨౬౫ అశ్లేశరక	౯౪
౨౬౬ బృహస్పతి	
౨౬౭ శుక్ర	
౨౬౮ శనైశ్వర	
౨౬౯ రాహు	
౨౭౦ కేతు	౯౫

దశావతారహస్తాః ౧౦॥

౨౭౧ మత్స్యవతారహస్తలక్షణం	
౨౭౨ కుర్రావతార,,	

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

౨౭౪ వరాహావతారలక్షణమ్

౨౭౫ సరసింహావతార „

౨౭౬ వామనావతార „ ౯౬

౩౭౭ పరశురామావతార „

౨౭౮ రఘురామావతార „

౨౭౯ బలరామావతార „

౨౮౦ కృష్ణావతార „

౨౮౧ కల్యాణావతార „

౨౮౨ రాక్షస „ ౯౭

చతుర్వర్ణహస్తాః॥౪॥

౨౮౩ బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్

౨౮౪ క్షత్రియ „

౨౮౫ వైశ్య „

౨౮౬ శూద్ర „

గ్ర॥ప్రసిద్ధరాజహస్తాః॥౧౮॥

౨౮౭ హరిశ్చంద్రహస్తలక్షణమ్

౨౮౮ నళమహారాజ „

౨౮౯ పురుషహారాజ „

౨౯౦ కుత్స „

౨౯౧ పుహారవ „

౨౯౨ సగర „

౨౯౩ దిలీప „

౨౯౪ అమృతీప „

౨౯౫ శిబి „

౨౯౬ కార్తవీర్య „

౨౯౭ రావణ „

౨౯౮ ధర్మరాజ „

౨౯౯ అర్జున „

౩౦౦ భీమసేన „

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

౩౦౧ శైబ్యహస్తలక్షణమ్

౩౦౨ సకులహస్తలక్షణమ్

౩౦౩ సహదేవ „

౩౦౪ నవరాజ „

౩౦౫ యయాతి „

౩౦౬ భగీరథ „

౩౦౭ మాంధాత్య „

౩౦౮ మరుత్త „

౩౦౯ రఘుమహారాజ „

౩౧౦ దశరథ „

౩౧౧ రామ „

౩౧౨ భరత „

౩౧౩ లక్ష్మణ „

౩౧౪ శత్రుఘ్న „

సముద్రాః॥౭॥

౩౧౫ లవణసముద్రహస్తలక్షణమ్

౩౧౬ ఇతుసముద్ర „

౩౧౭ సురా „

౩౧౮ సర్పి „

౩౧౯ దధి „ ౧౦౧

౩౨౦ క్షీర „

౩౨౧ శుద్ధోదత „

పుణ్యవదీహస్తాః॥౧౪॥

౩౨౨ గంగావదీహస్తలక్షణమ్

౩౨౩ యమునా „

౩౨౪ కృష్ణవేణి „

౩౨౫ కావేరీ „

౩౨౬ సరస్వతీ „

౩౨౭ నర్మదా „

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

3౨౮ తుంగభద్రాహస్తలక్షణం

3౨౯ శరావతీ ,,

3౪౦ వేత్రవతీ ,,

3౪౧ చంద్రభాగా ,,

3౪౨ సరయూ ,,

3౪౩ భీమరథీ ,,

3౪౪ సువర్ణముఖి ,,

3౪౫ పాపనాశినీ ,,

3౪౬ ఊర్ధ్వలోక ,, ౧౦౨

3౪౭ అధోలోక ,,

వృక్షహస్తాః||౨౩||

3౪౮ అశ్వత్థహస్తలక్షణమ్ ౧౦౩

3౪౯ కదళీ ,,

3౫౦ నారంగ ,,

3౫౧ లికుచ ,,

3౫౨ పనస ,,

3౫౩ బిల్వ ,,

3౫౪ పున్నాగ ,,

3౫౫ మందార ,,

3౫౬ వకుళ ,,

3౫౭ వట ,,

3౫౮ అశ్మన ,,

3౫౯ పాటలీ ,,

3౬౦ హింతాల ,,

3౬౧ పూగ ,, ౧౦౪

3౬౨ చమ్పక ,,

3౬౩ ఖదీర ,,

3౬౪ శమీ ,,

3౬౫ అశోక ,,

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

3౬౬ సిందువారహస్తలక్షణమ్

3౬౭ ఆమలక ,,

3౬౮ కురవక ,, ౧౦౫

3౬౯ కపిత్థ ,,

3౭౦ కేతకీ ,,

3౭౧ శింశపా ,,

3౭౨ నిమ్మ ,,

3౭౩ సాల ,,

3౭౪ పారిజాత ,,

3౭౫ తింతిణి ,,

3౭౬ జమ్బూ ,,

3౭౭ పాలాశ ,,

3౭౮ రసాల ,, ౧౦౬

సింహాదిమృగహస్తాః||౨౪||

3౭౯ సింహహస్తలక్షణమ్

3౮౦ వ్యాఘ్ర ,,

3౮౧ సూకర ,,

3౮౨ కషి ,,

3౮౩ భల్లూక ,,

3౮౪ మార్జార ,, ౧౦౭

3౮౫ చమరీమృగ ,,

3౮౬ గోధా ,,

3౮౭ శిల్యమృగ ,,

3౮౮ కురంగ ,,

3౮౯ కృష్ణసార ,,

౩౯౦ గోకర్ణ ,, ౧౦౮

౩౯౧ మూషిక ,,

౩౯౨ గిరికా ,,

౩౯౩ శశ ,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౩౯౪ వృశ్చికహస్తలక్షణమ్		౪౧౧ శుకహస్తలక్షణమ్	
౩౯౫ శునక	,,	౪౧౨ సారస	,,
౩౯౬ ఉష్ణ	,,	౪౧౩ బక	,,
౩౯౭ అజ	,,	౪౧౪ క్రౌంచ	,,
౩౯౮ గార్దభ	,,	౪౧౫ ఖద్యోత	,, ౧౧౨
౩౯౯ వృషభ	,, ౧౦౯	౪౧౬ భృమర	,,
౪౦౦ ధేను	,,	౪౧౭ మమూర	,,
పక్షిహస్తాః॥ ౨౧॥		౪౧౮ హంస	,,
౪౦౧ పారావతహస్తలక్షణమ్		౪౧౯ చక్రవాక	,,
౪౦౨ కపోత	,,	౪౨౦ కోయప్పిక	,,
౪౦౩ శశాదన	,, ౧౧౦	౪౨౧ వ్యాళి	,, ౧౧౩
౪౦౪ ఉల్కాక	,,	జలజంతుహస్తాః॥ ౧౩॥	
౪౦౫ గండభేరుండ	,,	౪౨౧ భేకహస్తలక్షణమ్	
౪౦౬ చాతక	,,	౪౨౨ కుశీరహస్తలక్షణమ్	
౪౦౭ కుక్కుట	,,	౪౨౩ రక్తపాయహస్తలక్షణమ్	
౪౦౮ పిక	,,	౪౨౪ నక్రహస్తలక్షణమ్	
౪౦౯ వాయస	,,	౪౨౫ డుండుభహస్తలక్షణమ్	
౪౧౦ కురర	,, ౧౧౧		

విషయసూచికసమాప్తం.

ఈపుస్తకము వలయువారలు దిగువసంతకము చేసియుండు వారి
పేరిటికినాసి వి. పి. మూలకముగా తెప్పించుకొనవచ్చును.

తి॥ స్వామినాథశాస్త్రి.

శాస్త్రసంజీవినీముద్రాక్షరశాలా

నెం॥ ౩౧౩- టంకశాలవీధి.

మిక్ ట్ బిల్ డింగ్ మదరాస్.

శుభమస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

స ద్వి కే శ్వ ర ప్రో క్తా

అ భి న య ద ర్పణం.

ఇష్టదేవతాప్రార్థనా.

శ్లో॥ ఆర్జుకంఘవనంయస్య వాచికంసర్వవాఙ్మయమ్॥

అహార్యంచంద్రతారాఽదితన్నమస్సత్వికంశివమ్॥

తా॥ లోకము, ఏళివునియొక్కఅజ్ఞాభినయమో; వాగ్రూపములై
సవియెల్లఏళివునియొక్కవాచికాభినయమో; చంద్రతారాదులుఏళివు
నియొక్కఅహార్యాభినయమో; అటువంటిసత్వప్రధానుఁడైన శివునికి
మస్కరించెదను.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ కళ్యాణాఽచలనాసాయ కరుణారససిద్ధవే॥

న మోఽస్తునందికేశాయ నాట్యశాస్త్రార్థదాయినే॥

తా॥ కైలాసపర్వతనిలయుడును దయాసముద్రుడునునాట్యశాస్త్రార్థ
ప్రదుడునైన సందికేశ్వరునికి సమస్కరించెదను.

సద్వికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ స్వాగతంతేసురాఽధీశకుశలంత్రిదివౌకసామ్॥

కిమర్థమాగతంబ్రూహి భవతామమసన్నిధౌ॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? నీరాకమంచిది, స్వర్గవాసులందరునుక్షేమమా?
నాదగ్గరకేమిటికివచ్చితివి చెప్పుము.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ త్వదీయకృపయాపూర్వంనాట్యశాలామలభ్యై

తామ్తవ్దీయసర్తకస్సోఽయంత్యశ్చైవమభివాఞ్చతి॥

తా॥ ఓయినందికేశ్వరుడా? లొల్లినీకృపారసముచేసలంకరింపబడిన
సర్తనశాలాఽధిపత్నియైన యానీదాసుడగు సర్తకుడునీదయనుగోరివ
చ్చియున్నాడు.

సద్వికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ మయావిధేయంకింతస్యవదవాసవతత్త్వతః॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? వానికినాచేతజేయదగినదియేమున్నది - దాని
నిజముగజెప్పుము.

ఇన్ద్రుడవాచ॥ శ్లో॥ దైతేయనాట్యశాలాయాం సర్వకో నటశేఖరః ।

తం విజేతుమయం నాట్య వినోదైక్రమవేదిభిః ।

భవద్విరచితంగ్రంథంభరతాఽర్ణవమిచ్ఛతి॥

తా॥ అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుడ నెడునటుడుగలడు-వాని నాట్యక్రమములను దేటపరచువిన్యాసములచే జయించుటకు మీచేరచి యింపబడిన భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమున పేక్షించుచున్నాడు.

నన్దికేశ్వరుడవాచ॥ శ్లో॥ చతుస్సహస్రసంఖ్యాశ్చైర్గ్రంథైశ్చ పరిపూరి

తమ్భరతాఽర్ణవశాస్త్రస్తునుమతే శ్రుణుసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; నాలుగువేలగ్రంథములుగల భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమును జెప్పెదను - నీవత్యంతప్రీతిగలవాడవై వినుము.

ఇన్ద్రుడవాచ॥ శ్లో॥ నన్దికేశదయామూర్తే విస్తరాత్సంవిహాయమే ।

సంక్షిప్తనాట్యశాస్త్రార్థంక్రమపూర్వముదాహర ॥

తా॥ దయామూర్తివై ననందికేశ్వరుడా! ఈగ్రంథమును సంగ్రహించినాట్యశాస్త్రమాత్రాఽర్థములను యథాక్రమముగా నాకు జెప్పము.

నన్దికేశ్వరుడవాచ॥ శ్లో॥ వదామినుమతే దేవసంక్షిప్తభరతాఽర్ణవమ్ ।

దర్పణాభ్యుమిదంసూక్ష్మమవధారయసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? భరతాఽర్ణవమనెడుగ్రంథమును సంగ్రహించి కొంచెముగా జేయబడినదర్పణమును నీగ్రంథమును జేప్పెదను-దీనినాదరణగలవాడవై వినుము.

శ్లో॥ నాట్యంసృతంసృత్యమితిమునిభిః పరికీర్తితమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? ఇదియుమలచేనాట్యము సృత్యము సృత్యము అని మూడువిధముల విభాగించి జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ నాట్యంతన్నాటకేష్వేనయోజ్యంపూర్వకథాయుతమ్॥

తా॥ నాట్యమనునది యెట్టిదనగా - నాటకమునందు పూర్వకథతోడ వినియోగింపబడునది.

శ్లో॥ రసభావవిహీనంతుస్సృత్యమిత్యభిధీయతే ॥

తా॥ సృత్యమనగా-రసభావములచేత తక్కువపడినదై తాళలయానుగుణ్యమైయుండునది.

శ్లో॥ రసభావవ్యంజకాఽదియతంసృత్యమితీర్యతే॥

తా॥ సృత్యమనగా-రసము, భావము, మొదలగువానితో గూడియుండునది.

శ్లో॥ ఏతస్మయంద్విధాభిన్నంలాస్యతాన్ద్రవసంజ్ఞికమ్॥

తా॥ ఈనాట్య నృత్య నృత్యములు మూడును మరలలాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపబడియున్నవి.

శ్లో॥ సుకుమారంతుతల్లాస్య ముత్థానంతాన్ద్రవంవిదుః॥

తా॥ కూర్చుండియభినయించునట్టివి యెల్లనులాస్యమనియు, నిలిచి యభినయించునవియెల్లను తాండవమనియు తెలియదగినది.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేనాట్యనృత్యేచ పర్వకాలేవిశేషతః॥

తా॥ నాట్యనృత్యములు రెండును పర్వకాలములయందు తప్పకచూడ దగినవి. అది శ్రేయస్కరమనుట.

శ్లో॥ నృత్యంతత్రనరేంద్రాణా మభిషేకేమహోత్సవే॥

యాత్రాయాం దేవయాత్రాయాంవివాహేప్రియసజ్జపే॥

నగరాణామగారాణాంప్రవేశేపుత్రజన్మని॥

శుభాఽర్థిభిర్గ్రహయోక్తవ్యం మాజుశ్యంసర్వకర్మసు॥

తా॥ మీదజెప్పబడినమూటిలో మూడవదియగు నృత్యము మేలు కోరినవారిచే పట్టాభిషేకము, తిరునాళ్ల, ఊరేగింపు, దేవునియూరే గింపు, పెండ్లి, మిత్రసభ, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్ప వము వీనియందుజరపవలయును.

శ్లో॥ ఋగ్యజుస్సానువేదేభ్యోవేదాచ్ఛాఽధర్వణత్రమాత్ । వా

ద్యంచాభినయంగీతంరసానన్యహ్యపద్మభూః॥ వ్యరీరచచ్ఛా

స్త్రమిదంధర్మకామాఽదిసిద్ధిదం॥ దుగ్ధాఽర్థిశోకనిర్వేద భేదవి

చ్ఛేదసాధనమ్॥ అపిబ్రహ్మపరావందాదిరమవ్యధికంభవేత్ ॥

తా॥ పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండివాగ్య మును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గాన మును, అధర్వణవేదమునుండి రసములను, సంగ్రహించి యీశాస్త్ర మునుచేసెను. ఇదిధర్మాధికామమోక్షములను ఇచ్చునదియకాక దుఃఖ ము, ఆర్థి, శోకము, నిర్వేదము, భేదము, మొదలైనవానిని బోగొ ఱ్ఱినదియు అగును. మరియుబ్రహ్మనందమునకంటె ఎచ్చైనయానంద మును గలుగజేయునది. కలహ, ఎస్తునాశ, క్రయత్నభంగములచేత గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయుహింసాదులచేత గలుగునది ఆర్థి. మరణము మొదలగువానిచేతసంభవించునది శోకము. అనర్థప్రస్తుప్రాప్త

కానపుడును సారహీనతతోచినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోక కృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునదిభేదము.

శ్లో॥ తత్రస్తృత్యంమహారాజ సభాయాంకల్పయేత్సదా॥

తా॥ ఈమీదజెప్పిన మూటియందును స్మృత్యముమహారాజసభలోనెల్ల పుట్టునుసంతోషముతోనడపుచుండవలయును. —సభాలక్షణమ్.—

శ్లో॥ సభాకల్పతరుర్భూతి వేదశాఖోపశోభితః।

శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణో విద్వద్భ్రమరసంయుతః॥

తా॥ సభయనెడికల్పవృక్షము వేదములనెడి కొమ్మలచేత ప్రకాశించునదియు, శాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిండుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలతోగూడినదియై వెలుగుచున్నది.

శ్లో॥ సత్యాచారసభాగుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా

వేదాలంకృతరాజపూజితసభా వేదాంతవేద్యాసభా॥

వీణావాణివిశేషలక్ష్మితసభా విఖ్యాతవీరాసభా

రాజద్రాజకుమారశోభితసభారాజత్రప్రకాన్తిస్సభా॥

తా॥ సత్యముతప్పక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిదర్శనమునుకీర్తియునుగలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపబడినదియు, వేదాంతమునెరిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానితో గూడినదియు, ప్రసిద్ధవీరులుగలదియు, తేజస్సుచేత వెలుగుచున్న రాజకుమారులచేత ప్రకాశించునదియు, ప్రకాశించుచున్నకాంతిగలదియుసభలనబడును. అనగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములునుగలదయి యుండవలయుననుట.

శ్లో॥ విద్వాంసల్లకవయోభట్టాః గాయకాల్లపరిహాసకాః।

ఇతిహాసపురాణజ్ఞా స్సభాసప్తాజ్జలక్షణమ్॥

తా॥ విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, పాఠకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అనునవి యే డునుసభయొక్క యేడులింగములుఅగును.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్లో॥ క్రీమాధీమావివెకీవితరణసపుణోగానవిద్యాప్రవీణః।

సర్వజ్ఞకీర్తికాలీసరసగుణయుతోహావభావేష్వభిజ్ఞః।

మాన్యవ్యాఘ్రైర్వ్యవహీనఃప్రకృతిహితసదాచారశీలోదయాళుః।

ధీరోదాత్తకలవాన్ నృపనయచతురోసాసభానాయకస్సృత్ ||

తా|| సంపదగలవాడును, మంచిబుద్ధిమంతుడును, యుక్తాయుక్తవి
వేకముగలవాడును, దానశీలుడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగలవాడును,
అన్నియు తెలిసిలవాడును, కీర్తిచేతబిచ్చినవాడును, సరసగుణములుగ
లవాడును, హాసభావములయందలి తెలివిగలవాడును, మాతృర్యాదిదు
గుణములు లేనివాడును, ఆయాకాలమునకుదగిన మంచినడవళ్ళ నెరిగి
నవాడును, దయగలవాడును, ధీరోదాత్తుడును, విద్వాంసుడును, రా
జనీతియందుచతురుడును, అగువాడుసభానాయకుడుఅగును. బుద్ధియన
గాఅప్పటికితోచునట్టిది|| శ్లో|| గ్రీవాశ్చకసంయుక్తో భూనేత్రాదివి
లాసకృత్ | భావకుషత్ప్రకాశోయస్సహావశ్చతికథ్యతే|| అనగామనోగ
తభావమును సంజ్ఞ మొదలగువానిచేదెలుపుటహావము|| శ్లో|| నిర్వికార
స్యచిత్తస్యభావస్సాస్యదతివిక్రియా|| వికారరహితచిత్తమునకునత్యంతవి
కారముకలుగుటభావము|| శ్లో|| గమ్భీరస్సారసమ్పన్నః కృపావానవిక
త్తనః| పరకీయగుణగ్రాహీధీరోదాత్తస్సకథ్యతే|| గంభీరుడునుఅనగాకోప
సంతోషములను అభినయాదికృత్యములచేదెలుపునట్టివాడును, దేహబ
లముగలవాడును, పరులదుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాడును, తన్ను
దాబాగడుకొననివాడును, ఇతరులగుణములను తెలిసికొనువాడునైన
వాడు ధీరోదాత్తనాయకుడు. మన్త్రిలక్షణమ్.

శ్లో|| ఏథానస్థిరభాషిణోగుణపరాశ్శ్రీమద్యశోలమ్పటాః|

భావజ్ఞాగుణదోషభేదనిపుణాశ్శృంగారలీలారతాః |

మధ్యస్థానయకోవిదాస్సహృదయాస్సత్పణ్డితాభాన్తితే|

భూపాభేదవిచక్షణాన్సుకవయోయస్యప్రభోర్మంత్రీణః ||

తా|| మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును,
భావము తెలిసికొనువారును, గుణదోషములను పరిశీలించుటయందు స
మర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, స్వజనపక్షపాతములేనివారును,
నీతిపరిజ్ఞానులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, రా
జాలయొక్క అభేదవజ్ఞానమునందు చతురులును, పండితులును, అగుమం
త్రిులుప్రభువుదగ్గరగలరో యాప్రభువుచృద్ధిపొందగలవాడు.

రజ్జలక్షణమ్,

శ్లో|| ఏవంవిధస్సభానాథః ప్రాజ్ఞుభోనివసేన్ముదా|

వసేయుః పాశ్వకాత స్తస్యకవిమన్త్రసుహృజ్జరాః॥

తా॥ ఇట్లుసభానాయకుడు సంతోషముతోతూర్పుముఖముగాగూర్చుండగావానిప్రక్కలను, కవి, మంత్రీ, సుహృజ్జనములుండవలయును.

శ్లో॥ తదగ్రేనటనంకార్యంతత్సలంరగ్గముచ్చతే॥

తా॥ ఆరాజునకెదుట నటనముచేయవలయును. ఆస్థలమురంగము అనబడును.

శ్లో॥ రంగమధ్యేస్థితేపాత్రేతత్సమీపేనటోత్తమః॥ దక్షిణేతాళ

ధారీచపాశ్వకాద్వన్ద్యన్ద్యమృగజ్జికః॥ తయోర్మధ్యేగీతకారశ్శృతి

కారస్తదస్తరే॥ ఏవంతిష్ఠేత్త్రమేతైవనాట్యాదౌరంగమన్త్రపే॥

తా॥ రంగమంటపమునడుమ పాత్రముండంగాదానివెంబడినటోత్తముడును, కుడితట్టుతాళగాడును, ఇరుప్రక్కలనుమద్దెలగాడును, వారి నడుమపాత్రము ననుసరించిగాయకులును, వారికివెనుకనుతిపోయువాడును, వరుసగానుండవలయును.

పాత్రలక్షణమ్,

శ్లో॥ తన్వీనూపవతీశ్యామావీనోన్నతపయోధరా॥ ప్రగల్భా

సరసాకాంతాకుశలాగ్రహమోక్షయోః॥ చారతాళలయా

భిజ్ఞామణ్డలస్థానపణ్డితా॥ హస్తాంగస్థాననిపుణాకరణేషు

విరాసిసి॥ విశాలలోచనాగీతలాద్యతాళానుపతికాన్తి॥

పరార్థభూషాసమ్పన్నావ్రసన్నముఖపజ్జజా॥ నాంతి

స్థూలానాంతికృశానాంత్యుచ్చానాంతివామనా॥ ఏవం

విధగుణోపేతానతకీసముదాహృతా॥

తా॥ నటించెడుపాత్రము యాపవతియు, యశాసనమధ్యస్థురాలును, బలిసినిక్కినపాలిండ్లుగలదియు, ప్రౌఢత్వముగలదియు, రసికురాలును, సౌగంధ్యగలదియు, పట్టువిడుపులందునమర్దురాలును, తాళలయగతులనుబెలిసినదియు, మండలస్థాననృత్యమందుపండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందు నేర్పుగలదియు, అవయవచాకచక్ర్యముగలదియు, విశాలములగుకన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళములనుసరించినడచునదియు, వెల్లగలసొమ్ములుధరించినదియు, తేటయైనముఖముగలదియు, మిగులలావై నదిగానిమిగులపొడువైనదిగాని మిగులచిక్కినదిగాని మిగులపొట్టిదిగాని తానిదియునై యుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

శ్లో॥ పుష్పాక్షి కేశహీనాచపీనోష్ఠీలమ్బకస్తనీ । అతస్థూలాఽ
వ్యతికృశాఽప్యత్యుచ్చాఽప్యతీవామనా । కుజ్జాచస్య
రహీనాచవేశ్యానాట్యవిసజ్జతా॥

తా॥ పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండ్రుకలులేనిదియు,
బలిసినదిపెనవులుగలదియు, వ్రేలబడినస్తనములుగలదియు, మిక్కిలిబలి
సినదియు, మిక్కిలిచిక్కినదియు, మిక్కిలిపొట్టినదియు, గూనుగలదియు,
హీనస్వరముగలదియు, ఆగువేశ్యనాట్యమునకుదగినదిగాదు.

కిడ్కిణీలక్షణమ్.

శ్లో॥ కిడ్కిణీకాంస్యరచితాఃతామ్రేణరజతేనవా ।
సుస్వరాశ్చసురూపాశ్చసూక్ష్మానక్షత్రదేవతాః ॥
బద్ధయేన్నీలసూత్రేణగంధిభిశ్చసమన్వితమ్ ।
శతద్వయంశతంవాఽపిపాదయోర్నాట్యకర్మణి ।
శతంవాదక్షిణపాదేద్విశతంవామపాదకే॥

తా॥ గజైలుకంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైన
ను, ఉండవలయును. అవిమంచిస్వరముగలవిగాను అందమయినవిగా
నుచిన్నగానుండలెను. అట్టినక్షత్రాధిదేవలుగలగజైలను నల్లదారము
నగుచ్చి గజైగజైకుముడివేయవలయును. నాట్యమాడెడికాలములయం
చుపాత్రము కాళ్ళలోఁగిన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగానయుండవల
యును. లేకకుడికాలియందునూరును ఎడమకాలియందున్నూరునైన
నుండవలయును.

నటలక్షణమ్.

శ్లో॥ రూపవాణమధురాభాషీ కృతీవాగ్మీపటుస్తథాకులాంగనా
సుతతైచ్చవతాస్త్రుజ్ఞామధురస్వరః॥ గీతవాద్యాఽదిస్పృత్యజ్ఞోసి
ద్ధకఃప్రతిభాసవాః । ఏతాద్యతగుణైర్మృత్సటత్సృజ్యతేబుధైః॥

తా॥ చక్కనివాడును, ఇంపుగమాటలాడువాడును, పండితుడును,
మాటకారియు, నమర్థుడును, కులాంగనానుతుడును, భారతశాస్త్రపరి
జ్ఞానముగలవాడును, మంచికారీరముగలవాడును, గానవాద్యసృత్వా
దులలో పూణజ్ఞానముగలవాడును, వట్టుగలిగినవాడును, కల్పనాశ
క్తిగలవాడునగుజనుడు పెద్దలచేతనటుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

పాత్రబహిగీ ప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృదంగశ్చనుతాళౌచః పణుగీతి స్తతశ్శ్రుతిః | ఏకవీణాకిజ్జి-
ణీశ్చగాయకశ్చనువిశ్రుతః || ఇత్యేవమన్వయజ్ఞైశ్చపా-
త్రప్రాణాబహస్మృతాః ||

తా॥ మృదంగము, మంచినాదముగలతాళములు, పిల్లనగ్రోవి, పాట,
శ్రుతి, వీణ, గజెలు, ప్రఖ్యాతుడైననటుడు, ఇవినాట్యమాడెడుపాత్రము
నకు బహిఃప్రాణములనిచెప్పబడును,

అస్తగీప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ జపస్థిరత్వ రేఖాచభ్రమరీదృష్టిరశ్రమః |

మేధాశ్రద్ధావచోగీతి స్వస్తః ప్రాణాదశస్మృతాః ||

తా॥ వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చపలత్వము, చూపు, శ్రమములే
మి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాటకుపదియును అంతగీప్రాణము
లనబడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

శ్లో॥ అకృత్యాప్రార్థనంపాత్రమాచరేద్యదినాట్యకమ్ |

తన్నాట్యంనీచమిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః ||

తా॥ నటించెడిపాత్రము ఇష్టదేవతాప్రార్థనము మొనలగువానిని
చేయకయేచేయునాట్యము నీచనాట్యమనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పదురు,
నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

శ్లో॥ నీచపాత్రకృతంనాట్యంయదిపశ్యంతినూనవాః |

పుత్రహీనాభవిష్యంజిజాయంతేపశుయోనిషు ||

తా॥ నాట్యపజ్జితపాత్రచే చేయబడిననాట్యమునుజూచినజనులుపు
త్రహీనులై పశుయోనియందుజనింతురు.

నాట్యక్రమమ్.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వంసమాలోచ్య పూర్వకైర్వదుదాహృతమ్ |

దేవతాప్రార్థనాదీనికృత్వానాట్యముపక్రమేత్ ||

తా॥ ఆకారణమువలన పూర్వికులచేత నాట్యవిషయమునందు ఏమే
మిచెప్పబడియున్నవో, వానినెల్లనుచక్కగాచూచి తెలిసికొని దేవతా
ప్రార్థనాదులనుచేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

శ్లో॥ కంఠేనాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థంప్రదర్శయేత్ |

చక్షుర్భ్యందర్శయేద్భావం పాదాభ్యాంతాళమాచరేత్ ||

తా॥ నటించుపాత్రముకంతముచేత గానమును హస్తాభినయముచే
దానియర్థమునునేత్రములచే అండలిభావమును కాళ్ళతోతాళమునున
డపవలయును,

శ్లో॥ యతోహస్తస్తతోదృష్టిర్యతోదృష్టస్తతోమనః ।

యతోమనస్తతోభావోయతోభావస్తతోరసః ॥

తా॥ ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపబడునో అచ్చటదృష్టియు ఆదృ
ష్టియున్నచోటనే మనస్సునుమనసున్నచోటనేభావమును ఉండునెడల
లరసము పుట్టును.

అభినయలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రత్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితీకథ్యతే ॥

తా॥ రసభావాదిపరిజ్ఞానవిషయమందు అభినయమేముఖ్యమని చె
ప్పబడుచున్నది.

అభినయశబ్దవ్యుత్పత్తిః.

శ్లో॥ అభిపూర్వస్యసీఞ్ధాతోఽరాఖ్యానార్థస్యనిర్ణయః ।

యస్మాత్ప్రదాఢాన్నయతితస్మాదభినయస్సన్పత్తిః ॥

తా॥ అభియనునుపసర్గము పూర్వమునందుగల సీఞ్ధానెడుధాతువుచే
చెప్పబడునట్టిపదముల అర్థముయొక్క నిర్ణయముకలదికనుక ఆపదము
లయొక్క అర్థములను తెలుపుట అభినయముఅనబడును.

గ్రన్థాంతరే.

శ్లో॥ అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీనాటకాశ్రయాన్ ।

ఉత్పాదయన్సహృదయైరసజ్ఞానంనిరంతరమ్ ।

అనుకర్తుస్థితోయోర్థోభినయస్సాభిధీయతే ॥

తా॥ నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియజే
యునదిగానురసికుల మనములకు నిరంతరరసజ్ఞానమును కలుగజేయున
దిగాను అనుకర్తృనిష్ఠమైనరసభావాదులను(జూపువారియందుగల) అ
ర్థముఅభినయమనబడును.

శ్లో॥ ఆక్లికోవాచికస్తద్వదాహర్యస్సాత్వికగిపరః । చతుర్థాభినయ

స్త్రచాఽక్లికోఽగ్జైర్నదర్శితః । వాచావిరచితగీతావ్యనా

టకాఽదిషువాచికః ॥ ఆహార్యోహారకేయూరవేషాది భిరల

జ్యౌతిః । సాత్వికస్సాత్వికైర్భావైర్భావజ్ఞైశ్చనిదర్శితః ॥

తా॥ ఈయభినయము, అంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్వికముఅనినాలుగువిధముగలది. అందుఅంగములచేత జూపబడునదిఅంగికము. మాటలచేత తెలుపబడునది వాచికము, ఇదికావ్యనాటకాదులయందు గానబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల సలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్వికాదిభావములచేత అభినయించెడు పదభావముసాత్వికము. అనిభావజ్ఞులచేత చెప్పబడుచున్నది.

అజ్ఞికాభినయత్రైవిధ్యమ్.

శ్లో॥ తత్రాజ్ఞికోఽజ్ఞప్రత్యజ్ఞోపాశ్చభేదాత్త్రిధామతః॥

తా॥ అంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము, ఉపాంగాభినయముఅని, మూడువిధములుగలది.

అజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగాన్యత్రశిరోహస్తాక్షగపార్శ్వకటీతటా

పాదావితిషడుక్తానిగ్రీవామవ్యపరేజగుః॥

తా॥ ఈయంగాభినయమందు, తల, చేతులు, చంకలు, లేక పార్శ్వములు, నడుము, పాదములుఈయారును అంగములనబడును. కొందరు కంఠమును సయితముఅంగమనిచెప్పెదరు.

ప్రత్యజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ ప్రత్యంగానిత్యధస్కంధౌబాహుపృష్ఠంతథోదరమ్ ।

ఉరూజ్ఞఙ్ఘ్రేషడిత్యాహురపరేమణిబద్ధకా ।

జానునీకూర్పరమితిత్రయమవ్యధికంజగుః ॥

తా॥ ప్రత్యంగాభినయమందుమూపులు, చేతులు, వీపు, కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈయారునుప్రత్యంగాములు. కొందరుమణికట్లు, మోకార్లు, మోచేతులునుగూడ ప్రత్యంగాములనిచెప్పెదరు.

ఉపాజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ దృష్టిఘ్రూపుటతారాశ్చకపోతానాసికాహనుః । అధరోదశ

నాజిహ్వచుబుకంపదనంతథా । ఉపాంగానిద్వాదవతైతే శిర

స్స్యంగాస్తరేతథా । పాక్షిగుల్ఫైతథాఙ్గుశ్యఃకరయోఃప

దయోస్తలేవతానిపూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తానివై మయా॥

తా॥ చూపు, తెప్పపాటు, నల్లగుడ్డు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దవుడలు, ఆధతము, దంతములు, నాలుక, గడ్డము, మొగము, భిరస్సుఈపం

ద్రెండును ఉపాంగములు. వీనిఅంగాంతరములుగాగుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులక్షణులు, అరచేతులు ఇవిపూర్వశాస్త్రముననుసరించినాచేతచెప్పబడినవి.

శ్లో॥ అంగానాంచలనాదేన ప్రత్యజ్ఞోపాజ్ఞయోరపి ।

చలనంప్రభవేత్తస్మాత్సర్వేషాంనాంత్రలక్షణమ్॥

తా॥ అంగములయొక్కచలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకుచలనముకలుగునుకాబట్టి వీనికన్నిటికిని వేగువేరుగా లక్షణములుచెప్పటఅనావశ్యకము.

శ్లో॥ నృత్యమాత్రోపయోగ్యానికథ్యంతేలక్షణైఃకమాత్ ।

ప్రథమంతుశిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతఃపరమ్ ।

గ్రీవాహస్తాచకార్యశ్చపక్షౌతానిప్రకాశ్యతే ॥

తా॥ నృత్యమునకుఉపయోగమైనవిమాత్రము లక్షణయుక్తముగజెప్పబడును. మొదటశిరోభేదము, దృష్టిభేదము, గ్రీవాభేదము, హస్తభేదము, వీనివలనకలిగెడుభేదములు అందుబయలుపరపబడును.

అథనవవిధశిరోభేదాలక్ష్యస్తే.

శ్లో॥ సమముద్వాహితమధోముఖమాలోలితంధుతమ్ । కచ్చిత

ఇచ్చపరావృత్తముక్షిప్తమృరివాహితమ్ । నవధాకథితంశీర్షం

నాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ సమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, ఆలోలితము, ధుతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉత్తిప్తము, పరివాహితము, అనిశిరోభేదములుతోమ్మిదివిధములుగలవిగానాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత చెప్పబడును.

౧, సమము॥ శ్లో॥ నిశ్చలంసమమాఖ్యాతమున్నత్యానతివర్జితమ్॥

తా॥ తలనువంపక, పొడవుగానెత్తక, కదలింపకసమముగానిలుపునది సమశిరస్సు.

వినియోగము॥ శ్లో॥ నృత్తారంభేజపాదాచగర్వేప్రణయకోప

యోఃస్తమ్భసేనిష్క్రియాత్వేచసమశీర్షముదాహృతమ్॥

తా॥ నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము, ప్రీతి, కోపము, స్తంభించియుండుట, క్రియారహితత్వము, వీనియందుఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨-ఉద్వాహితము॥శ్లో॥ ఉద్వాహితశిరోజ్జయ మూర్ధ్వభా
గోన్నతాఽతమ్॥

తా॥ మీదికెత్తిసమముగానిలువబడినది యుద్వాహితశిరము.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజేచంద్రేచగగనే పర్వతేవ్యోమగామిషు ।

తుజ్జవస్తునిసంయోజ్య ముద్వాహితశిరోబుధైః ॥

తా॥ ధ్వజము, చంద్రుడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశముససం
చరించెడువస్తువు, పొడువగుపదార్థము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియో
గింపబడును.

౩-అధోముఖము॥ శ్లో॥ అధస్తాన్నమితంన క్రిషధోముఖమితిరితమ్॥

తా॥ క్రిందిప్రక్కగావంచినశిరస్సు అధోముఖమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాభేదప్రణామేషుదుశ్చింతామూర్ఛయోస్తథా।

అధస్థితాఽర్ధనిరేశేయుజ్య తేజలమజ్జనే॥

తా॥ సిగ్గు, భేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఛి
లుట, క్రిందుగానుండుపదార్థమును నిణకాయించుట, స్నానము, వీనియం
దు ఈశిరస్సుకుపయోగింపబడును.

౪-ఆలోలితము॥శ్లో॥ మణ్డలాకారవద్రాస్తమాలోలితశిరోభవేత్॥

తా॥ చక్రాకారముగాద్రిప్పబడినది యాలోలితశిరస్సుననబడును.

వి॥ శ్లో॥ నిద్రోద్యేగేగ్రహాఽవేశేనుదేమూర్ఛాఽతురాన్వితే।

భ్రమణేచవికల్పాఽదాహస్యేచాఽలోలితంశిరః॥

తా॥ తూగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయినవా
డు, గిరగిరతిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు, వీనియందు ఈశిరస్సుకుపయో
గింపబడును.

౫-ధుతము॥శ్లో॥ వామదక్షిణభాగేతుచలితంతద్ధుతంశిరః॥

తా॥ ఎడమకుడిప్రక్కలకు కదలించునట్టిధుత శిరస్సననబడును,

వి॥శ్లో॥ నాఽస్తీతివచనేభూయల్లపార్శ్వదేశాఽవలోకనే।జనాఽ

శ్వాసేవిస్మయేచవిపాదేఽసీప్సితేతథా।శీతాథాజ్వలితేభీతే

సద్యల్లపీతాఽనవేతథా।యుద్ధయత్నేనిషేధేచఅమరేస్వాజ్ఞానీ

క్షణేపార్శ్వాఽహ్వనేచతస్యోక్తఃప్రయోగోభరతాఽగమే॥

తా॥ తిరుగుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలజూచుట, జనులనూరడించు
ట, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చితేమి, చలి, మండుట, బయపడినది, అమర

డుత్రాగినకల్లు, యుద్ధప్రయత్నము, శ్రోపుడు, కోపము, అవయవములను జూచుకొనుట, ప్రక్కలనుండువారలనుబిలుచుట, వీనియందుశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౬, కంపితము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వైశ్చోభాగచలితంకల్పితంతచ్చిరోభవేత్॥

తా॥ క్రిందుమీదుగాగడలింపబడినది కంపితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రోషేతిష్ఠేతివచనేప్రశ్నసంజ్ఞోపహాతయోః ।

అవాహనేతర్లనేచ కమ్పితంతచ్చిరోభవేత్ ॥

తా॥ కోపము, ఉండునునుట, అడుగుట, పిలుచుట, ఆవాహనము, బెదరించుట, వీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౭, పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తమితీతితమ్॥

తా॥ ప్రక్కగాదిప్పినది పరావృత్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్ఞాదికృతేనక్తప్రసారణే ।

అనాదరేకచేతూణ్యాం పరావృత్తశిరోభవేత్॥

తా॥ అట్లుచేయునునుట, కోపము, సిగ్గుమొదలైనవానివలనిచేష్టముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమ్ములపొదివీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౮, ఉత్తిష్ఠము॥ శ్లో॥ పారోశ్చిర్ధ్వభాగచలితముత్తిష్ఠంనామశీర్షకమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలమీది భాగములుచు చలింపజేయబడునది ఉత్తిష్ఠశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ గ్రహాణగచ్ఛేత్త్యాకృత్యైనూచనేపరిపోషణే ।

అక్లితాశ్లేషయోక్తవ్యముత్తిష్ఠంనామశీర్షకమ్ ॥

తా॥ తీసికొనుము పొమ్ము అనుటమొదలగునవి, జూడచూపుట, పోషించుట, సంమతిించుట, వీనియందుఉత్తిష్ఠశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౯, పరివాహితము॥ శ్లో॥ పారోశ్చిర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతంచే

త్పరివాహితమ్॥

తా॥ వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకువంపబడినది పరివాహిత శిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోహేచవిరహేస్తోత్రే సన్తోషేచానుమోదనే ।

విచారేచప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్॥

తా॥ వలపు, ఎడబాటు, పొగడు, సంతోషము, ఒప్పుకొనుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః.

శ్లో॥ ధుతంవిధుతమాధూత మవధూతంచకంపితమ్ | అకంపితో
ద్వాహితంచపరివాహితమంచితమ్ | నిహంచితంపరావృత్త
ముష్టిప్రాభోముఖేతథా | లోలితంచేతివిజ్ఞేయం చతుర్దశవి
ధంశరః॥ తిర్యజ్నతోన్నతంస్కంధానతమారాత్రికంసమమ్ |
పార్శ్వభిముఖమిత్త్యవ్యద్భేదంపంచపరేజగుః॥ సౌమ్యమా
లోకితంచైవతిరశ్చీనంప్రకంపితమ్ | సౌందర్యంపంచధావో॥

క్తంశిరసాంలక్షణంతథా॥ భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశదితీరితాః॥

తా॥ ధుతము, విధుతము, అధూతము, అనధూతము, కంపితము, అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము, నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉష్ణిప్తము, అభోముఖము, లోలితము, తిర్యజ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోకితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము, అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచే జెప్పబడియున్నవి.

౧-ధుతము॥ శ్లో॥ పర్యాయేణశనై స్తిర్యగతము క్తంధుతంశిరః॥

తా॥ క్రమముచొప్పున మెల్లగాను అడ్డముగాను ద్రిప్పబడునట్టిశిరము ధుతము అనబడును.

వినియోగము॥ శ్లో॥ శూన్యస్థానేస్థితేచైవపార్శ్వదేశావలోకనే |

అనాశ్వానేవిస్మయేచ విషాదేనీప్సితేతథా | ప్రతిషేధేచత

స్యోక్తః ప్రయోగోభరతాదిభిః॥

తా॥ ఏమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, ఊరటలేమి, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చలేమి, త్రోపుడువీనియందు ఈశిరస్సునియోగింపబడును.

౨, విధుతము॥ శ్లో॥ ద్రుతగత్యభత తస్మాద్విధుతంతత్రచక్షతే॥

తా॥ ఆశిరస్సువడితో అడ్డముగా ద్రిప్పబడినయెడ విధుతము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శీతార్ద్రైర్జ్వలితేభీతేసద్యః వీతానవేతథా॥

తా॥ చలి, వేండము, పిరికివాడు, అప్పుడుత్రాగినకల్లుగలవాడు వీరియందు ఈశిరస్సునియోగింపబడును.

తా॥ నేనుచాలుదుననుట. గర్వింతుట, వీనియందు ఈ శిరస్సు విని
యోగింపబడును.

౮-పరివాహితము॥ శ్లో॥ పరంమండలికాకారంభ్రామితంపరివాహితమ్॥

తా॥ చక్రాకారముగమిక్కిలిత్రిప్పబడినశిరస్సు పరివాహితమనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌతథా॥

విస్మయేచస్మి తేహర్షైరొమాంచేపిప్రమోదనే॥

విచారేచవిచారజ్ఞైఃకార్యమాహురిదంశిరః॥

తా॥ సిగ్గులేమి, భ్రమము, మానము, ప్రియునిపోలిక, ఆశ్చర్యము,
చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపజేయుట, విచా
రము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౯-అంచితము॥ శ్లో॥ శిరస్యోదంచితంకించిత్పార్శ్వయోర్నతకంధరమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలకును ఇంచుకపంపబడిన మెడగలశిరస్సు అంచి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దుశ్చింతామోహమూర్ఛాదౌతత్కార్యమధశేతుణే॥

తా॥ దురలోచనము, మోహము, మూర్ఛముదలైనవి, పెదవిని
జూచుకొనుట, వీనియందు ఈశిరస్సు పుషయోగింపబడును.

౧౦ - నిహించితము॥ శ్లో॥ ఉష్ణిప్తబాహుశిఖరలగ్నగ్రీవంసిహించితమ్॥

తా॥ పాడుపుగనెత్తబడిన మూపుతోజేరినయెడ ఆశిరస్సు నిహించి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విలాసేలలితేగర్వేవిబ్ధౌకేలికించితే॥

మోట్టాయిలేకుట్టమితేమానేస్తంభేచతదృపేత్॥

తా॥ విలాసము, లలితము, గర్వము, విబ్ధౌకము, కిలికించితము,
మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానము, స్తంభము, వీనియందుయీ
శిరస్సు వినియోగింపబడును. ఇందలి విలాసము మొదలగువానిఅర్థము
భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపబడియున్నది.

౧౧-పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తంశిరోభాషేత్॥

తా॥ పెడమొగముగలదిగాత్రిప్పబడినశిరస్సు పరావృత్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాదికృతేవక్త్రప్రసారణే॥

పరావృత్తానుకరణేష్యప్రతిప్రేక్షణేభవేత్॥

తా॥ అదిచేయుమనుట, కోసము, లజ్జ మొదలగుదానిచే నగుచేష్ట,

ముఖమునుచూచుట, ఒకతట్టుతిరిగినదాని ననుకరించుట, వెనుకతట్టు
చూచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౨ - ఉత్తిప్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వవక్త్రంశిరోజ్ఞేయముఞ్చిప్తంతత్రత్రత్యతే॥

తా॥ మీదికెత్తబడినమొగముగలశిరస్సు ఉత్తిప్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దర్శనేతుంగవన్తునాంచంద్రాదివ్యోమగామినామ్॥

తా॥ పొడువైనపదార్థములనుజూచుట, చంద్రుడుమొదలైనఆకాశ
మునందుసంచరించువానినిజూచుట, వీనియందుఈశిరస్సు వినియోగింప
బడును.

౧౩ - అఘోముఖము॥ శ్లో॥ అఘోముఖశిరోయత్రతత్రప్రాహురఘోముఖమ్॥

తా॥ క్రిందు మొగముగావంచబడినశిరస్సుఅఘోముఖముఅనబడును.

శ్లో॥ లజ్జాభేదప్రణామేషు స్యాదనస్వర్థమఘోముఖమ్॥

తా॥ సిగ్గు, దుఃఖము, మ్రొక్కుట, వీనియందుఈశిరస్సు వినియోగించును.

౧౪ - లోలితము॥ శ్లో॥ శిరస్సన్యల్లోలితంగర్వాధిక్యంశిథిలలోచనమ్॥

తా॥ గర్వాధిక్యముచేతతేలవేయబడినకన్నులుగలశిరస్సులోలితము
అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ నిద్రాగమగ్రహవేళమదమూర్ఛానుతన్మతమ్॥

తా॥ నిదురవచ్చుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛ, వీనియం
దు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౧౫ - తిర్యజ్జతోన్నతము॥ శ్లో॥ తిర్యజ్జతోన్నతంప్రాప్తంశిరస్తిర్య
జ్జతోన్నతమ్॥

తా॥ అడ్డముగవంచియెత్తబడినశిరస్సుతిర్యజ్జతోన్నతముఅనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిభౌకాదిమృతాంతానాంతత్వయోజ్యంప్రచక్షతే॥

తా॥ క్రిలయొక్కబిబ్బోకముమొదలగువిలాసచేష్టలయందుఈశిర
స్సువినియోగింపబడును.

౧౬ - స్కంధానతము॥ శ్లో॥ స్కంధానతంతథాఖ్యాతంస్కంధేయన్ని
హేతంశిరః॥

తా॥ మూపుమీదికివంపబడినశిరస్సుస్కంధానతముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తన్నిద్రామదమూర్ఛానుచింతాయాంచప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత వీనియందు ఉప
యోగింపబడును.

౧౭ - ఆరాత్రికము॥ శ్లో॥ సుంధేతుకించిదాశ్లిష్యధాంతమారాత్రి
కంమతమ్॥

తా॥ రెండుమూపులను కొంచెము తాకించి త్రిప్పబడుశిరస్సు ఆరా
త్రికము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విస్మయేదృశ్యతేతస్యపరాభిప్రాయవేదనే॥

తా॥ ఆశ్చర్యము, ఇతరులయభిప్రాయము నెరుగుట వీనియందు ఈ
శిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮-సమశిరము॥ శ్లో॥ స్వాభావికం సమంశీర్షంస్వభావాభినయాదిషు॥

తా॥ ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇది స్వభావధర్మమును
తెలుపుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯-పార్శ్వభిముఖము॥ శ్లో॥ పార్శ్వభిముఖమన్వర్థంపార్శ్వస్థ
స్యావలోకనే॥

తా॥ ఒకప్రక్కకు ద్రిప్పబడినశిరస్సు పార్శ్వభిముఖము అనబడును.
అది ప్రక్కనుండు వారినిజూచుటయందు ఉపయోగించును.

౨౦-సౌమ్యము॥ శ్లో॥ నిశ్చలంసౌమ్యమాఖ్యాతంనృత్తారంభేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలనములేక ఉండు శిరస్సు సౌమ్యము అనబడును. అది నా
ట్యారంభమందు ఉపయోగింపబడును.

౨౧-ఆలోలితము॥ శ్లో॥ సమంతాల్లాళితంయత్తదాలోలితమితీరితమ్॥

తా॥ అంతటను ద్రిప్పబడినశిరస్సు ఆలోలితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పుష్పాంజలిక్రమేచారి నటనేలవణేతథా॥

ఆలోలితస్యశిరసా వినియోగోభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పాంజలి క్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము, వీనియందు
ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౨౨-తిరశ్చీనము॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయోదూర్ధ్వభాగేచలనాత్తిర్యగీరితమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలందును మీదితట్టు చలించుటగలశిరస్సు తిరశ్చీనము
అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జానిరూపణేన్మత్తైముఖచారీయనామని॥

తత్తదాచిత్వకాలేషుతిరశ్చీనముదీరితమ్॥

తా॥ సిగ్గునుకనపరచెడిఆట, ముఖచారి అనుఆట, వీనియందును, ఆ
యాతగినకార్యములందును ఈశిరస్సు చెల్లును.

౨౩, ప్రకంపితము॥శ్లో॥ పునఃపునఃప్రచలనాత్పురోభాగేచపార్శ్వ

యోః । ప్రకంపితశిరఃప్రోక్తంనాట్యశాస్త్రేషుసమ్మతమ్॥

తా॥ ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికిచలించుటవలననై
నశిరస్సు ప్రకంపితము అనబడును.

విని॥శ్లో॥ అద్భుతాఖ్యరసేగీతేప్రబంధేభ్రమరేతథా ।

ప్రత్యర్థియుద్ధభావేపిప్రకంపితశిరోభవేత్॥

తా॥ ఆశ్చర్యరసము, పాట, ప్రబంధమునువినుట, తుమ్మెద, శత్రు
యుద్ధభావము, వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౪, సౌందర్యము॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వభిముఖవిన్యాసాత్పశ్చద్భాగేన

చాలనాత్ । సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తంసర్వనాట్యప్రశస్యతే॥

తా॥ క్రిందుమీదులకుత్రిప్పటవలన వెనుకతట్టుచలించుటగలదిసౌం
దర్యశిరస్సుఅనియెల్లనాట్యములందు ప్రశంసచేయబడుచున్నది.

విని॥శ్లో॥ కారణాభినయేహస్తభ్రమణాభ్యేచనర్తనే ।

సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తంయోగాభ్యాసేషుయుజ్యతే॥

తా॥ కారణాభినయము, హస్తభ్రమణముఅనుఆట, యోగాభ్యాస
మువీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

అథాప్తదృష్టిభేదాలక్ష్యస్తే.

శ్లో॥ సమమాలోకితంసాచీప్రలోకితనిమిలితేఉల్లోకితానువృ

త్తైచతథాదైవానులోకితమ్ ॥ ఇత్యప్తదృష్టిభేదాన్యూహీతి

తా॥ భరతానుగమే॥

తా॥ సమము, ఆలోకితము, సాచి, ప్రలోకితము, నిమిలితము, ఉ
ల్లోకితముఅనువృత్తము, అవలోకితము, అనిదృష్టి యెనిమిదివిధములు
గలదిగా భరతశాస్త్రమునందుజెప్పబడినది.

౧, సమము॥శ్లో॥ వీక్షితంనురనారీభిస్సమానంసమవీక్షణమ్॥

తా॥ దేవతాస్త్రీలవలెరెప్పపాటులేకచూచుటసమదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ నాట్యానరమ్భేతులాయాఞ్చఅన్యచింతావినిశ్చయే ।

ఆశ్చర్యేదేవతారూపేసమదృష్టిరుదాహృతా ॥

తా॥ నాట్యారంభము, త్రాసునుచూచుట, ఇతరచింతనునిశ్చయిం
చుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగిం
పబడును.

౨, ఆలోకితము॥శ్లో॥ ఆలోకితంభవేదాశుభ్రమణంస్ఫుటవీక్షణమ్॥

తా॥ వడితోడితిరుగుడుగలస్పష్టమైనచూపు ఆలోకితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే।

ఇచ్ఛాయాంచప్రయోక్తవ్యమూలోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కుమ్మరిసారెతిరుగుట, అన్ని వస్తువులనుజూపుట, ఇచ్ఛవీనియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

౩, సాచి॥శ్లో॥ స్వస్థానేతిర్యగాకారమపాజ్గచలనక్రమాత్।

సాచీదృష్టితిజ్ఞేయానాట్యశాస్త్రాగ్రంథకోవిదైః॥

తా॥ స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగాచలించునది సాచీదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఇక్లితేశ్మశ్రుసంస్పర్శేశరలక్షేఽంశుకేస్సృతౌ।

సూచనాయాంచకులటానాప్యేసాచీనిరీక్షణమ్॥

తా॥ అభిప్రాయము, మీసముదువ్వుట, గురి, వస్త్రము, తలపు, సయిగ, రంకులాడియాట, వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౪, ప్రలోకితము॥శ్లో॥ ప్రలోకితంపరిజ్ఞేయంచలనాత్పార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టిదృష్టిప్రలోకితమనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఉభయోగిపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనేదశసంజ్ఞికే।

చలనేబుద్ధిజాడ్యేచప్రలోకితనిరీక్షణమ్ ॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండువస్తువులనుజూచుట, సయిగచేయుట, కదలుట, కలవరము, వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౫-నిమిలిత॥శ్లో॥ దృప్తేరథవికాసేనిమిలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముకన్న దెరచిచూచెడిచూపునిమిలితయనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఋషివేషేపారవశ్యేజపేధ్యానేనమస్కృతౌ।

ఉన్మాదేనూత్కుదృష్టానిమిలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ ఋషివేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము, చిత్తచలనము, నూత్కుదృష్టి, వీనియందు ఈదృష్టి ఉపయోగింపబడును.

౬, ఉల్లోకితము॥శ్లో॥ ఉల్లోకితమితిజ్ఞేయమూర్ధ్వభాగోన్నతానతమ్॥

తా॥ మీదికినిక్రించిపంపబడినదృష్టి ఉల్లోకితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజాఽగ్రేగోవురేదేవమద్దపేపూర్వజన్మని।

ఔన్నత్యేచగ్రికాదాచ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవనుండపము, పూర్వజన్మము, పాడుగు-వెన్నెల మొదలగునవి వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౨, అనువృత్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వైః ఘోషేషు గాదనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ క్రిందమీదుగాజూచునట్టి పడిగచూపు అనువృత్తము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ కోపదృష్టాప్రియామస్త్రైః పృథునవృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కోపముతో జూచుట, ప్రీతితో పిలుచుట, వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

౩, అవలోకితము॥ శ్లో॥ అధస్థాద్దశానంయ త్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకితము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఛాయాఽలోకే విచారేచ శయ్యాంపతనక్రమే॥

స్వాఽజ్ఞావలోక సేయా సేష్యవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ నీడనుచూచుట, విచారము, పాస్సు, చదుపుట, తనయవయవములను జూచుకొనుట, పోవుట వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థదృష్టిభేదాః.

శ్లో॥ సమాప్రలోకితాన్నిగ్ధాశృంగారాలోకితాద్భుతా కరుణా
విస్మయాదృప్తావిషణ్ణాచభయానకా సాచీద్రుతావీరరాద్రే
దూరేంగితవిలోకితా వితిర్కితాశంకతాచఅభితప్తానలో
కితా శూన్యాహర్షోగ్రవిభ్రాంతాశాంతామాలితసూచనా ల
జ్జితామలినాత్రస్తామ్లానాముకుళకుశ్చితే ఆకాశాత్యర్థము
కుళాలనువృత్తాచవిప్లుతా జహ్నువికోశామదిరాహృద్యా
లలితసంజ్ఞికా చతుశ్చత్వారింశతీతిదృష్టిభేదాః ప్రకీర్తితాః॥

తా॥ సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధ, ఉల్లోకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్మయ, దృప్త, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రాద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితిర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హర్ష, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మాలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్లాన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్థముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జహ్ను, వికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత, అనిదృష్టిభేదములు నలువదినాలుగు.

౧, అందు, సమ॥ శ్లో॥ ఏక్షితంసురనారీవసమాచేదభీధీయతే॥

తా॥ దేవతాస్త్రివతరెప్ప పాటులేక చూడబడినదీసమదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ సమాదిషుప్రయోక్తవ్యమితి నాట్య వికోవిదుః॥

తా॥ సమముగజూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టివినియోగిం
చబడునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పదరు.

౨, ప్రలోకిత॥ శ్లో॥ ప్రలోకితాపరిజ్ఞేయాదశకానంపార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుజూచెడిచూపుప్రలోకిత యనబడును,

విని॥ శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు మొదలైనవానినిజూచుటయందు
ఈదృష్టివినియోగించును.

౩, స్నిగ్ధ॥ శ్లో॥ సహర్షాసాభిలాషాచమనోజ్ఞాన్తఃప్రకాశినీ ।

స్మరోద్రేకాభవేన్నిగ్ధా స్నిగ్ధాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ సంతోషముతోడను అభిలాషముతోడను గూడినదియు, మ
నోజ్ఞతగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్మథోద్రేకముగలదియు
నైన దృష్టిస్నిగ్ధయనబడును. ఇదిన్నే హాముగల వస్తువు మొదలైనవాని
యందు వినియోగించును.

౪, శృంగార॥ శ్లో॥ హాఘోకత్పన్నప్రమోదోత్థాకామంకామవశం

వదా । శృంగారదృష్టిఃకాంతానాంభ్రూక్షపాపాన్దాసమ్భవా॥

భవేన్మనోభవావిష్టకామినీవీక్షణాదిషు॥

తా॥ సంతోషమువలనబుట్టిన సుఖవిశేషమునందుగలిగినదియు, మి
క్కిలిమన్మథాధీనమయినదియు, కనుబొమ్మలు నిక్కించుటగల మనోజ్ఞా
రాండ్రకడగంటి చూపువలసగలిగినదియునైన చూపుశృంగారదృష్టియ
నబడును. ఈదృష్టిమన్మథావేశముగల స్త్రీలనుజూచుట మొదలగువా
నియందుచెల్లును.

౫, ఉల్లోకిత॥ శ్లో॥ ఉల్లోకితాపరిజ్ఞేయాడృశ్యభాగావలోకనమ్॥

తా॥ మీదిభాగముజూచుటగలది ఉల్లోకితదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ అత్యున్నతాదివస్తూనాంపూర్వజన్మనియుజ్యతే॥

తా॥ పాదువులగుపదార్థములనుజూచుటయందును, పూర్వజన్మము
నుతలచుటయందును, ఈదృష్టి చెల్లును.

౬, అద్భుత॥ శ్లో॥ కిశ్చిత్కుశ్చిత్పక్ష్యానా విస్మయోత్థిప్తధూలతా ।

సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకీర్త్యతే॥

తా॥ కొంచెమువంపబడిన రేవులకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్త

బడికనుబొమ్మలునుగల విలాసముతోడి సమమైనచూపు అద్భుతదృష్టి
యనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞై రద్భుతాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭, కరుణ॥శ్లో॥ విప్రస్తర్థప్రపాదాస్యాచ్ఛభామద్ధరతారకా॥

నాసానలోకినీదృష్టిః కరుణాకగుణారసే॥

తా॥ దిగువకువ్యాపించినదియు, సగముతెరవబడినదియు, కన్నీళ్ళు
గలదియు, మంచిదియు, మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, ము
క్కుకొనయందు నిలువబడినదియునైనచూపు కరుణాదృష్టియనబడును.
ఈదృష్టికరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮, విస్మయ॥శ్లో॥ ఉద్ధతారచనాత్యర్థంసమావికసితాతథా ।

విస్మయపుటయుగ్మాచవిస్మయావిస్మయాదిషు॥

తా॥ మిక్కిలినిక్కునుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసము
గలదియు, చక్కగాతెరవబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపువిస్మయదృ
ష్టియనబడును. ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౯, దృప్త॥శ్లో॥ స్థిరావికాససహితానిశ్చలీకృతతారకా ।

స్వసన్నివేశినీృప్తాదృష్టిరుత్సాహగోచరా॥

తా॥ నిలుకడగలదియు, వికాసముతోగూడినదియు, చలింపనినల్ల
గుడ్డుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియునైన దృష్టిదృప్తయనబడును.
ఇదిఉత్సాహమందుచెల్లును.

౧౦, విషణా॥శ్లో॥ విస్తరితపుటద్వన్ద్వావిప్రస్తాన్తనిమేషణా॥

స్తబ్ధతారామనాద్దృష్టిర్విషణ్ణతినిగద్యతే॥

తా॥ విరిసినరెప్పలును, తొలగినరెప్పపాట్లును, చలింపని నల్లగుడ్డు
నుగలదివిషణాదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ విషాదేచైవచింతాయాం దృష్టేరేషాప్రకీర్తితా॥

తా॥ భేదమునందును, విచారమునందును, ఈదృష్టివినియోగించును.

౧౧, భయానక॥శ్లో॥ స్తబ్ధోద్వృత్తపుటాత్యర్థంచఞ్చలాఘల్లతారతా॥

భయానకాభవేద్దృష్టిః భృశంభీతేభయానకే॥

తా॥ చలింపనిమీదికి ఎత్తబడినరెప్పలతో మిక్కిలిచలించుచు వి
కాసమునొందియున్న నల్లగుడ్డుగల చూపుభయానక దృష్టియనబడు

ను. ఇదిమిక్కిలిభయపడిన దానియందును, భయానకరసమునందును, వినియోగపడును.

౧౨, సాచి||శ్లో|| సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాజ్ఞచలనక్రమాత్ |

ఇజ్ఞితాదిష్వీయంప్రకృతా భరతాగమవేదిభిః||

తా|| క్రమముగాకడకంటివరకు చలించునదిసాచీదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిజూడచూపుడమొదలై నవానియందు వినియోగించునని భరత శాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

౧౩, ద్రుత||శ్లో|| తారాద్యయస్యచలనాద్ధృతదృష్టిరుదాహృతా||

తా|| రెండునల్లగుడ్డుయొక్కచలనముగలదిద్రుతదృష్టియనబడును, వి||శ్లో|| ఏతస్యావినియోగస్తుసమ్భృమాదిఘకీర్తితా||

తా|| ఈదృష్టిసంభ్రమముమొదలై నవానియందువినియోగింపబడును.

౧౪, వీర||శ్లో|| దీప్తావికసితాపుల్లామధ్యాగామ్భిర్యశాలిసీ|

వీరావీరవసేపాహురక్షభాసమతారకా||

తా|| పులుగునదియు, తేటయయినదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగినయభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, సమములయిన నల్లగుడ్డుగలదియైన చూపువీరదృష్టియనబడును. యీదృష్టివీరరసమునందువినియోగించును.

౧౫, రాదృ||శ్లో|| అస్మిగ్ధాలోహితాక్రూరానిస్తబ్ధపుటతారకా|

భృకుటీకుటిహృద్వృత్తారాద్రారాద్రేదృగుచ్ఛతే||

తా|| ప్రీతిలేనిదియు, ఎరుపయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలించెడిరెప్పలు నల్లగుడ్డుగలిగినదియు, వంకరైనకనుబొమలుగలిగినదియు మీదికి తెరవబడియైన చూపురాద్రదృష్టియనబడును. యీదృష్టిరాద్రరసమునందు వినియోగించును.

౧౬, దూర||శ్లో|| కిఞ్చిదూర్ధ్వవికాసేనదూరదృష్టిరుదాహృతా||

తా|| కొంచెముమీదికెత్తబడినచూపు దూరదృష్టియనబడును.

వి||శ్లో|| దూరావలోకనేప్రకృతాభావశాస్త్రవిచక్షణైః||

తా|| దూరముననుండు వస్తువులను జూచుటయందు యీదృష్టివినియోగపడును.

౧౭, ఇంగిత||శ్లో|| సహపేక్షాజ్ఞితదృష్టిస్యాత్కటాక్షచలనక్రమాత్ |

ఇంగితాదిష్వీయంభావనేతృభిస్సముదాహృతా||

తా || కడకన్నులచలనమువలన సంతోషముతో గూడిన చూపు శంగిత దృష్టిఅనబడును; ఇది జాడచూపుట మొదలైనవానియందు వినియోగింపబడును.

౧౮- విలోకిత|| శ్లో|| వీక్షణంపృష్ఠభాగేయ తద్విలోకితముచ్యతే।
ఇయందృష్టిర్భవేత్పశ్యాద్దేశవృత్త్యలోకనే||

తా|| వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టియనబడును. ఇది వెనుకతట్టు ఉండువానినిజూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯- వితర్కిత|| శ్లో|| వికాశితోద్వృత్తపుటాతఙ్గోత్ఫుల్లతారకా।
త్రాపితాసమతారాచదృష్టిజ్ఞేయావితర్కితా||

తా || తేటయై మీదికి తెరవబడిన రెప్పలు గలదియు, ప్రకాశము లైననల్లగుడ్డుగలదియు, భయముతో గూడినదియు, సమములైన నల్ల గుడ్డుగలదియునైన చూపు వితర్కితా దృష్టియనబడును.

విని|| శ్లో|| ఏమాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరూహాదిషునియుజ్యతే||

తా|| ఈదృష్టి ఉహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును,
౨౦-శక్తిత|| శ్లో|| కిఞ్చిచ్చలాస్థిరాకిఞ్చిదున్న తాతిర్యగాయతా।
గూఢాచకితతారాచ శక్తితాదృష్టిరుచ్యతే||

తా|| కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు నిక్కినదియు, అడ్డుపురివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపించెడి నల్లగుడ్డుగలదియునైనచూపు శంకిత దృష్టియనబడును.

విని|| శ్లో|| శక్త్యాదిషుప్రయోక్తవ్యాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః||

తా|| ఇదిశంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపబడును.

౨౧- అభితప్త|| శ్లో|| పుటప్రచలనంయత్రతారకాదర్శనాలసౌ।
అభితప్తానకృద్దృష్టిర్నిర్వేదప్రముఖేష్వియమ్||

తా|| రెప్పలకదలికయునల్లగుడ్డతోపికయుగలమెల్లనిచూపుఅభితప్త దృష్టియనబడును. ఇదివినుగుమొదలగువానియందువినియోగించును.

౨౨- అవలోకిత|| శ్లో|| అభస్థాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే||

తా|| క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలోకితదృష్టియనబడును.

వి|| శ్లో|| వినియోగోభవేదన్యవిచారపఠనాదిషు||

తా|| ఈదృష్టివిచారము చదువుటమొదలైన విషయములందువినియోగించును.

సద్వికల్పరహితౌక్తాభినయదర్పణమ్.

౧౩- చూశ్య॥ శ్లో॥ సనుతారాపుటాబాహ్యవిష్కమ్పానూన్యదర్శనా॥
బాహ్యథక్రహణేచేయంశూన్యదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ సమములైననల్లగుడ్డునురెప్పలునుగలదియు, బయలుపడినదియు, చలనములేనిదియు, శూన్యమునుచూచునదియునైన చూపుచూశ్యదృష్టియనబడును. ఇది బాహ్యథక్రహణమునందువినియోగించును.

౧౪- హృష్ట॥ శ్లో॥ చచ్చలాదృశ్యతేయతరుచిరాచనిమేషభావో॥

ఈషత్సజ్జోచితాదృష్టిహృష్టాహానేత్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాల్కుగలదియు, కొంచెమువంచబడినదియునైనచూపుహృష్టదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిసవ్యసందువినియోగపడును.

౧౫- ఉగ్ర॥ శ్లో॥ సమ్యక్వికసితాకిచ్చినపాజ్ఞవ్యయశోణిమా॥

ఉగ్రదృష్టిస్సమాఖ్యాతాఉగ్రాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ లెస్సగావికసించినదియు రెండుకనుగొనలందును ఎరుపుగలదియునైనచూపు ఉగ్రదృష్టియనబడును. ఇదిఉగ్రము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౧౬- విభ్రాంత॥ శ్లో॥ చలత్తారాచవిభ్రాంతాదృష్టిర్విస్రంభదర్శనా॥

మధ్యేన్యవికలాత్ఫుల్లావిభ్రాంతాసంభ్రమాదిషు॥

తా॥ చలించుచున్ననల్లగుడ్డుగలిగినదియు, భ్రమించునదియు, ప్రీతినిగనబరుచునదియు, నడుమనడుమవెలవెలపాటునుతేటదనమునుగలిగినదియునైనచూపువిభ్రాంతదృష్టియనబడును. ఇదిసంభ్రమముమొదలైనవానియందువినియోగపడును.

౧౭- శాంత॥ శ్లో॥ క్రమమాణపుటాసన్నాకిచ్చిచ్చులలోచనా॥

చలత్తారాకృతాపాజ్ఞాదృష్టిశ్శాంతాశమాదిషు॥

తా॥ క్రమమయిన రెప్పలకూడికగలదియు, కొంచెముచలించునట్టికన్నులుగలిగినదియు, చలించుచున్న నల్లగుడ్డు గలిగినదియునైనచూపు శాంతదృష్టియనబడును. ఇదిశమము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౧౮- మీలిత॥ శ్లో॥ దృష్టేరథక్వికాసేనమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముతెరవబడినకన్నులుగలదిమీలితదృష్టియనబడును,

విని॥ శ్లో॥ పారవశ్యాదిభావేషుప్రయోక్తవ్యానిమిలితా॥

తా॥ పరవశత్వము మొదలైన భావములయందు ఈదృష్టియుపయోగించబడును.

౨౯-నూచనా॥ శ్లో॥ హస్తాభియోగచలనాశ్చిచ్ఛిన్నకులితాకృతిః।
నూచనాదృష్టిరాఖ్యాతానూచనాదిషూయుజ్యతే॥

తా॥ చేనైగననుసరించికొంచెముమూయబడినకన్నులుగలది నూచనాదృష్టియనబడును. ఇదిజూడచూపుట మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౩౦-లజ్జిత॥ శ్లో॥ పతితోధ్వక్పుటావ్రీడాఅధరచ్యుతతారకా।
కిచ్ఛిత్కుచ్ఛితపత్మోగ్రలజ్జితాలజ్జితాదిషు॥

తా॥ వాలినమీదిరెప్పలును, సిగ్గువలనవాల్చబడిననల్లగుడ్డును, కొంచెముముడిగినరెప్పలకొనలుగలదిలజ్జితదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిసిగ్గుపడినది మొదలైనవానియందువినియోగించును.

౩౧-మలిన॥ శ్లో॥ మలినాంతాచలత్పత్మోకిచ్ఛిన్నకులితాకృతిః।
అత్యౌచాకృష్టతారాదృగ్మలినాదృశ్యతేస్త్రియామ్॥

తా॥ సంకోచించినకనుగొనలును చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగినకన్నులచేతకపికాంపబడిననల్లగుడ్డుగలదిమలినదృష్టియనబడును. ఇదిస్త్రియందుగనబడును.

౩౨-త్రస్త॥ శ్లో॥ అంతర్వికసితాఘోర్వంపశ్చాద్విరళతారకా।
శ్రస్తాత్రాసమదేదృష్టిస్సమోద్వృత్తపుటద్వయా॥

తా॥ తొలుతవికాసముగలదైపిమ్మటచలించుచున్ననల్లగుడ్డుతోసరిగామీదికెత్తబడిన రెప్పలుగలదిత్రస్తదృష్టియనబడును. ఇదిభయమందునుమనమునందుచుచెల్లును.

౩౩-హ్లాస॥ శ్లో॥ శిథిలామశకరచలాక్రమాన్నిర్భుగ్నతారకా।
పత్మోగ్రభూపుటాహ్లాసానామోజ్యాహ్లాసాదికేష్యియామ్॥

తా॥ సడలినకొంచెపుకదలికతోక్రమముగాసోలుచున్ననల్లగుడ్డుగలిగిరెప్పలకొనలనంటుచున్నకనుబొమ్మలుగలదిహ్లాసదృష్టియనబడును. ఇదివాడినవస్తువులందుచెల్లును.

౩౪-ముకుళ॥ శ్లో॥ స్ఫురదాసక్తపత్మోగ్రసౌమ్యామిలితతారకా।
మిలితోధ్వక్పుటాదృష్టిరాసంచేముకుళాభవేత్॥

తా॥ కదలుచున్నరెప్పలకొనలచేరికయు, తిన్నదనమును, కలసినన

ల్లగుడ్లును, మూయబడినచైరెప్పలునుగలదిముకుళదృష్టియనబడును. ఇది
యానందమునందువినియోగించును.

౩౫- కుఞ్చిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపత్మోగ్రపుటాత్యథః॥ నికుఞ్చితా॥

తారాభ్యాంకుఞ్చితాదృష్టిరనిష్టానూయతాదిషు॥

తా॥ కొంచెమువాల్చబడినకొనరెప్పలునుమిక్కిలిలోగొనబడిననల్ల
గుడ్లునుగలదికుంచితదృష్టియనబడును. ఇదిఅనిష్టమునందునుఅసూయ
తమొదలైనవానియందునువినియోగపడును.

౩౬- ఆకాశ॥ శ్లో॥ ఆకాశదృష్టిరాకాశేబహువ్యావృతతారకా॥

ఏషాప్యాకాశసంభూరితస్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టిఆకాశమునందును, మీదిభాగమునందుసంచరించెడివ
స్తువులందునుచెల్లును.

౩౭- అథఃముకుళ॥ శ్లో॥ సస్మితాచథవేత్తారాకిఞ్చిదున్ముషితాపుటా॥

స్యాదథఃముకుళాదృష్టిశ్చానందాన్లఘదగోచరా॥

తా॥ చిరునవ్వుతోమీదికికూరుకొనబడుచున్నరెప్పలుగలదిఅథః
ముకుళదృష్టియనబడును. ఇదిఆనందాన్లఘదములకు గోచరమైయుండును.

౩౮- అనువృత్త॥ శ్లో॥ అనువృత్తాయదుక్తంతద్భూయోధూయోనిరీక్షణం॥

తా॥ మాటిమాటికిచూచుటగలది అనువృత్తదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ త్వరాదిషుప్రయోక్తవ్యాకలితాభావకోవిదై॥

తా॥ ఇదితత్తరపాటు మొదలగువానియందువినియోగింపబడును.

౩౯- విప్లుత॥ స్ఫురితోత్సుల్లపతితపుటాదృగ్విప్లుతాథవేత్॥

తా॥ కదలింపబడివిరిసివాలబడినరెప్పలుగలదివిప్లుతదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుసర్వవస్తూనాంసౌందర్యాద్యవలోకనే॥

తా॥ ఈదృష్టిఅన్నివస్తువులయొక్కసౌందర్యాదులను జూచుటయం
దుచెల్లును.

౪౦॥ జిహ్వా॥ శ్లో॥ ఆకుఞ్చితపుటాగూఢతిర్యక్మందరలోకినీ॥

జిహ్వాదృగ్గూఢతారాస్యాగూఢాథానూయతాదిషు॥

తా॥ అంతటనువాల్చబడినరెప్పలుగలిగివయికితెలియక అడ్డముగా
నుమెల్లగానుచూచుటగలదిజిహ్వాదృష్టియనబడును. ఇదిగూఢాథానూయ
యందునుఅసూయమొదలైనవానియందునుచెల్లును.

౪౧॥ వికోశ॥ శ్లో॥ అనిమేషాచలతారావ్యాకోచితపుటద్వయా॥

వికోశాఖ్యాభవేద్దృష్టిఃసహాహాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ రెప్ప పాటులైనదియు, చలించుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, సంకుచితములైనరెప్పలుగలదియునైనచూపువికోశదృష్టియనబడును. ఇదిసంతోషముమొదలైనవానియందుచెల్లును.

౪౨- మదిరా॥ శ్లో॥ అభ్యుతామాగిత్తామధ్యాత్సుభాక్షీకుంచితాచలా॥
మునినాకీర్తితాదృష్టిఃమదిరాతరుణేమదే॥

తా॥ ఒప్పినమునుదిక్కులుజూచుటయుకలతపాటునుగలదియు, మధ్యస్థనుయిక్రిందికివాల్చుబడినదియు, బెడరుగలదియునైనచూపుమదిరాదృష్టియనబడును. ఇదితరుణమదమునందుచెల్లును.

౪౩- హృద్య॥ శ్లో॥ అన్యవస్థితసమ్భాంతామనాన్యులితతారకా॥
ఆకుంచితపుటాహృద్యానుధ్యమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ నిలుకడలేనిదైతడబాటుగలిగికొంచెముచలింపజేయబడిన నల్లగుడ్డునువంపబడినరెప్పలునుగలమనోజ్ఞమైనచూపు హృద్యదృష్టియనబడును. ఇదిమధ్యమములైనవస్తువులయందుచెల్లును.

౪౪- లలిత॥ శ్లో॥ భూక్షేపామంచితాపాజ్లాస్మితాస్మరకృతేనచ॥
వికాసేనాన్వితాదృష్టిఃలలితాలలితాదిషు॥

తా॥ కనుబొమ్మలకదలికచేముడుగజేయబడినకడకన్నులు మన్మథవికారమువలనచిరునవ్వును, తేటదనమునుగలదిలలితదృష్టియనబడును. ఇది ఆనందకరములైనవస్తువులయందుచెల్లును.

అథగ్రంథాంతరస్థభూభేదానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సహజాపతితోష్టిస్తాచతురారోచితాతథా॥

కుంచితేతిషడైవాత్రభూచాతుర్యవతీక్రియా॥

తా॥ సహజ, పతిత, ఉష్ణిస్త, చతుర, రోచిత, కుంచిత, అని భూభేదములు (కనుబొమలచతురత్వముగలక్రియలు) ఆరువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది.

౧- సహజ॥ శ్లో॥ సహజాస్వాత్స్వభావభూవికారరహితాముఖే॥

సహజాదిషుయుజ్యేత ఇతిధాపవివోవిదుః॥

తా॥ ముఖమందేవికారమునులేకస్వాభావికముగనుండెడి క్రియగల

కనుబొమ్మ సహజ భూమివనబడును. ఇది. స్వభావము మొదలైన వాని
యందు చెల్లును.

౨- పతిత॥ శ్లో॥ అచంచలభూయగంచపతనాత్పతితామతా॥

తా॥ చలింపనికనుబొమ్మలనువాల్చునట్టిక్రియగలదిపతితభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ జగుప్సాయాంవిస్మయేచఅనూయాంభాంభాపేదసా॥

తా॥ ఇదిరోతపడుట యందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమం
దును, చెల్లును.

3- ఉత్తిష్ట॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్విత్తియావాయదుత్తిష్టతీతరామ్॥

ఉత్తిష్టాసాధనేత్ స్త్రీణాంకోపేనత్యవచస్వపి॥

శృంగారభావలీలాయాంభూరహవినియుజ్యతే॥

తా॥ కనుబొమ్మలు రెంటియందును ఒక్కటిగాని రెండును గాని మిక్కిలి
నిక్కిలంపబడు నేనిఉత్తిష్టభూమివనబడును. ఇది స్త్రీలకోపమునందును, సత్య
వచనమునందును, శృంగారభావచేష్టయందును, లీలయందును, వినియో
గింపబడును.

౪- చతుర॥ శ్లో॥ ద్విత్వీయసహితాస్తాకాస్ఫురితాయదమంధరా॥

చతురాముఖసంస్పర్శాహృదయానందసన్నుతే॥

తా॥ రెండుకనుబొమ్మలకూడికతోకొంచెము మెల్లగాచలింపజేయబ
డియెనేనిచతురభూమివగును. ఇదిముఖము తాకుట, మనస్సంతోషము, వేగిర
పాటు, వినియందుఉపయోగింపబడును.

౫- రేచిత॥ శ్లో॥ లావణ్యమధురాక్షిప్తాయద్యేకారేచితామతా॥

తా॥ అందముగాను ఇంపుగాను ఒకబొమ్మచంపబడు నేని అది రేచి
తభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ రహస్యప్రవణేసాధుకలనేపదవీక్షణే॥

తా॥ ఇదిరహస్యమానువినుట, మంచిదిఅనుట, స్థానవీక్షణము విని
యందు చెల్లును.

౬- కుంచిత॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్విత్వీయావాకుంచితాంచితామతా॥

తా॥ ఒకబొమ్మ రోనియు రెండుబొమ్మలు నేనిముడిగింపబడినయెడల
దికుంచితభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ మోహాయితేకుట్టమితేనిలాసేకిలికించితే॥

తా॥ ఇది మోహాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము, అ

సుశృంగారచేస్తూవి శేషములందువినియోగింపబడును. మోహియితము
మొదలగువానియధికముభరతరసప్రకరణమందువివరింపబడియున్నది.

అథ చతుర్విధగ్రీవాభేదానిరూప్యతే.

శ్లో॥ సుందరీచతిరశ్చీనాతథైవపరివతితా॥

ప్రకప్పితాచభావజ్ఞాన్తేయాగ్రీవాచతుర్విధా॥

తా॥ సుందరి, తిరశ్చీన, పరివతిత, ప్రకంపితలనిగ్రీవా (మేడ) భేదములునాలుగువిధములుగాభావజ్ఞులచేజెప్పబడియున్నవి.

౧- సుందరి॥ శ్లో॥ తిర్యక్ప్రచలితాగ్రీవాసుందరీతినిగద్యతే॥

తా॥ అడ్డముగాగదలింపబడినదిసుందరీగ్రీవయనబడును.

విని॥ శ్లో॥ స్నేహారమ్భేతథాయత్నేనమృగధ్ధేనపిచస్మృతా॥

సరసత్వానమమోదేచసాగ్రీవాసుందరీమతా॥

తా॥ స్నేహారంభము, యత్నముచేయుట, మంచిదనుట, తలచుట, సరసము, అనుమోదము, వీనియందుఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

౨- తిరశ్చీన॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయోధ్వభాగేతుచలనాత్సర్వయానవత్
సాగ్రీవాతుతిరశ్చీనేత్యుచ్యతేనాట్యకోవిదైః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనూధ్వభాగములయందుసర్పగతివలెగదలించుటగలదితిరశ్చీనాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఖడ్గభ్రమేసర్పగత్యాంతిరశ్చీనానిగద్యతే॥

తా॥ కత్తినిదిప్పుటయందునునాగుబాముపోవుటయందును ఈగ్రీవవినియోగించును.

౩- పరివతిత॥ శ్లో॥ సవ్యాపసవ్యచలితాగ్రీవాయత్రాధికచంద్రవత్
సాతునాట్యకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివతితా॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందునుఅధికచంద్రాకారముగాకదలింపబడునదిపరివతితాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనేకాంతాకపోలపరిచుమ్భనే॥

నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివతితా॥

తా॥ శృంగారసటనమునందును, స్త్రీలచెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట
యందును, ఈగ్రీవయుపయోగించును.

ర- ప్రకమ్పిత॥ శ్లో॥ పురగీవశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్డకమ్పనత్ |
ప్రకమ్పితేఃసాగ్రీవాప్రోక్తాచాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ముందు నెనుకలుగాపావురాయిమేడకదలించునట్లుగదలంపబ
డునదిప్రకంపితగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదితిప్రోక్తేదేశీనాట్యవిశేషకే |
డోలాయాభ్రాణితేచాపిప్రయోక్తవ్యాప్రకమ్పితా॥

తా॥ నీవునేనుఅనుటయందును, దేశీయనాట్యమునందును, ఉద్యోల
యందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

అథద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణానినూహ్యంతే.

శ్లో॥ హస్తానాంద్వాదశప్రాణాస్తేహంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ హస్తప్రాణములుపండ్రెండు, వానిలక్షణముచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రసారణంకుంచితఞ్చరేచితంపుష్టితంతథా |

అపవేష్టితకంచాపిప్రేరితోద్వేష్టితేతథా॥

వ్యావృత్తిగపరివృత్తిశ్చసంజ్ఞేతస్తదనంతరమ్ |

చిహ్నంపదాథకటికేతిప్రాణాద్వాదశహస్తజాః॥

తా॥ ప్రసారణము, కుంచితము, రేచితము, పుంఖితము, అపవేష్టితము
ప్రేరితము, ఉద్వేష్టితము, వ్యావృత్తి, పరివృత్తి, సంకేతము, చిహ్నము, పదా
థకటికము అనిహస్తజప్రాణములుపండ్రెండు.

౧-ప్రసారణము॥ శ్లో॥ ప్రసారణమితిజ్ఞేయమజ్ఞుశీనాంప్రసారణాత్॥

తా॥ వ్రేల్లనుజూచుటవలననైనహస్తప్రాణముప్రసారణమనబడును.

౨-కుంచితము॥ శ్లో॥ కుచ్చనాదజ్ఞుశీనాంచకుంచితంసముదీరితమ్॥

తా॥ వ్రేల్లనుముడిగించుటవలననైనహస్తప్రాణముకుంచితమనబడును.

౩-రేచితము॥ శ్లో॥ అజ్ఞుశీనాంప్రచలనాద్రేచితంపరిక్షీతమ్॥

తా॥ వ్రేల్లనుగదలించుటవలననైనహస్తప్రాణమురేచితమనబడును.

ర- పుష్టితము॥ శ్లో॥ పురోభాగేకుంచితోవారేచితోవాప్రసారితః |

యోహస్తస్తుపతాకానిర్మామానిసాపుష్టితోభవేత్॥

తా॥ పతాకాదిహస్తములందు ప్రేళ్లుముందరికివంచుట కదలించుట చాచుట వీనివలననైన హస్తప్రాణము పుంభితముఅనబడును.

౫, అపవేష్టితము॥శ్లో॥ అథస్థాద్ధమనంయత్తుహస్తోనామ్నాఽపవేష్టితః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనుగ్రిందుగా చాచుటయనెడిహస్తప్రాణముఅపవేష్టితమనబడును.

౬, ప్రేరితము॥శ్లో॥ పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితోవాప్రేరితోవాప్రసారితః॥

యోహస్తగకథితస్సోఽయంప్రేరితగీర్వానసూరిభిః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనువెనుకప్రక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట యునైనహస్తప్రాణము ప్రేరితముఅనబడును.

౭, ఉద్వేష్టితము॥శ్లో॥ హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్ధమనంచాఽస్థినర్తనే

తదుద్వేష్టితమిత్యాహుర్భరతాఽగమవేదినః॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు చేతులనుమీదికెత్తుటచేనైన హస్తపాణముఉద్వేష్టితము అనబడును.

౮, వ్యావృత్తము॥శ్లో॥ ఉదగ్రతఃపార్శ్వభాగేహస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్॥

తా॥ పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగలహస్తప్రాణమువ్యావృత్తమనబడును.

౯, పరివృత్తము॥శ్లో॥ పార్శ్వభాగ్యాంచపురోభాగేయోహస్తోనటనేకృతః

పరివృత్తస్సమాఽఖ్యాతో నామ్నాహస్తవిశారదైః॥

తా॥ నాట్యముచేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకుచేతులనుతెచ్చుట అనుహస్తప్రాణము పరివృత్తముఅనబడును.

౧౦, సజ్జేతము॥శ్లో॥ ఊహావిధానరచనావినాన్ధూలోక్తిపర్వకమ్ ।

యోహస్తోనియమంప్రాప్తస్ససజ్జేతిఉదాహృతః॥

తా॥ న్ధూలోక్తిపరంపరలేక ఊహాచేత తెలిసికోదగిననైగగలహస్తప్రాణము సంకేతమనబడును.

౧౧, చిహ్నము॥శ్లో॥ ప్రత్యక్షాణాంపరోక్షాణాం వస్తూనాంనాట్య

కర్మణి । స్థావరత్వంజగదమత్వమేవ మష్టాఽపితాదృశాః । త

దాకారప్రకటనంతస్మృత్యనిరీక్షణమ్ । తత్త్వానదర్శనంచా

పితధ్వజానాంచదర్శనమ్ । తదాయుధప్రకటనంతద్గతాఽర్థ

నివేదనమ్ । తద్వాప్తదర్శనంచాఽపితచ్ఛేష్టాదర్శనంతథా ।

తేషాంచదర్శనేత్యాది నానాచిహ్నాంవిధీయతే॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువులయొక్క స్థావర
జంగమత్వములను దెలుపుచిహ్నములుయెనిమిది. అవివానియాకారముల
నుజూపుట, వానిముఖములనుజూపుట, అవియుండుతావులనుజూపుట,
వానితెక్కెములనుచూపుట, వానియాయుధములనుదెలుపుట, వాని
యందుగలప్రయోజనములనుదెలుపుట, వానిచేవ్యాపింపజేయబడినవా
నినిదెలుపుట, వానిచేష్టలనుదెలుపుట, వానిగురుతులనుదెలుపుట. ఈ
యెనిమిదిలక్షణములుగల హస్తప్రాణము చిహ్నము అనబడును.

౧౨, పదార్థటీకము॥ శ్లో॥ పదానాంకథితానాంస్వాదర్థనిర్వాహతాయదా
ఇయంపదార్థటీకేతికథితోఽభరతాదిభిః॥

తా॥ చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థములు
ను నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణముపదార్థటీకము అనబడును.

— ❦ —
అథహస్తభేదానిరూప్యస్తే.

శ్లో॥ అథేదానీతుహస్తానాంలక్షణాని యథాక్రమమ్॥

అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేభాహస్తాప్రకీర్తితాః॥

తా॥ ఇకనుహస్తములయొక్కలక్షణములుచెప్పబడును. అవియసం
యుతములు సంయుతములుఅని రెండువిధములుగలవి.

— ❦ —

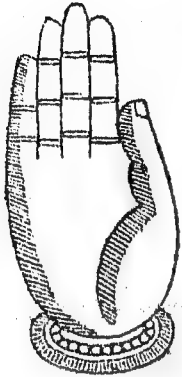
అథాష్టావింశతివిధానసంయుతహస్తానిరూప్యస్తే.

శ్లో॥ పతాకస్త్రిపతాకోఽర్థపతాకగికర్తరీముఖః॥ మయూరా
భ్యోఽర్థచంద్రశ్చాఽప్యరాశశ్శుకతుండకః॥ ముష్టిశ్చశిఖరా
భ్యశ్చకపిత్థకటకాముఖః॥ సూచీచంద్రకలాకోశసర్పశీర్షక
రస్మృతః॥ మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గాలసోలపద్మకః॥ చ
తురోభ్రమరశ్చైవ హంసాఽస్యోహంసపక్షకః॥ సందంశో
ముకుళశ్చైవతామ్రచూడస్త్రిశూలకః॥ అష్టావింశతిహస్తా
నామేవంనామానివైక్రమాత్॥

తా॥ పతాకము, త్రిపతాకము, అర్థపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూ
రము, అర్థచంద్రము, ఆరాశము- శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థ
ము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, కోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్ష
ము, సింహముఖము, లాంగూలము, సోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము,

హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రనూడము, త్రిశూలము, అనుభవపదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములనబడును. ... *

పతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అజ్ఞాశ్యగీకుఞ్చితాఽజ్ఞాష్టాస్సంజ్ఞిష్టాప్రస్పతాయది।
సపతాకకరగీప్రాక్తౌన్యత్యకర్మవిశారదైః॥

తా॥ అన్నివ్రేళ్ళనుచాచి బొటనవ్రేలినివంచిపట్టునది పతాకహస్తమనిన్యత్యశాస్త్రవిశారదులుచెప్పుదురు.

వి॥ శ్లో॥ నాట్యారంభమేభవారివాహేవనేపస్తునిపేధనే।

కుచస్థలేనిశాయాంచనద్యానుమరమద్దాలే॥ తురగే

ఖడ్గనేవాయశాయనేగమనాదితే॥ ప్రతాపేచప్రసాదే

చచంద్రికాయాంఘనాఽతపే॥ కవాటపాటనేనప్రవిభక్త్యధై

తరజ్జకే॥ వీధీప్రవేశభావేఽపిసమత్వేచాఽజ్ఞరాగకే॥ ఆత్మా

ధౌశపథేచాఽపితుష్టింభావస్యదగ్ధనే॥ ఆశీర్వాదక్రియా

యాంచన్యప్రశేష్తస్సభావనే॥ తాశపత్రేచపేటేచద్రవ్యాదిస్ప

ర్శనేతథా॥ తత్రతత్రేదివచనేసింహాతుసుకృతికృమే॥ సంబు

ధౌతుపురోగేఽపిజ్ఞదూపస్యధారణే॥ మానేసంవత్సరేవవే

చనేనమ్మాజ్ఞనేతథా॥ ఏవమర్థేషుయుజ్యంతేపతాకాహస్త

భావనాః॥ ... *

తా॥ నాట్యారంభము, మేఘము, వనము, వస్తువులనునిపేగించుట, కుచస్థలము, రాత్రి, నది, దేవసమూహము, ఆశ్వము, ఖండించుట, వాయువు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలియెండకాయుట, తలుపుతట్టుట, ఏడువిభక్తులు, అల, వీధిలోప్రవేశించుట, సమముగానుండుట, గంధముపూయుట, తాననుట, పంతుము, ఊరకుండుటనుతోపించుట, ఆశీర్వాదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తాటాకు, చెంపపెట్టు, పదార్థమునుస్పృశించుట, అక్కడనేయక్కడనేయనుట, సముద్రము, సుకృతిక్రమము, సంబోధనము, ముందుగాబోవువాడనుట, కత్తియాకృతినిజూపుట, మాసము, సంవత్సరము, వషణము, దినము, సమ్మాజ్ఞనము, (అనగాతుడుచుట) ఈఅర్థములయందు ఈహస్తమువినియోగపడును.

గ్రన్థాంతరస్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంలగ్నతజకనీమూలేయత్రాజ్ఞుష్టోనికుఞ్చితః | ప్రసారితత
లాజ్ఞుశ్యోపతాకఃప్రభవేత్కరః | ఏకాకీనాపురాధాత్రాపర
బ్రహ్మసమాగమే | జయేతిస్తుతివేళాయాంపతాకస్యాకృతిః
కరః | యతోభజేతతోలోకేపతాకఇతివిశ్రుతః || అతఏవస
మస్తానాంహస్తానామయమాదియః | పతాకోబ్రహ్మణోజాతః

శ్వేతవర్ణోఽముషిశ్చివః | బ్రహ్మజాతిర్భవేత్తస్యపరబ్రహ్మధిదైవతమ్ ||

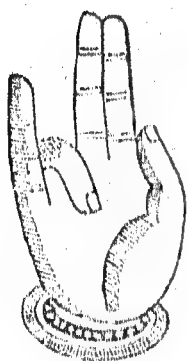
తా॥ తజకనీమూలమందు జేర్చివంచబడిన బొటనవేలునుచాచబడి
నలరనేయియు ప్రేళ్లునుగలదిపతాకహస్తమనబడును. ముందుబ్రహ్మ
యొంటరిగాపరబ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడుపతాకాకృతిగా చేయిచాచి
జయవిజయభవయని స్తోత్రముచేసెను. ఆకారణముచేత అట్లుపట్టుబడి
నజేయినాటనుండి లోకమునందుపతాకమని ప్రసిద్ధినొందెను. కనుకఇది
యెల్లహస్తములకును మొదటిదాయెను - ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మవ
లసబుట్టినది. దీనిజాతిబ్రాహ్మణజాతి. వణకముతెలుపు. ఋషిశివుడు.
అధిదేవతబ్రహ్మము.

విని॥ శ్లో॥ జయేతివచనేమేఘనిషేధేవిపినేనిశి | యాహీతివచనే
యానేవాహేమరుతివక్షసి | పురఃపుణ్యేచాతిశయేప్రవృత్తా
విబుధాలయే | హాహాకారేచంద్రికాయామాతపే సురమణ్డ
లే | అగణశాపుటనేకుడ్యేఖిల్లనేపరితోషణేకపోలేచన్దనాలే
పేకృపాణేవారివారణే | సమూహేనైవ్యసన్నాహేసమయే
భయవారణే | అపాశ్రయేఅపచయేపిధానేశయనేఘవి | జ్వా
లానుసషకధారాసుతరణ్డేపక్షిపక్షకే | ప్రభువిజ్ఞాపనేత్రేతి
వాక్యేయాదృశితాదృశి | చపేటేవస్తుసంస్పర్శేన రస్యామజ్ఞ
మదకనే | వ్యాజస్తుతౌప్రతాపేచదేవతానాంనివేదనే | పా
ర్వాణ్యేషేపతాగాయాంప్రవాతేవసనాశ్చలే | శైత్యేతా
పేధాశధశ్యే ఛాయాయాంవత్సరేఋతౌ | అయనేవాసరేప
క్షేమానేస్వచ్ఛేమహాపలే | సమూసన్నేపాలయేతిలాలయే
తిచభాషణే | బ్రహ్మజాతౌశుభ్రవర్ణేపతాకోత్రనియుజ్యతే ||

తా॥ జయజయనుట, మేఘము, నిషేధము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మను
ట, నడచుట, గుఱ్ఱము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము,

ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతాసమూహము, గడియతీయుట, గోడ, నరకుట, సంతోషము, షక్తిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికికట్ట వేయుట, గుంపు, నండు యొక్క అయిత్తము, సమయము, నెరపుతీర్పుట, ఆశ్రయము లేమి, కప్పట, పానుపు, భూమి, నిప్పుమంట, వానదార, అల, పక్షి రెక్క, ప్రభువుతో మనవి చేయుట, కన్ను, మాట, ఎట్టిది అట్టిదియనుట, చెంప పెట్టు, చస్తు ను అంటుట, కొలను, ఒడలు పినుకుట, నెప పెట్టి పొగడుట, ప్రతాపము, దేవతాని వేదనము, ప్రక్క కొగిలింత, శ్మశ్శము, పెద్ద గాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంపత్సరము, ఋతువు, అయనము, పగలు, పక్షము, మాసము, తేట, గొప్ప వంశము, సమీపించినది అనుట, పాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణజాతి, శుభ్రవణము, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును. ... ..*

త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స ఏవ త్రిపతాకస్యాద్వక్రితానామికాంగులిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన పతాకహస్తమందలియనామిక, (అనగా చిటికిన వేలికి ముందు వేలు) వంచబడ నేనియది త్రిపతాకహస్తమగును. ✓

వి॥ శ్లో॥ మకుటే వృక్షభావే చ వశ్రేతద్ధరవాసవే।

శేతకీకుసుమే దీపే వహ్ని జ్వాలా విబృన్భవే॥

కపోలే పత్రలేఖాయాం బాణార్థైః పరివతన్తే।

స్త్రీపుంసయోస్సమామోగే యుజ్యతే త్రిపతాకకః॥

తా॥ కిరీటము, వృక్షభావము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్ని జ్వాలలపైకిలేచుట, షక్తిలి, మకరికాపత్రలేఖ, బాణార్థము, మార్పు, స్త్రీపురుషుల చేరిక, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును, ✓

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనామికావక్రాత్రిపతాకకరోభవత్ । శక్రేణాదాయ తోవజ్రోపన్వభౌనామికావినా । పతాకస్య త్రిభాగేన త్రిపతాక ఇతి స్మృతః । వాసనాత్రిపతాకో యుజ్యతే తస్య ఋషిర్గుహః । రక్తవణోక్తాక్షత్రజాతిరభిదేవోమహేశ్వరః॥

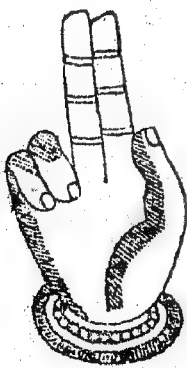
తా॥ క్రింద చెప్పబడిన పతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపు వేలు) వగచబడ నేనియది త్రిపతాకహస్తమవును. ఆదికాలమందు దేవేంద్రుడు వ

జ్రాయుధము నెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకముయొక్క
మూడుభాగములచేత గ్రహించుట చేసేప్పుడైనదిగనుక ఇది త్రిపతాకము అ
నబడెను. ఇది ఇంద్రునివలనపుట్టినది. ఎఱ్ఱవన్నెగలది. క్షత్రియజాతి. దీని
కీముపిగుహుడు. అధిదేవతశివుడు. ... *

వి॥ శ్లో॥ ఆవాహనేవతరణేవదనోన్నమనేనతా॥ స్వర్చేశుభానాం
ద్రవ్యాకామజ్కనేవదరేఖలే॥ సద్దేహేనుకుటేపృక్షేవాస
వెకులిశాయుధే॥ అశకాపనయేదీపేతిలకోష్ఠేషధారణేకటుగ
స్థగసాలేపేనాసాకణాస్యసంవృతా॥ అశ్వసమ్మాజానేబాణే
కేతక్యాంపత్రలేఖనే॥ పాతేఖగవిశేషాణాంకీలీకీలావిజృమ్భ
ణే॥ క్షత్రజాతౌరక్షవణేత్రిపతాకోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఆవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, నంచుట, మంగళవస్తువుల
నుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకము లేమి, దుజ్జనుడు, సందేహము, కిరీట
ము, వృక్షము, ఇంద్రుడు, శ్రజాయుధము, ముంగురులనెగదువ్వుట, దీపము,
బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కారైనవాసనగలద్రవద్రవ్య
మునుపూయుట, ముక్కుచెవులనుమూసికొనుట, గుట్టమును మోముట,
బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాశత్రములనువ్రాయుట, కొన్నిపక్షు
లయొక్కపాటు, నిప్పుమంటలులేచుట, క్షత్రియజాతి, ఎరుపునన్నేవీని
యందు ఈహాహస్తము వినియోగించును. ... .. *

అర్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

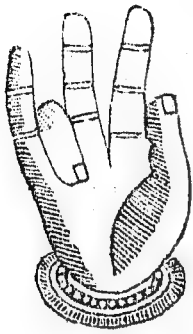

శ్లో॥ త్రిపతాకేశకన్తిస్తాచేద్వక్రితార్థపతాకకః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనక్షేలు వంపబడు
నేనియది అర్థపతాకహస్తమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ పల్లవేఫలకేతీరేవృభయోరితివాచకే॥ క్రకచే
చ్చురికాయాంచధ్వజగోపురశృంగయోః॥ యుజ్య
తేర్థపతాకోఽయంతత్తత్కర్మప్రయోగతః॥

తా॥ చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరనిచెప్పుట, నూరు
కత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపుర, కొమ్ము, వీనియందు ఈహాస్తము విని
యోగించును.

కతకారీముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మైవచాపిహస్తస్యతర్జనీచకనిష్ఠికా।

బహిఃసారితద్వేచేత్సకరఃకర్తరీముఖః॥

తా॥ అర్ధపతాకహస్తమందలి చిటికెనవ్రెలును చూపుడువ్రెలును బైటికిచాపబడునేని కర్తరీముఖహస్తమగును. ... *

వి॥శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తువిశ్లేషేవివర్యాసపదేపిచ।

లుఃతనేనయనానైవమరణేభేదధావనే । విద్యుద

ధౌపేకశయ్యావిరహేపతనేతథా । లతాయాయుజ్యనేచాపయంకర్తరీముఖవ్యతే॥ ... *

తా॥ స్త్రీపురుషులయొడబాటు, వ్యశ్యస్తస్థానము, దొంగిలించుట, కడకన్నుచావు, భేదించుట, మెరపు, ఒకపానుపునందలి పడుకవలననెడబాయుట, క్రిందకడుట, తీగె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౫౧ థాస్తరే.

శ్లో॥ త్రిపతాకబహిర్యాతాతర్జనీయదికర్తరి । శశాంజశేఖరః

పూర్వంజడన్ధరవధస్త్వతి । చక్రంలిఖితతజ్జాన్యానిక్షిప్యభు

విమధ్యమామ్ । తదాప్రభృతికర్తర్యత్పన్నేతిమునిభిస్మన్వ

తిః । కతకారిశ్మంకరాజ్ఞాతఃఋషిఃపద్మన్యదేవతా । క్షుత్రిజా

తిస్తామ్రవణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః॥ ... *

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు తర్జనీబయటచాచబడేనేని కర్తరీహస్తమగును పూర్వకాలమునందు శివుడు జడంధరానురసంహారము కొరకు భూమిలోమధ్యమనుంచి తజ్జానిచేచక్రమునువ్రాసెను. అదిమొదలుకొని కతకారిగలిగెననియుములు చెప్పుచున్నారు. కతకారిహస్తము శివునివలన బుట్టినది. ఇదిక్షత్రియజాతి. ఋషిదేవతపజ్జాన్యుడు. రక్తవణము. అధిదేవతచక్రపాణి. ... *

వి॥శ్లో॥ పాదాలక్తకనిర్మాణపతనేశ్యవాచకే । దమ్పత్యోర్వి

రహేచైవ విపర్యాసేరమాధవే । చపలాయామేకశయ్యావి

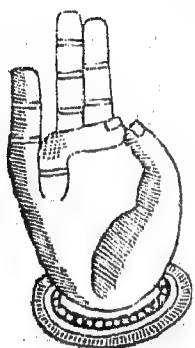
యోగేమహిషేమృగే । చామరేశైలశృజ్జేచవారణాచృషభేగ

వి । కేశపాశస్యశోధిన్యాంక్షత్రియేతామ్రవణాకే । కర్తరీహస్త

ర్యాంగోపురేసోయంకతకారీవినియుజ్యతే॥

తా॥ కాళ్ళకులత్తుక పెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, న్యత్యాసము, విష్ణువు, మెరపె, ఒకపడుకవలనియెడబాటు, మహిషము, మృగము, చామరము, కొండశిఖరము, వీనుగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, క్షుత్రియుడు, రక్తవర్ణము, కత్తెగ, గోవురము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగవడును. ... .. *

౫, మయూరహస్తలక్షణమ్.

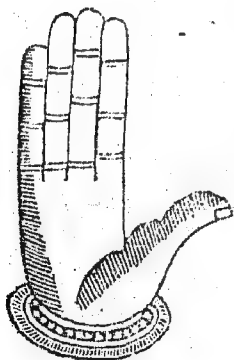
శ్లో॥ ఆస్మిన్ననామికాంగుష్ఠే శ్చిష్టే చాన్యే ప్రసారితే ।
మయూరహస్తః కథితః కరటీ కావిచక్షణైః॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠముతో జేర్చి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచిపట్టిన యెడమయూరహస్తమగును. ... .. *

వి॥ శ్లో॥ మయూరాన్యే లతాయాంచ శకునేన మనేతథా ।
అశకస్యాపసయనేలలాటేతిలకేషుచ । నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదే ప్రసిద్ధకే ।
ఏవమర్థేషు యుజ్యస్తే మయూరకరభావనాః॥

తా॥ నెమిలిముఖము, తీగె, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులుదిద్దుట, నాసలు, తిలకము, కన్నీరుఎగజమ్ముట, శాస్త్రమును వ్యవహరించుట, వ్రసిద్ధి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬, అర్ధచంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రకరస్సోపయం పతాకే జ్ఞాప్తసారణాత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠము చాచబడిన యెడల ధాచంద్రహస్తమగును. ... .. *

వి॥ శ్లో॥ చంద్రే కృష్ణాష్టమిభాజిగళహస్తాదికే పిచభల్లాయుధే దేవతానామభిషేచనకర్మణి ధుక్పాత్రే చోద్భవే కల్యాణింతాయామాతృవాచకే ధ్యానే చ ప్రాథమేన చాపి అజ్ఞానం స్పర్శతనేథా । ప్రాకృతానాం సమసాగరే పృథక్ చంద్రో నియుజ్యతే॥

తా॥ కృష్ణాష్టమిచంద్రుడు, మెడపట్టిగెంటుట, భల్లాయుధము, దేయోగించునము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్నుదాసుచెప్పుకొనుట,

ధ్యానము, ప్రార్థించుట, అనయవములను అంటుట, సలాము చేయుట, వీ
నియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ అర్థచంద్రహస్తలక్షణమ్.

స్తో|| పతాకేవిరళాంగుస్తే సోగ్ధచంద్రకరోభవేత్ | భూషణేచ్ఛావత
శ్చ మ్భారతసీముకుళాకృతిః | జాతశ్చంద్రాదర్థచన్ద్రాబుషిర
స్యాత్రిరుచ్యతే వై శ్యజాతిర్ధామ్రవర్ణోమహాదేవోధిదేవతా ||

తా|| పతాకహస్తము చాచబడిన బొటన వ్రేలుగలదగునేని అర్థచం
ద్రహస్తమగును. ఇది భూషణేచ్ఛగల శివునినిమిత్తమై చంద్రునినుండిపు
ట్టినది. ఇదివైశ్యజాతి. దీనికిబుష్పి అత్రి. వర్ణము ధామ్రము. అధిదేవత
మహాదేవుడు.

వి|| శ్లో|| వలయేమణిబంధేచదర్పణస్యనిరూపణే |

ఆశ్చర్యేచసంయసేచావ్యమితేనిఖిరేషుచ ||

తాసమాసేమాంబిబంధ నిర్మాణేబాలపాదపే |

భేదాత్కపోలపహసే గజకర్ణనిరూపణే |

సాపరాధివినిష్కాసేఫాలస్వేనివారణే |

యువాద్ధైచసమభేదాచశశాంజ్ఞేప్రాకృతానతౌ |

అభిషేకేభూతితాయామంశుకేకాయుకేధికే |

కటిపట్టదృశీకారే కలశారచనేజకే |

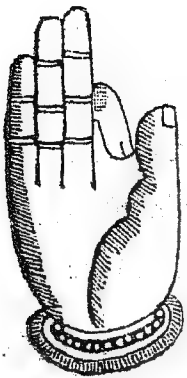
చరణాభినయే బాలపహసేపశ్చిమాజ్ఞకే |

గౌరవస్థైవైశ్యజాతావర్ధ చంద్రోనియుజ్యతే ||

తా|| ముంజేతికడియము, నుసికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆశ్చర్యము,
ప్రయాసము, మేరలేమి, సకలము, తాళమానము, సిగముడివేయుట, లే
తచెట్టు, దుఃఖమువలన చెక్కిట చెయిసేర్చుట, వీనుగెచెవులనుచూపుట,
తప్పచేసినవారినివెడలగొట్టుట, నొసటిచేమటతుడుచుట, యకావసవం
తుడు, సమర్థుడు, చంద్రుడు, ప్రాగ్భతులుసమస్కరించుట, అభిషేకము,
కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, మిక్కిలియనుట, నడికట్టుబిగించుట, శుం
డచేయుట, కాళ్లనుచూపుట, చిట్టనెత్తుకొనుట, వీపు, తొలుపు, వైశ్యజా
తి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

నన్దికేశ్వరప్రొక్కాభినయదర్పణమ్.

2, అరాళహస్తము.

శ్లో॥ పతాకేతర్జనీవక్రతానామ్నాసోఽయమరాళకః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చూపుడువ్రేలు పంపబడిన
యెడల రాళహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ విషామృతాదిపానేషుప్రచడ్డపవనేపిచ॥ యుజ్యతే
ఽరాళహస్తాయంభరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ జలము అమృతము మొదలగు వానిని త్రాగుటయం
దును గాలియందును ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థాఽరాళహస్తము.

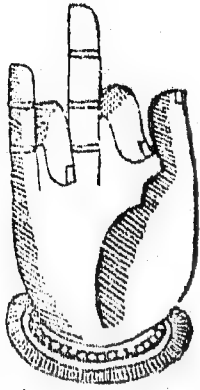
శ్లో॥ పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జన్యాచక్రితౌస్యాదరాళకః॥ సప్తానాంజలధీ
నాంయోఽపోశనకృతేపురా॥ అరాళఃకుమ్భజాజ్ఞాతోసపవ
ఙ్ముషిరుచ్యతే॥ పాటలాంశుర్నిశ్రజాతిర్వాసుదేవోధిదేవతా॥
ఏవమేతస్యానుపూర్వ్యముశ్చ నిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు పంపబడినయెడల రాళహస్త
స్తమవును. ఇది పూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహామునివలన సప్తసము
క్రములను ఆపోశనముచేయునపుడు వుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి అగస్త్య
డు ఋషి. ఎరువు వర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత. దీని ఆనుపూర్వ్యము ఇ
టువంటిదని భరతాదులు చెప్పిరి.

విని॥ శ్లో॥ ఆపోశనేబ్రాహ్మణానామాశీర్వాచనకర్మణి॥ విటానాం
లప్రియవైముఖ్యేకేశానాంచవిశీగ్ధకే॥ ఆయాహి శీఘ్రమిత్య
క్తౌసంధ్యాకర్మప్రదక్షిణే॥ లలాటస్వేదహరణే కజ్జలాలేపనే
వృశోః॥ ఏవమాదిషుయుజ్యంతే అరాళకరభావనాః॥

తా॥ బ్రాహ్మణులయొక్క ఆపోశనము, ఆశీర్వాదముచేయుట, విటు
లప్రియవైముఖ్యము, వెండ్రుకలచిక్కుదీయుట, వేగరమ్మనుట, సంధ్యాక
ర్మమునందలి ప్రదక్షిణము, నొసటిచెమ్మటతుడుచుట, కన్నులకు కాటుక
పెట్టుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮, శుకతుండ్రహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్న నామికావక్రాశుకతుండ్రకోభవేత్ ॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అరశహస్తమందు అనామిక వంపబడెనేని శుకతుండ్రహస్తమగును,

వి॥ శ్లో॥ బాణప్రయోగేకుంతార్థమర్హోక్తావగ్రభావనే।
శుకతుండ్రకోజ్యోయోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ బాణప్రయోగము, ఈటె, మర్మమైనమాట, తీ
త్వభావము, వీనియందీహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థశుకతుండ్రహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్రేపతాకతర్జ్వన్య నామికాశుకతుండ్రకః । నటయిత్వాప్రేమ
కోపంనాథప్రృతిపదాశివమ్ । దుర్గాయాంశుకతుండ్రాభ్యో
దుర్వాసాఋషిరుచ్యతే । ద్విజాన్వయశ్శోభనోదేవతా
న్యమరీచికః॥

తా॥ పతాకహస్తమందుతర్జ్వనీ అనామికలువంపబడెనేని శుకతుండ్ర
హస్తమాను. ఇదీసదాశివునివలన పార్వతీ సేవికప్రణయకలహముగలిగి
నప్పుడు పార్వతీదేవియందుపుట్టెను. ఇదిబ్రాహ్మణజాతి, ఋషిదుర్వా
సుడు, రక్తవర్ణము, మరీచిఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మస్త్రేస్యాన్ముఖాగ్రేచకౌటిల్యేపరివతనానేభిశ్చిపా
లేచభాన్వృతేక్రమణేకలహేపిచ॥ అనాదగోప్రేమకోపేతశయే
చవిసర్జనే । ద్యూతాక్షచాతేకుంతార్థశుకశారినిరూపనే ।
ఉగ్రభావేచమర్హోక్తాత్రమేబ్రాహ్మణజాతిజః । శుకతుండ్ర
కోభావనేత్యభిపరికీర్తితః॥

తా॥ బ్రహ్మస్త్రము, మొగముతుద, వంకర, వస్తువులమార్పు, భి
డిపాలమనుఆయుధము, నడవబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీ
తిలేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, శువు, జూదపుగాయ, ఈ
టె, చిలుకగోరువంకలనుజూపుట, ఉగ్రభావము, మర్హోక్తి, తామ్రవ
ర్ణము, వీనియందుబ్రాహ్మణజాతిదైన ఈహస్తముచెల్లును.

౮, ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మేళనాదజ్ఞుశీనాశ్చకుశ్చితానాంతలాస్తరే।
అజ్ఞుష్టేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥
తా॥ నాలుగువేళ్ళను జేర్చియరచేతిలోనికివంచియం
గుప్తమునుమీద జేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.
వి॥ శ్లో॥ స్థిరేకచక్రహేదార్థైవస్తాద్దీనాంచధారణే।
మల్లానాయుద్ధభావేచముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ స్థిరమనుట, సిగబట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములనుంచుకొను
ట, జెట్టిలజగడము, వీనియందు ఈ ముష్టిహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠోముష్టిర్ముష్టికృతికరః। మధుకైటభ
యోర్యుద్ధజాతో విష్టోరయింకరః। అమరేంద్రోఽముసిర్నీల
శూద్రశ్చంద్రోధిదేవతా॥

తా॥ సడిమివ్రేలిమీద అంగుష్ఠమునుమడిచి పిడికిలిపట్టిపట్టుపట్టెబ
డెనేనియది ముష్టిహస్తమగుదు. అది నిష్టువు మధుకైటభులతో యుద్ధము
చేయుకాలమందు విష్టువువలనపుట్టెను. ఇది శూద్రజాతి. దీనికిముసి అను
రేండుడు. వర్ణమునీలము. చంద్రుడు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ ఆలమ్పనేమధ్యభావేఫలేనజ్జేతభావనే। భద్రార్థైబలి
దానేచప్రణామేప్రాకృతైకృతే॥ ఉరుసంవహనేగంధగ్రహ
ణేతిప్రధావనే। లాఘవేమల్లయుద్ధేచఖేటకాదిగ్రహేస్థిరే॥ క
చాకలేముష్టిఘాతే గదాకుంతాదిధారణే। నీలవర్ణశూద్రజా
తౌ ముష్టిహస్తోయముచ్యతే॥

తా॥ పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియి
చ్చుట, ప్రాకృతజనులనమస్తారము, గట్టిపట్టువు స్తకమునుపట్టుట, వడి
గాపరుగెత్తుట, తేలిక, జెట్టిపోట్లుట, కేడెము, ఆయుధమునుపట్టుట, నిలు
కడ, తలవెండ్రుకలుపట్టుట, పిడికిటిపోటు, గదయీటె మొదలయిన ఆ
యుధమొలనుపట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి, వీనియందు ఈహస్తము
వినియోగింపబడును.

౧౦, శిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చేన్ముష్టిరున్న తాంగుప్తస్సనీవశిఖరఃకరః॥

తా॥ ముందుచెప్పినముష్టిహస్తమందుఅంగుప్తము

నుసాడవుగానెత్తినయెడశిఖరహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మదనేకార్ముకేస్తవ్యేనిశ్చబ్దేపితృతర్పణేఽట

ప్తేచాధేచరదనేప్రవిష్టేప్రశ్నభావనేఅక్లేనా

ఽస్తీతివచనేస్మరణేఽభినయాంతరేకటిబంధా

ఽకషణేచపరిరన్చువిధాధవేశక్తితోమరయోర్మోక్షేఘట్టానా

దేచపేషణేశిఖరోయుజ్యతేసోఽయంభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ మన్నుభుడు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దము లేమి, పితృతర్పణము, పెదవి, పెనిమిటి, గంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నచేయుట, అనయచము, లేదనుట, తలచుట, ఇతరాభినయము, నడికట్టు, నీడ్చుట, కొగిలెంత, ప్రియుడు, శక్త్యాయుధము, తోమరాయుధము, వానినిప్రయోగించుట, ఘంటానాదము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

౧౧ తాంతరస్థశిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిరూర్ధ్వకృతాంగుస్తోనవశిఖరఃకరః॥ సమేరుకార్ముకీకృ

త్యతన్మధ్యేదండశేఖరః॥ హస్తేనయేనజగ్రాహసోధవశ్శిఖరః॥

స్మృతః॥ శిఖరం మేరుధనుషోజాతంతస్యముషిజన్మః॥ గంధర్వ

జాతిశ్శ్యామాంశురధీశోరతివల్లభః॥

తా॥ ముష్టిహస్తముపైకెత్తినబొటనక్రేలుగలదయ్యేనేని శిఖరహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధముచేయుటకు మేను పర్వతమును విల్లుగా చేసి దానినడిమిభాగమును పట్టునపుడు శివుని వలనబుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ముషిజనుడు, చన్నె చామన, అధిదేవతమన్నుభుడు.

వి॥ శ్లో॥ పితృణాంతర్పణేస్థైర్యేకుటుమ్బస్థాపనేపిచ॥ నాయకేశిఖరే

మిత్రతేతిర్యక్చేద్ధంతథావనే॥ వ్యజనేతాలవృంతస్యభేదేకిమితి

భాషణే॥ భృంగారపయసోపానేచతుస్సంఖ్యావిభావనే॥ శక్తి

తోమరయోర్మోక్షేఫలాంశకపరిగ్రహే॥ విలాసినీనస్రభావే

లజ్జాయాంకార్ముకేస్మరే॥ పురుషేనిశ్చయేస్తవ్యేఘటవాద్యే

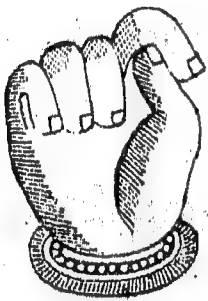
చనతన్మే॥ నాస్తీతివచనేదానేస్థాయీభావేవినాయకే॥ మహి

పాసురమనకన్యాంవీరాం శేహాయవల్లనే, అథకచంద్రాదితిల

కేకబరీచిహ్నాధారణే ఇంద్రసి లేగాధభావేశిఖరస్సన్నయ్యజ్యతే॥

తా॥ పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుడు, శిఖరము, స్నేహితుడు, అడ్డముగ బట్టిన మొడవండ్లు తో ముకొనుట, వింజామరము, విసనకట్ట, ఏమని యడుగుట, గిరిజి చెంబు, నీళ్లు త్రాగుట, నాలుగని లెక్క పెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును నైచుట, ఈటను నిసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, ఆడువారియడకున, సిగ్గు, నిల్లు, చున్నభుడు, మగడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంట వాయిచుట, బోగమాట, లేడనుట, ఈవి, నిలుకడగలిగియుండుట, పిళ్ళారి, మహిషాసుగమనాని, వీరుడు, గుడ్డమును దాటించుట, అర్థచంద్రతిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము, వీనియందు ఈహస్తముడెవయోగింపబడును.

గంగాపితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరేవక్రితాయదితజానీ॥

కపిత్థాఽఖ్యకరస్సంయంతన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన శిఖరహస్తాంగుష్ఠమందు చూపుడు ప్రేలువంపబడే నీక పితృహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లక్ష్మ్యంచైవ సరస్వత్యాం క్షప్తనేతాళధారణే॥

గోదోహనేచాఽంజనేచలీలాత్తనుమధారణే॥

చేలాచ్చలాఽదిగ్రహణేఽటస్యైవాఽవకుణ్డనే॥

ధూపదీపార్చనేచాఽపికపితృస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ లక్ష్మీ దేవియందును, సరస్వతియందును, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, పాలుపిదుకుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లుధరింపుట, కొంగు మొదలగువాని పట్టుకొనుట, గుడ్డమును గువేసికొనుట, ధూపదీపార్చనము వీనియందును ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకపితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాంగుష్ఠతజాన్యాలగ్నాచేత్సకపితృకః॥ సముద్రమథనే

పూర్వం మందరాకషణాచోచితః॥ జాతికపిత్థోశ్రీవిష్ణోర్నా

రదోముషిరుచ్యతే, ముషిజాతిగౌరవర్ణః పద్మగర్భోధిదేవతా॥

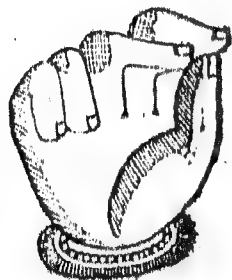
తా॥ శిఖరహస్తమునందలి బొటన ప్రేలును చూపుడు ప్రేలును చేర్పబడునైక పితృహస్తమగును, పూర్వకాలము నందు సముద్రమును చిలుకుటకు

అనుకూలముగామందరపర్వతమునుకట్టునపుడు ఈకపిఠహస్తమువిష్టువు
వలనబుట్టును. ఇదియుపి. జాతి. దీనికియుపి నారిదుడు, చణాముతెలుపు, ఆధి
దేవతపద్మగర్భుడు.

వి॥ శ్లో॥ మంత్రానాంకషణైలత్సౌవ్యంధూపదీపనివేదనే। నరాటకా
నాంవిత్తేపేనహనేజ్యుశేవజయోః। త్తేపణగ్రహణేతాశభా
రణేనాట్యదర్శనే। లీలాబ్జధారణేవాణ్యంజవదామనిరూపణే।
పేషణేయావకాదీనాంచేలాఞ్చలసమాహృతా। ఋషిజాతౌగా
రవణాకపిఠోయంగియుజ్యతే॥

తా॥ కవ్వమునుబట్టిచిలుకుట, లక్ష్మీ, ధూపదీపములనునివేదించుట,
గవ్వలనునిగజిమ్ముట, అకుశవజ్రాయుధములనుకట్టుట, ఒడిసెలత్రిప్పట,
తాళముకట్టుట, నాట్యమునుబాపుట, వినోదముగాతామరపువ్వుచేతప
ట్టుకొనుట, సరస్వతిజపమాలికనుధరించుట, లక్ష్మీకమొదలగువానిమెదు
పుట, కొంగునులాగుట, ఋషిజాతి, గారవణాము, నీసియందుఈహస్తము
వినియోగించును.

౧౭. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిఠతజకనీచోధ్వజంమిత్రితాంగుష్ఠమధ్యమా।
కటకాముఖహస్తోఽయంకీర్తితోభరతాఽదిభిః॥

తా॥ ముందుచెప్పినకపిఠహస్తమందుచూపుడుప్రేలి
నినడిమిప్రేలితోనుబాటనప్రేలితోనుజేర్చి పట్టబడునని
కటకాముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుసుమాంజచయేముక్తాద్రజాంధామ్నాంచధారణే।
తరమందాంకషణైచనాగవల్లీప్రదానకే।
కస్తూరికాంజివస్తూనాంపేషణగంధవాసణే।
వచనేద్యస్త్విభావేచకటకాముఖశిష్యతే॥

తా॥ పువ్వులుకోయుట, ముత్యాలదండపూలదండలుధరించుట, బా
ణమునుమెల్లగాఱకపి. గంచుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగుద్ర
వ్యములనుకలపుట, వాసనద్రవ్యములుచేర్చుట, మాట, చూపు, వినియందు
ఈహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకటకాముఖలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్యంగుష్ఠయుతోక్షీప్తకపిఠోకటకాముఖః। అభ్యస్యచధను

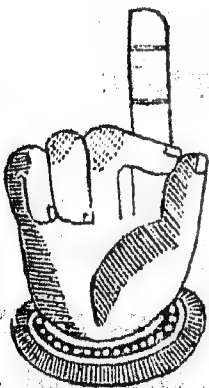
ర్విద్యాగుహేనశివస్సన్నౌ, కటకాముఖహస్తో భూద్భాగః॥
ఋషిరుచ్యతే దేవజాతిస్తాప్రవణోఽరఘురామోస్య దేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తము యొక్క బొటన వ్రేలు ఎత్తిపట్టబడు నేనికటకాముఖ హస్తమగును. శివునియొద్దకు మార స్వామినిలువిద్య నేర్చునపుడు కటకాముఖ హస్తము వుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికిఋషిభాగః పుడు, నరణాముతాన్రము, అధి దేవతరఘురాముడు.

వి॥ శ్లో॥ ముక్తాన్రజాంపుష్పదామ్నాంచామరాణాంచ ధారణే, ఆకర్షణేశ రాదీనాం దర్పణాభిముఖగ్రహే॥ ఖతీనేవాహనేనృంతభేదనేదంతథావనే॥ కుసుమాపచయేనాగనల్లీదళపరిగ్రహే॥ కస్తూరికాదినిప్పేషే వారస్త్రీణాం నిగూహనే॥ ధనురాకషణే చక్రధారణే వ్యజనగ్రహే॥ స్వర్ణావణే దేవజాత్యాం యుజ్యతే కటకాముఖే॥

తా॥ ముత్యాలగరము పూలపండవింజామరము వీనిని ధరించుట- బొణము మొదలైనవానిని ఆకర్షించుట, అగ్ధము నెదుటికి తెచ్చుట, కిల్లెము, వాహనము, తొడిమను త్రుంచుట, పండ్లు తోముట, పువ్వులు కోయుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు నస్తువులను మెదుపుట, బోగము వారికొగిలింత, వింటినితిగుచుట, చక్రాయుధమును ధరించుట, నిసనకట్టిపట్టుట, బంగారువన్ని, దేవజాతి, నీనియుదు ఈహస్తము వినియోగించును.

౭. సూచీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వఽన్రప్రసారితాయత్ర కటకాముఖతజ్జనీ॥
భవేత్సూచీరస్సోఽయం కీర్తితో భరతాఽగ్రమే॥
తా॥ ముందు చెప్పిన కటకాహస్తమునందలిచూపుడు వ్రేలు పొడుగుగా చాచబడిన యేడసూచీహస్తమగును.
వి॥ శ్లో॥ ఏకాధేఽపి రబ్రహ్మభావనాయాం శతేఽపి చరవౌనగర్యాం లోకాధేత ధేతివచనేఽపి చ॥
యచ్చ బేఽపి చ తచ్చ బేన్యజనాధేఽపి తజ్జనీ కాద్యే శ్శలాకావపుషోరాశ్చర్యే వేణిభావనే॥ ఛత్రే సమధాకోణే చ రోమాశ్వాం ధేరిభేదనే॥ కులాలచక్రభ్రమణ రథాంగే మృడలేతథా॥ వివేచనేనినాఽంతే చ సూచీహస్తప్రకీర్తితః॥

తా|| ఒకటిఅనుఅథకము, పరబ్రహ్మము, తలపు, నూరుఅనుట, సూర్యుడు, సగరము, లోకముఅనునర్థము, అట్లుఅనుట, ఎవడుఎవ తెపిదియనుట, వాడుఆమెఅదియనుట, విననకట్టి, వెరపించుట, కృశించుట, సలాక, దేహము, ఆశ్చర్యపడుట, జనుచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలఅనుట, నూగారు, భేరివాయించుట, కుమ్మరవానిచక్రముతిరుగుట, బండిచక్రము, సమూహము, వివరించుట, సాయంకాలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును,

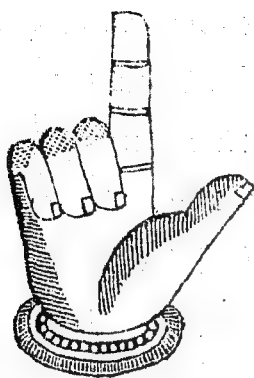
గ్రన్థాంతరస్థనూచీముఖ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో|| నూచీముఖోభవేదూర్ధ్వంకటకాముఖతఃజానీ| అహమేకఇతి
బ్రహ్మనిర్దేశమకరోద్యతః | తస్మాత్పరాత్పరాజ్ఞాతోనూచి
రస్యఋషీరవిః| దేవజాతిశ్చైవత్సర్వోవిశ్వకర్మాధిదేవతా||

తా|| కటకాముఖహస్తముయొక్కచూపుడు ప్రేలుపైకెత్తబడేనేని నూచీహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబ్రహ్మనేనొకడనేయనినిర్దేశించునపుడు ఆబ్రహ్మవలనఈనూచీ హస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి, దీనికిఋషిసూర్యుడు, వర్ణముశ్వేతము. అధిదేవతవిశ్వకర్మ.

విని|| శ్లో|| శ్లాఘాయాంసత్యవచనేదూరదేశనిరూపణే| స్రాణాభేక
చపురోగేపివకసంఖ్యాసిరూపణే|| సంధ్యాయాంవిజనేనాశేసా
ధువాదేనిరీక్షణే| తథైతవచనేహికేపరబ్రహ్మనిరూపణే| ఏకా
నేపిశలాకాయాంరథాజ్ఞభృమణేరవో| ఉదయాస్తమయేభా
ణేరూఢేనాయకదర్శనే | శిలీముఖేచయచ్ఛబేతచ్ఛబైహోహా
నాళయోః| తర్జనీచసంబుద్ధౌశ్రవణేవిరహేస్సృతౌ| ఘ్రాణే
చఞ్చ్యంశ్వేతవణేకదర్శనేనూచికఃకరః||

తా|| శ్లాఘించుట, నిజము, దూరమునుజూపుట, స్రాణమనుట, ముందుగజూపువానిజూపుట, పదిసిజూపుట, సంధ్యాకాలము, ఏకాంతప్రదేశము, డు, బాగనుట, చూపు. అట్లేయనుట, లోకము, పరబ్రహ్మనిరూపణ, ఒకతేయనునర్థము, సలాక, చక్రమునుత్రిప్పట, సూర్యుడు, ఉదయాస్తమయములు, భాణము, గహస్యము, నాయకునిజూచుట, అలుగుగలబాణము, ఎదిఅదిఅనుట, ఇనుము, కమ్మి, జెదరించుట, నీచునిపిలుచుట, వినుట, విరహము, తలచుట, ముక్కు, పక్షిముక్కు, తెల్లవణకము, చూచుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగపడును,

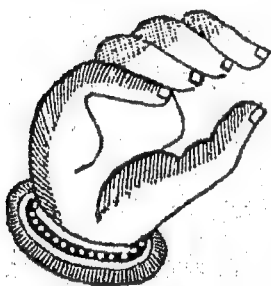

౧౮, చంద్రికలాహస్తలక్షణమ్.

వి॥ శ్లో॥ సూచ్యమజ్ఞుప్తమోక్షేతుభవేచ్ఛన్ద్రకలాకరః।

ఏషాచంద్రికలాచంద్రికలాయామేవయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినసూచీహస్తమునందుబొటన ప్రేలినిపడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౯, పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అజ్ఞుశ్చోవిరభాసకిచ్చిత్తుచ్చితాస్తలనిన్నగాః।

పద్మకోశాభిధోహస్తస్తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ అయిదుప్రశ్లనుపడముగాచాచి కొంచెము వంచి అరచేయి కల్లమగునట్లు కట్టబడునెడ పద్మకోశహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఫలేబిల్వకస్థితాదాస్త్రిణాంచకుచకుమ్భయోః। వతుక
లేకందుకేనస్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే॥ సహకారఫలేపుష్పచ
పేకమంజరికాదిషు। జపాకుసుమభావేపిఘట్టారూపవిధా
నకే॥ వల్మీకేకుముద్యేంద్రపద్మకోభిధీయతే॥

తా॥ మారేడుపండు, వెలగలపండు, స్తనమూలు, వట్టువ, పువ్వుచెం
డు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తిమొ
దలుగునది, మంకెనపువ్వు, ఘంటారూపమునుజూపుట, పాములపుట్ట, న
ల్లకలువ, గ్రుడ్లు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వరశ్వేతామ్బుజాకారోపద్మకోశోభిధీయత్రైచక్రాధేకప

ద్మనికరైశ్చమ్బుపూజాంబితన్వతః। నారాయణాతపాదశ్చ

శోజాతోపద్మధరోఽముషిః। యతాన్వయఃకిన్నరాంశోత్సా

హాన్వభార్గవః॥

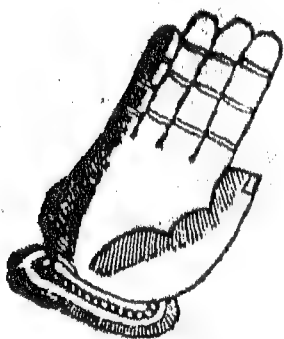
ముఖానే

తా॥ శ్రేష్ఠమయినతెల్లదామరయాకృతిగాపట్టబడినదిపద్మకోశ
మనబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధముకొరకుపద్మస
ములచేత శివపూజచేయుచున్నవిష్ణుదేవునివలన ఈపద్మకోశహస్త
గెను, ఇదియక్షజాతికిన్నరాంశము. దీనికి బ్రహ్మముషి, భార్గవుడు అధి

వి॥ శ్లో॥ శుభ్రామృతాంధ్రాశ్రయేనామృతాపానాదిభాజనమ్ । ధమ్మి
 త్తైదమితాభేదచలావద్యసాధువాదనమ్ ॥ శుభ్రామృతాంధ్రాం
 కేపశ్చైవత్రీకేవర్తులేస్తనమ్ । సారీకశేచూతాసతేకర్థికారేచద
 ర్పణమ్ । శాఖావతౌపుష్పవన్దకలశేష్టావికాసనమ్ । విత్వేకపిష్టే
 యుజ్యేతపన్నకోశాహ్వయకరమ్ ॥

తా॥ ఏనుగుతోండము, ధళధళయనుకాంతి, బంగారువెండిమొదల
 యిసపాత్రము, కొప్పు, కొలది, అందము, భాగుఅనుట, ఘంట, పుట్టచెం
 డము, తామర, పుట్ట, గుండ్రన, కుచము, పెంకాయ, మామిడిపండు, కొండ
 గోగు, అద్దము, కొమ్మవంగుట, పూలవాస, మారేడుపండు, వెలగపం
 డు, వీనియందు ఈహస్తమువనియోగించును.

౧౬, సర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలనిమ్నత్వాత్సర్పశీర్షకరోభవేత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తముయొక్క అరచేయి కొంచె
 ముపల్లముగవంపబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ చస్తనేనుజగేమందేప్రోక్షణేపోషణాదిషుదేవ
 ద్యురకదానేషుశ్యాస్థలేగజకుమ్భయోఃఃఘజా
 న్నాతేతుమల్లానాంయుజ్యతేసర్పశీర్షకః ॥

తా॥ గంధము, సాము, మెల్లగాననుట, సీఘ్రిచిలుకరించుట, ప్రోచు
 ట మొదలగునవి, దేవర్షి తర్పణములు, ఏనుగుకుంభస్తలములను చరచుట,
 జెట్టిలునుజనుచరచుట, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగబడును.

౧౭, గంధాంతరస్థసర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనిమ్నమధ్యస్థంసర్పశీర్ష ఇతిస్మృతః । నిరీక్ష్యనిర్జరా
 న్భీతానకరవిన్యాసపూర్వకమ్ । బలింపశ్చయిశుంభకోవ్యభ
 వేయయితిభాషతః । వామనాశ్చసర్పశీర్షోయం వాసవోఽముషి
 రుచ్యతేహరిద్యన్తోదేవజాతిః కాలకంఠోధిదేవతా ॥

తా॥ పతాకహస్తమునంటి అరచేయిపల్లముగా పట్టుబడునేనిసర్ప
 శీర్షహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబలిచక్రవర్తికివెరచి తన్నుశ
 రణుచొచ్చినదేవతలనుగూర్చి విష్ణుదేవుడు వామనాదతారమెత్తి బలిని
 వంచించిమిమ్ముకాపాడెనని చేయించిచెప్పినపుడు ఆవామనునివలన

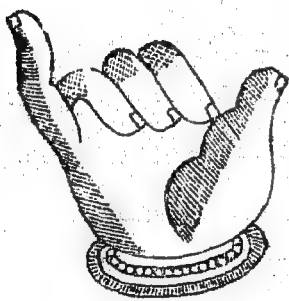
ఈసర్పశీషహస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఇంద్రుడుబుష్టి,
పునర్జము, శివుడుఅధిదేవత,

వి॥శ్లో॥ కుంకుమేవజ్జభావేపి ప్రాణాయామనిరూపణే । ముఖ
ప్రత్యుశనవిధౌదానవేళావివేచనే । చంద్రనేచగజేభిర్వేమల్లా
స్ఫాల్తేచలాలనే । క్షిరేనీరేచకాశ్శీరేలజ్జాయాం గోష్యకేశి
శౌప్రతిమాయాంపయఃపానేలీనేసత్పరిభాషణే । బ్రహ్మజాతౌ
హరివ్యణేయ క్తమిత్పుత్తరీకృతౌ । పటవాసపరిక్షేపే చంద్ర
నాదివిలేపనే । కుచాదిగ్రహణేస్త్రీణాంసర్పశీర్హోనియుజ్యతే॥

తా॥ కుంకుమము, అడుసు, ప్రాణాయామమునుజూపుట, మొగము
కడుగుకొనుట, దానకాలమునునిరూపించుట, గంధము, వీనుగు, పొట్టివా
డు, జెట్టిబుబుజముచరచుట, భుజ్జగించుట, పాలు, నీరు, కుంకుమపువ్వు, సి
గ్గు, దాచదగినవస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ, శిశుత్తాగుట, ఐక్యము, మంచిద
నుట, బ్రహ్మజాతి, ససుపువన్నె, తగుననుట, ఉత్తరముచెప్పట, గంధపా
డిచల్లుట, గంధముమొదలగువానిపూత, స్ననముమొదలగువానిని పట్టు
కొనుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭, మృగశీర్షహస్తక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మికనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠేప్రస్పృతేమృగశీషకకః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి
టికెనవ్రేలును బొటనవ్రేలును చాచబడునేనిమృ
గశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్త్రీణామధికపోలేచక్రమమర్యాదయోర
పిభీతేవివాదేనైపధ్యైఽప్యవాసేచత్రిపుండ్రః॥

కే॥ ముఖముభేరంగవల్యాంపాదసంవాహనేపిచ । సర్వసమ్మేళ
నేకార్యేమన్దిలేచక్రధారణేసోపానేపదవిన్యాసేప్రియాఽహ్వో
సేతథ్నేవచనఞ్చారేచప్రయుజ్యేత భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి, క్రమము, మర్యాద, వెరపు, వా
అలంకారము, ఉనికిపట్టు, విభూదిపెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, మ్రుగ్గు,
శ్శుపినుకుట, అన్నిటినికూర్చుట, ఇల్లు, గొడుగుబట్టుకొనుట, మెట్టు, అ
గుపెట్టుట, ప్రియులనుబిలుచుట, తిరుగుట, వీనియందుఈహస్తము
యోగించును.

గ్రంథాంతరస్థమృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వగశ్చతురాంగుస్తోమృగశీర్షకరఃస్మృతః శివప్రతిత
పఃకతుకంధారయిత్వాత్రిపుణ్డ్రాకమ్ మృగశీర్షోభవద్గోర్యాః
ఋషిరస్యచృకండుజః ఋషిజాతిశ్చ భృవణోఽస్వాధీశో
విమహేశ్వరః॥

తా॥ చతురహస్తాంగుస్తము వెలుపలికెత్తబడేనేనిమృగశీర్షహస్తమా
ను, మహేశ్వరునిగూర్చితపస్సుచేయటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రమునుధ
రింపగా ఈహస్తముపుట్టెను. ఇదిఋషిజాతి. దీనికిఋషిమార్కండేయుడు,
వణకము తెలుపు, అధిదేవతమహేశ్వరుడు.

వి॥ శ్లో॥ భిత్తే విచారే సమయే ఆవాసే చ త్రధారణే పద్మిన్యానుపిశజ్జి-
న్యాంహస్తిన్యామందవాచకే॥ లేపనేచందనాదీనాం స్త్రీణామభి-
నయక్రమే తిరస్కరిణ్యాంసోపానే సాక్షాత్కారే పిచక్రమే త్రి-
పుండ్రధారణే చైవ వితక్తే చ మృగాననే॥ అస్మదధే శరీరే చ సం-
జ్ఞాపూర్వసమాహృతౌ ఋషిజాతౌ సుధావణే మృగశీర్షకరః
స్మృతః॥

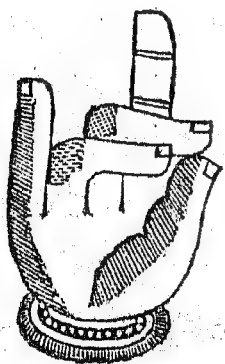
తా॥ గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, ప
ద్మినీశంకినీహస్తినిజాతి స్త్రీలు, మెల్లగాననుట, గంధముమొదలగువానిపూ
త, స్త్రీబోధకాఢీనయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగముయొ
క్కమొగము, తెర, మిద్దెలొసగుదానిమెట్టు, ప్రత్యక్షము, క్రమము, నేనుఅ
నుట, దేహము, నైగచేగ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈ
హస్తము ఉపయోగించును.

౧౧. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాఽనామికాఽగ్రాభ్యామజ్ఞుస్తోమిశ్రితో
యది శేషప్రసారితౌ త్రససింహముఖకరితః॥

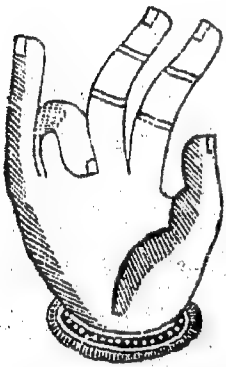
తా॥ సడిమివేలుచెంగరపువేలు ఈరెంటికొనల
నుబాటననెలితోచేర్చి తక్కినవేళ్ళనుజూచి పట్టిన
యెడసింహముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఏద్రుమేమాక్తికే చైవ సుగంధే లకస్పర్శనే ఆకర్ణ
నే చ పృషధి మోక్షార్థే హృది సంస్థితః॥ సేవామే శే

గజేంద్రచలసేపన్మధానుని। సింహాసనేవైద్యపాకశోభనేసిం
హావక్త్రకః॥

తా॥ పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులు నిద్దుట, నినుట, నీ
టిబొట్టు, (రొమ్ముననిలిపినయెడ) మోక్షవిషయము, సోమము, కుందేలు
ఏనుగు, కర్పణము విచలించుట, తామరపూలకండ, సింహముయొక్క మొగ
ము, వైద్యుడునుండు వండుటనుశోధించుట, వీనియందు ఈహస్తమువిని
యోగించును.

౧౯. లాజ్ఞాలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఓద్మకోశేనామికాచేన్నచ్రాంలాజ్ఞాలకోభవేత్
తా॥ ఓద్మకోశహస్తమందుండంగరపువ్రేలువంచిపట్టి న
యెడలాంగూలహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లికుచస్యఫలేబాలాకుచేకల్పారకేతథా।

చకోరేక్రముకేబాలకిష్కిణ్యాంఘటికాదికే।

చాతకేయుజ్యతేచాయంలాజ్ఞాలకరనామకః॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నలు, వాసనగలఎఱ్ఱ
కలుస, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, గసగుండు మొదలుగునవి, చాతకపక్షి
వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౦. థాంతరస్థలాజ్ఞాలహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యానారికేళాక్షువత్కృతౌ। లాజ్ఞాలోనా
మికావక్రప్రోన్నతాచకస్మికాక్షీరోధిజఃకాలకూటః గుళికా
కృతికేపురా। లాజ్ఞాలోహరసజ్జాతోఽముషిఃక్రాశ్చవిదారణః। సిద్ధ
జాతిస్వర్ణవణఃపద్మాతస్యాధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలుబొటన వ్రేలుచూపుడువ్రేలువీనినిపంచాయకన్నుల
తీరుననిలిపి ఉంగరపువ్రేలినివంచిచిటికెనవ్రేలినిపైకెత్తిపట్టబడునది లాం
గూలహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముపూర్వకాలమునందు నాలసముద్ర
మునందుబుట్టినకాలకూటవిషమునుమ్రొంగుటకై శివుడుగుళిగగాజేసిపట్టి
నపుడుశివునివలనబుట్టినది. నీనికిముషికుమారస్వామి. వన్నెబంగారు, అధి
దేవతలక్ష్మీ.

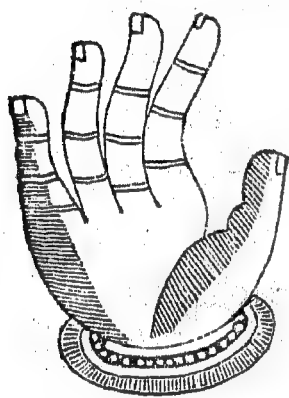
వి॥ శ్లో॥ ద్రాక్షాఫలేచరుద్రాక్షేచుబుక్రహణేపిచ। కుచప్రరోహేక్ర
ముకేకిష్కిణ్యముత్పలేఫలేవిద్రుమేచమితగ్రాసేనక్షత్రేబద

రీఫలేవతఃకాలాయాంమల్లికాచాచకోరేచాతకేల్పకే। కర
కాయాంసిద్ధజాతౌహరీతక్యాంసుపణాకే। ఏవమాదిష్యుయు
జ్యేతహస్తోలాజ్జాలసంజ్ఞకః॥

తా॥ ద్రాక్షపండు,రుద్రాక్ష,నిమ్మపండు,గడ్డముపట్టుకొనుట, మొల
కచన్ను,పోక,చిరుగజ్జెలు,కలువ,పండు,పగడము,కొద్దిపాటికి బళము, నక్ష
త్రము, రేగుకండ్లు,కట్టువ,మల్లెపువ్వు,చకోరపక్షి,చాతకపక్షి, అల్పవ
స్తువు,వడగల్లు,సిద్ధజాతి,కరకకాయ,బంగారు, ఇవి మొదలగువానియందు
ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కనిస్తాభ్యావతితాశ్చేద్విరళాస్సోలపద్మకః॥
తా॥ చిటినకెప్రేలుమొదలగుప్రేళ్లు సందులుగలవి
గాత్రిప్పిపట్టబడినయెడసోలపద్మహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వికచాబ్జేకపితృదిఫలేభ్యావతకేకుచే। వి
రహేముకురేపూణాచంద్రేసౌందర్యభాజనే।
ధమ్మిల్లచంద్రశాలాయాం గ్రామేభ్యస్తతకోప
యోఃతటాకేశకటేచక్రవాకేకలకలారవే। శ్లా
ఘనేసోలపద్మశ్చకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ విరిసినతామర,వెలగపండుమొదలగుపండు,తిరుగుడు,చన్ను,ఎ
డబాటు,అద్దము,పూణాచంద్రుడు,అందమగునసాత్రము,కొప్ప,మేడ
మీదియిల్లు,ఊరు,ఎత్తు,కోపము,చెరువు,బండి,చక్రవాకపక్షి,కలకలధ్వని,
మెప్పు,వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించునని భరతశాస్త్రమునందుచె
ప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరస్థసోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తికరణంయత్రసభవేదలవల్లవః। వ్యావృత్తహస్తైకలశన
వనీతముషపురా। జజ్జైలవల్లవఃకృష్ణాత్వసంతోముషిరుచ్య
తే,గంధర్వజాతిశ్శాన్తిమాంశురధీశోస్యదినేశ్వరః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనువిరళముగద్రిప్పినయెడఅలవల్లహస్తమవును. ఈయల
వల్లహస్తముపాలు వెన్నలుదొంగలించినకృష్ణనివలనబుట్టెను,ఇదిగంధ
ర్వజాతి,దీనికివసంతుడుముషి,శ్యామముపణాము,నూర్యుడుఅధిదేవత.

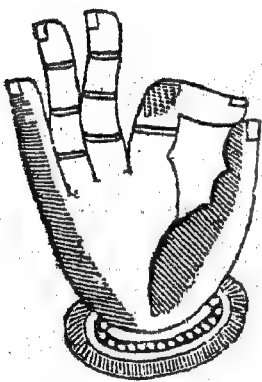
వి॥ శ్లో॥ హైయంగనీనేపిరహేమాశామోదకభావనేఘ్రువశ్చేచ

మరహా స్తమగును. ఇది పూర్వమందు కశ్యప బ్రహ్మ అదితి దేవి కి కన్మలు చేయునపుడు ఆయన వలన బుట్టినది. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషిక పిలుడు, చామనిచాయ, పక్షి రాజు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ యోగేమానవ్రతేశ్వరజనస్తనిరూపణేదీఘకానాశప్ర
సూనానాంగ్రహణేభ్రమరేపిచ। కర్ణమంత్రస్యరచనేకండకో
ద్ధరణేపిచ। నీవీమోక్షేన్వ్యక్షరాణాం అవ్యయానానిరూపణే
భేచరేమేచకేవణేభ్రమరేయంనియుజ్యతే॥

తా॥ యోగాభ్యాసము, మానవ్రతము, కొన, ఏనుగుదంతమును జూపుట, నిడుకాడగల పువ్వులను కోయుట, కర్ణమంత్రము చెప్పట, ముల్లుతీయుట, పోకముడివిప్పట, గ్వ్యక్షరముల (రెండక్షరముల) అవ్యములను నిరూపించుట, ఆకాశమునందు తిరిగెడి ప్రాణి, చామనిచాయ, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

౨౩. హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ షడ్భూమాద్యాస్తయోంగుళ్యః ప్రస్థతావిర
తాయది । తజ్జాన్యంగుప్తసంయోగే హంసా
స్యకరఃకరితః॥

తా॥ సడిమివేలు మొదలు మూడు వ్రేళ్లను ఎడము గలవిగా చూచి చూపుడు వ్రేలితో చేర్చి పట్టిన యెడ హంసాస్యహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మాజ్ఞశ్యసూత్రబంధేచాన్యపదేశేవిని
శ్చయేరోమాశ్చేమాక్తికాన్దౌచచిత్రసంలేఖనేతథా। దం
శేతుజలబిందౌచదీకవతికప్రసారణేస్థికషేశోధనేమల్లికాన్
దౌరేఖానలేఖనే । మాలాయాంవహనేసోహం భావనా
యాంచరూపకేనాన్స్తీతివచనేచాన్వికభాణాంచభావనే ।
కృతకృత్యేన్విహంసాస్యః కురితోభరతాన్గమే॥

తా॥ బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్పాటు, మృత్యుము మొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీప్యవత్తినె గసనద్రోయుట, బరయుట, శోధించుట, మల్లె మొగ్గలు మొదలైనవి, గీతగీయుట, పూలదండ, నేనే బ్రహ్మమనుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒక

సిచూడదగినవస్తువులనుభావించుట, సిద్ధముగానున్నదనుట, వీనియందు ఈహం స్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థహంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

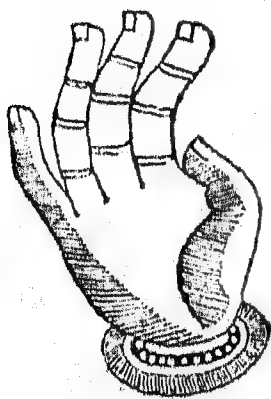
శ్లో॥ శ్లిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠతఙ్కన్యాయత్రసారితౌ, అనామికా
కసీయాంసాసహంసాస్యకరోభవేత్ | న్యగ్రోధమూలమాశ్రి
త్యముసీనాంతత్వదర్శినామ్ | హంసాస్యోపక్షీణామూర్తికారా
సీదస్యఋషిశ్శుకః | శుభ్రపణోకామిశ్రజాతిరధీశశ్చతురాననః॥

తా॥ బొటనప్రేలినిచూపుడునడిమిప్రేళ్ళనుచేర్చిఁగరపుప్రేలినిచిటి
కెనప్రేలినిచూచిపట్టినయెడహంసాస్యహస్తమవును. ఇదిమట్టిమానిక్రింద
ముసులకుజ్ఞానోపదేశముచేయునప్పుడుదక్షిణామూర్తికవలనబుట్టెను. ఇది
మిశ్రజాతి. దీనికిశుకుడుఋషి, పణము తెలుపు, బ్రహ్మఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ జ్ఞానోపదేశేపూజాయాంనిణ్కయేచతిలాహమతిభూ
షణేపతనేగానేధ్యానేభావనరూపణే | రచనేయావకాదీనాంపు
భకేమాక్తికేమణౌ | వేణునాదేసంయుతశ్చేద్వాసనాయాంని
జాత్మని | జలబిందౌలక్ష్యభావేముద్రికాయాంచచుమ్బనే | వి
శ్రజాతౌశుభ్రపణోకహంసాస్యఃపరికీర్తితః॥

తా॥ జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిణ్కయిచుట, తిలాహమతి, మా
టలాడుట, చదువుట, పాడుట, ధ్యానముచేయుట, భావములనునిరూపించు
ట, లక్ష్యకమొదలైనవానినిపెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్ల
నగ్రోవియుండుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురిపెట్టుట, ముద్దు
టుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రాహ్మణజాతి, తెల్లనన్నె, వీనియందు ఈహం స్త
మువినియోగించును.

౨౪. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషకాకరేసవ్యకరనిష్ఠాప్రస్పతాయది |
హంసపక్షకరస్సోఽయంతన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ సర్పశీషకాహస్తమునందలిచిటికెనప్రేలినిచూ
చిపట్టినయెడహంసపక్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ పట్నంజ్ఞాయాంసేతుబంధేనభరేభాః | జగన్
తథా | విధానేహంసపక్షోఽయంకీర్తితః | తోభర
తాగమే॥

తా॥ కలువపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్మథుడు, ముద్రలు ధరించుట బొడ్డు, అరటిపువ్వు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్తముకుళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్లిష్టాంగుళిః పద్మకోశో యదిస్యాన్ముకుళః కరః | భానుంక్రగ్యస్తా
తః పూర్వం బిమ్బ మేవేతి శక్యమ్ | మారుతేర్ముకుళోజాతః
ఋషిస్తస్య విశాఖిలః | సజ్జీణాజాతో కపిలో వణాశ్చంద్రో
ధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తముయొక్క వేళ్ళను చేర్చిపట్టినయెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వకాలమునందు ఆంజనేయుడు దొండపండ్లనెడిశంకచేత సూర్యునిపట్టబోయినపుడు అతనివలన ఈముకుళహస్తము వుట్టెను. ఇది సంగీణాజాతిదీనికి విశాఖిలుడు ఋషి, కపిలవణాము, చంద్రుడు అధిదేవత.

విని-శ్లో॥ దానేజపేదీనవాక్యేభోజనే పద్మకోశ కే ఆత్మనిప్రాణనిదే
శేషశ్చ సప్త్యనిరూపణే | కాముకోచ్ఛరితే బాలచుమ్బనే దేవ
పూజనే | ఛత్రాదీనాంచముకుళే ఫలగ్రహనిరూపణే | సజ్జీర్ణ
జాత్యాంకపితేముకుళః కరః కరితః॥

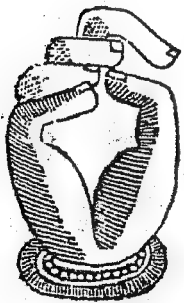
తా॥ దానము, జపము, పేదమాట, భోజనము, తామర మొగ్గ, తాను ప్రాణములను నిదేశించుట, అయిదింటిలెక్కనుచూపుట, కాముకుని మాట, బిడ్డలను ముద్దు పెట్టుకొనుట, దేవపూజ, గొడుగు మొదలగువానియొక్కముడుగుట, ఫలములను గ్రహించుట, సంగీణాజాతి, కపిలవణాము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౨. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళే తామ్రచూడస్యాత్తజ్జానీవక్రితాయది॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి తజ్జానీనివంచిపట్టినయెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుక్కుటా౨ చౌబకే కాకే౨ పుష్పే౨ వత్సేచలేఖ
నే | తామ్రచూడకరా౨ భ్యో౨ సౌకీర్తితాభరతా
౨గమే॥

తా॥ కోడి మొదలైనది, కొంగ, బంటు, చూడ, వ్రాయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతస్థతామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకస్యకనిష్ఠాయాంయత్రాంగుష్ఠనిపీడనమ్ |

తదేవతామ్రచూడాఖ్యోవసంతిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమునుదలిచిటికెనప్రేలినిబొట్టనప్రేలిని కదిలించి పట్టినయెడతామ్రచూడహస్తమగును.

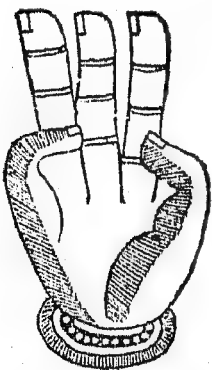
శ్లో॥ తేషాంమూర్తిత్రయీధావఃఖుగ్యజుస్సానుభిఃపురా | యే
సహస్త్వేవాభినీతోవిధేరగ్రేయతస్తతః | తామ్రచూడాత్ర
యీజాతఃతస్యవజ్రాయుధోఽముషిః | శక్లవణోదేవజాతిర
ధిదేవోబృహస్పతిః॥

తా॥ ఇది పూర్వకాలమునందు ఆకృతులనుధరించినమూడు వేదములు నుబ్రహ్మయెదుటనిలిచితమయభిప్రాయమును తెలుపునపుడు వానివలనబుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి దేవేంద్రుడుముషి, శంఖవణము. బృహస్పతి అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ లోకత్రయేత్రిశూలేచత్రిసంఖ్యాగణనేపిచ | అశ్రుసమ్మార్జితే
వేదత్రయేబిల్వనశేపిచ | అశ్వసమ్మజ్జనపణేకఫలకేచర
ణాయుధే | దేవజాతేశుభ్రవణేతామ్రచూడానియుజ్యతే॥

తా॥ మూడులోకములు, మూడు మొనలుగల శూలాయుధము, మూడునెక్కపెట్టుట, కన్నీరుతుడుచుట, మూడు వేదములు, మూరేడుపత్రి, గుఱ్ఱమునుతోముట, ఆకు, పలక, కోడి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౮. త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నికుచ్ఛయిత్వాఽఙ్గుష్ఠస్తుకనిష్ఠాఞ్చత్రిశూలకః |

తా॥ బొటనప్రేలినిచిటికెనప్రేలినివంచి తక్కినప్రేళనుచిపట్టినది త్రిశూలహస్తమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిల్వపత్రేత్రిత్వయుక్తేత్రిశూలఃకరశ్చరితః | ఇత్య
ష్టావింశతిగోప్రోక్తాఅసంయుతకరాగీశ్రమాత్ | యా
వదర్థాగీప్రయోగానాంతావద్యేదాగీకరాస్మృతాః॥

తా॥ మూరేడుపత్రి, మూటికూడిక, వీనియందు ఈహ

స్తమువినియోగించును. ఈచెప్పబడినయిరునదియెనిమిదిహస్తములును

అసంయుతహస్తములనబడెను. ఈహస్తములయొక్కయోగార్థములువి
న్నిగలవోఅన్నిహస్తభేదములునుగలవుఅనిచెప్పెదరు.

గ్రంథాంతరేక్షాకాంక్షాభావస్థలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాఙ్గుశీనాంచకుశ్చనాదూణానాభకః॥ హస్తాభ్యాం
కుర్వతఃపూర్వందైత్యపక్షోవిచారణమ్॥ నృసింహాదూణానా
భశ్చజాతశ్శాదూణాకోఋషిః॥ ట్రతాన్వయోరక్తకాంశు
రాదికూర్కోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తమువ్రేళ్ళనువంచికట్టినయెడఁదొణకనాభహస్త
మవును. ఇదిపూర్వకాలమునందునృసింహస్వామిహిరణ్యకశిపునిరొమ్ము
నునఖములచేతచీల్చునపుడు నృసింహస్వామివలనబుట్టెను. ఇదితృతీయ
జాతి. దీనికికానూకలకుడుఋషి, రక్తవణము, అదకూర్మములధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ శిరఃకంఠాయనేచోర్యేననసి హేమ్యగాననే॥

హృత్క్షానానరేకూర్కకణికాకారేకుచేభయే।

శ్రీజాతరక్తకాంశోదీణనాభానియుజ్యతే॥

తా॥ తలగోకుకొనుట, దొంగతనము, పరసింహుడు, మృగముఖము,
కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, క్షుత్రియజాతి, ఎఱ్ఱనన్నె,
సాలెపురుగు. వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గ్రంథాంతరేఖాణహ స్తలక్షణమ్.

నో॥ తజన్యద్యా(స్ర)యశ్చిష్టాఃకింఞ్చనరూప్యవీడితాః।

కన్యైకాచప్రస్థతాసబాణకథితకరః॥

పట్నజ్ఞానాంనాశనమేవబాణహస్తానియుజ్యతే॥

తా చూపుడువ్రేలు మొదలు మూడు వ్రేళ్ళను చేర్చి బొటన వ్రేలిని కొంచెము సోకునట్లు చిటికెన వ్రేలిని చాచి పట్టిన యెడ బాణాహస్తము వును. ఇది ఆరు అని లెక్క పెట్టుట యందును నాళస్యత్వమునందును వినియోగించును.

గ్రంథాంతరేతిగ్ధనూచికహ సలక్షణమ్.

శ్రీ॥ కష్టత్రయశాంతిచోద్యమనారణాదధానూచికః॥

అజ్ఞురేపక్షి శాబాదాబృహత్కీచేనియ్యుతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తప్రమావుడువేలుపాడువుగావత్తిపట్టబడినయెడ అ
ధకనూచికహస్తమగును, ఇది మొలక, సక్షిపిల్లమొదలగునది, పెద్దపురు
గువీనియందువినియోగించును.

అథ చతుర్వింశతీసంయుతహస్తానిరూప్యం తే.

శ్లో॥ అంజలిశ్చకపోతశ్చకర్కటస్వస్తికస్తథా | డోలాహస్తఃపు
ష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిజ్జకః | కటకావధానశ్చైవకతకీర్తిస్వ
స్తికాభిధః | శకటశ్శుభ్రచక్రౌచసమ్పుటసపాశకీలకౌ | మత్స్య
కూర్మవరాహశ్చగురుడోనాగబంధకః | ఖట్వాభేరుండకాఖ్యశ్చ
అవహితస్తథైవచ | చతుర్వింశతీసంఖ్యాకాస్సంయుతాఃకథి
తాఃకరాః॥

తా॥ అంజలి, కపోలము, కర్కటము, స్వస్తికము, డోల, పుష్పపుటము, ఉత్సజ్జము, శివలింగము, కటకావధానము, కతకీర్తిస్వస్తికము, శకటము, శంఖము, చక్రము, సంపుటము, పాశము, కీలకము, మత్స్యము, కూర్మము, వరాహము, గురుడము, నాగబంధము, ఖట్వాభేరుండము, అవహితము, అనునీ యిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరే.

శ్లో॥ అసంయుతానాంసంయోగాస్సంయుతాఖ్యాభవంతి తే |

తేషాముత్పత్తిరేవైషాయోజనీయతమాబుద్ధైః |

తథాపిద్వద్వతాభేదాదధిదేవఃపృథక్పృథక్॥

తా॥ రెండుఅసంయుతహస్తములను చేర్చిపట్టునెడసంయుతహస్తమవును. ఆసంయుతహస్తములకుఉత్పత్తిజాతియును మొదలగునవిఒకటిగా నేయుండినను అధిదేవతలుమాత్రముభేదపడియుండును.

౧, అంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలయోర్యోగాదంజలిగీకరకూరితః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను అరచేతిలో జేర్చిన నదియంజలిహస్తమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ దేవతాగురువిప్రాణాంసమస్కాఽరేష్యనుక్రమాత్ |

కార్యశ్శిరోముఖోరస్సువినియోజ్యోఽంజలిఃకరః॥

తా॥ దేవతలకును, గురువులకును, బ్రాహ్మణులకును, సమస్కారముచేయుటయందు ఈహస్తముచెల్లును. అందు దేవతలకు మ్రొక్కునపుడు, శిరస్సునందును, గురువులకు మ్రొక్కునపుడు ముఖమునందును, బ్రాహ్మణులకు మ్రొక్కునపుడు రొమ్మునందును క్రమముగా నొప్పును.

నన్దికేశ్వరప్రొక్తాభినయదర్పణమ్.

గ్రంథాంతరస్థఅంజలిహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ పతాకహస్తతలయోస్సంశ్లేషోయత్రజాయతే।

తమాహురంజపిహాస్తైశ్చేత్రపాలోధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములలరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడఅంజలిహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతశ్చేత్రపాలుడు.

వి॥ శ్లో॥ ప్రణామేవినయేతాలఘాతేశమ్భునిరూపణే।

కింకరోమీతివదనేధ్యానేచాంజలిరుచ్యతే।

తా॥ సమస్కరించుట, వినయముతోవంగుట, తాళమువేయుట, శివస్వరూపమునునిరూపించుట, ఏమిచేయుదుననియనుట, ధ్యానముచేయుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

కపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపోతస్సకరోజ్జయన్ద్విష్టమూలాగ్రపార్శ్వతః॥

తా॥ ముందుచెప్పినఅంజలిహస్తముమొదలుతుదలుపార్శ్వభాగములుచేరియుండపట్టబడినయెడకపోతహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ప్రమాణగురుసమ్భాషావినయాగ్రీకృతిష్వయమ్॥

తా॥ ప్రమాణము, పెద్దలతోమాటలాడుట, వినయముతోనొవ్వకొనుట, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంజలేరంతరంయత్రజాయతేవిరళీకృతే।

సభవేతకపోతాఖ్యశ్చేత్రసేనోధిదేవతా॥

తా॥ అంజలిహస్తముఎడమయినప్రేళ్లుగలదిగాపట్టబడినయెడకపోతహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతచిత్రసేనుడు.

వి॥ శ్లో॥ అంగీకారేనారికేశభూగానాంపాదపాదిషు । కదళీకుసు

మేశితేవినతేవస్తుసంగ్రహే । సమ్మతేమాతులుంగేచకపో

తోవినియుజ్యతే॥

తా॥ అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, ఆవృక్షములుమొదలగునది, అరటిపూవు, చలి, అమృతము, వస్తువులనుసంగ్రహించుట సంఘటము, మాదిఫలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగపడును.

౩, కర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోఽన్యస్యాఽన్తరేయఽత్రాజ్ఞుభ్యోనిస్సృతహస్తయోః।
అంతర్బహిర్వావతః తేకర్కటస్సౌభిధీయతే॥

తా॥ ముందు చెప్పినకపోతహస్తమందు వ్రేలి వ్రేలినందునను వ్రేళ్ళుచొప్పించి వెలికి కూనిలోపలికి గానిచాచినట్టబడు నెడలకర్కటహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ సమూహదర్శనేతుందదర్శశఙ్ఖపూరణే। అజ్ఞానాంమోట
నేశాఖోన్నమనేచనియుజ్యతే॥

తా॥ గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖసాదముచేయుట, దేహాలస్యముపోగొట్టుకొనుట, చెట్టుకొమ్మనుచంచుట, వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఈణానాభాంగుళీరత్ర సంశ్లిష్టాఃకర్కటోభవేత్॥

అస్యాధిదైవతం విష్ణుమాదిదేవంవిదుర్బుధాః॥

తా॥ ఊణానాభహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళసందులందు రెండవచేతి వ్రేళ్ళనుచొప్పించిపట్టినయెడకర్కటహస్తమగును. దీనికివిష్ణువుఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ విలాపేబృహ్మణే పూతేకర్కటేశంఖపూరణే।

అంగుళీమోటనేస్త్రీణాంకర్కటేవినియుజ్యతే ॥

తా॥ దుఃఖనచనములాడుట, అవులింత, కొట్టుట, ఎండకాయ, శంఖమునుఊడుట, స్త్రీలుమెటికలువిరుచుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪, స్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకయోస్సన్నియుక్తః కరయోర్మణిబద్ధయోః। సంయో
గేనస్వస్తికాఖ్యోచుకరాధేనియుజ్యతే। భయపాదేవివా
దేచ కీర్తనేస్వస్తికోభవేత్ ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులను జేర్చిపట్టినయెడస్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలినిదెలుపుట, భయముతోమాటలాడుట, పొగడుట, వాదాడుట, వీనియందు ఉపయోగించును.

౫, డోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాక్యేపూరుదేశస్థేడోలాహస్తోఽయముచ్యతే।

నాట్యారమ్భేప్రయోక్తన్యమితి నాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ రెండువతాకహస్తములను తొడమీదికివ్రేలునట్లు పట్టినయెడ
డోలాహస్తముఅగును. ఇదినాట్యరంభమందు వినియోగింపదగినదని
నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పదురు.

గ్రంథాంతరస్థడోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకపార్శ్వగోడోలాభారతీతస్యదేవతా॥

మోహమూర్ఛమదాలస్యవిలాసాదిషుకీర్తితః॥

తా॥ పతాహస్తములుఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లుపట్టబడినయె
డడోలాహస్తమగును, దీనికిదేవతసరస్వతి, ఇదిమోహము, మూర్ఛమ
దము, ఆలస్యము, విలాసముమొదలగువానియందు వినియోగించును.

౬, పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంశ్లిష్టకరణేనర్పశీషేఽపుష్పపుటఃకరః॥

తా॥ రెండుసర్పశీషహస్తములయొక్క మనికట్టు మొదల్లుచిటికె
నవ్రేలివరకుగల అరచేతివెలుపలిభాగములను జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపు
టహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ నీరాజనవిధౌబాలఫలా౭దిగ్రహణేతథా ।

సంధ్యామామర్ఘ్యదానేచమంత్రపుష్పేనియోజయేత్॥

తా॥ కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లుమొగలైనవానినిదీసికొనుట, సం
ధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యప్రదానముచేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట, వీని
యందుఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషహస్తపార్శ్వేతు అపరఃసర్పశీషకః ।

ధృతఃపుష్పపుటాఖ్యాదధీశఃకిన్నరేశ్వరః॥

తా॥ సర్పశీషహస్తముయొక్క పార్శ్వముందురెండురెండవచేతి
సర్పశీషమును జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమవును. దీనికికిన్నరే
శ్వరుడు అధిదేవ.

వి॥శ్లో॥ సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణేగ్రహణేతథా ।

అర్ఘ్యదానేపుష్పపుటఃకీర్తితోభావకోవిదైః॥

తా॥ పువ్వులుధ్యానముపండ్లుమొదలయిననానినిఇచ్చి పుచ్చుకొనుట
లయందును, అర్ఘ్యప్రదానమునందును ఈహస్తమువినియోగించును.

౨. ఉత్సంగ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యబాహుమూలస్తా మృగశీపకకాయది ।

ఉత్సజ్జనామాహస్తోఽయంకీర్తితోభరతాఽగమే॥

తా॥ రెండుమృగశీపకహస్తములనుమూపులు సోకపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఆలిజ్జనేచలజ్ఞాయామజ్జనాఽదిప్రదర్శనే ।

బాలానాంశిక్షణేచాఽయముత్సంగాయుజ్యతేకరః॥

తా॥ శాగిలింత, సిగ్గు, భుజకీతులు మొదలగువానిజూపుట, బాలురనుశిక్షించుటవీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థోత్సజ్జహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆరాశౌస్వస్తికస్కంధావృత్సజ్జస్తసధీశ్వరః । గౌతమోవిని

యోగస్తులజ్ఞాయాంపరిరమ్భణే । అజ్గీకారేచశీతేచసాధ్వభే

కుచగోపనే । ఏవమాదిషుయుంజం తేఉత్సంగకరభావనాః॥

తా॥ ఆరాశహస్తములనుమూపులందు జేర్చిపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత గౌతముడు. ఇది సిగ్గు, శాగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలనుట, చన్నులనుకప్పట, మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౩. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేధకచంద్రేవిన్యస్తోశిఖరశ్శివలింగకః ।

వినియోగస్తుతస్త్రివశివలింగప్రదర్శనే॥

తా॥ ఎడమచేతియధకచంద్రహస్తమందుశిఖరహస్తముంచబడెనేని శివలింగహస్తమగును. ఇది శివలింగమునుజూపుటయందు వినియోగించును.

౪. కటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకాముఖయోఃపాణ్యోస్త్వస్తికాన్మణిబంధయోః ।

కటకానధకనాఽఖ్యస్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములయొక్కమనికల్లుస్వక్తికముగా జేర్చిపట్టబడునేని కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ పట్టాభిషేకేపూజాయాం వివాహాఽశిషియుజ్యతే॥

తా॥ పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీవన, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రన్థాంతరస్థకలకావద్ధన హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకావద్ధనాఖ్యస్యాత్స్వప్తకౌకటకాముఖాః।

తస్యదేవోయక్షరాజోభావజ్ఞైశ్చనిరూపితః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ కటకావద్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వినియోగేవిచారేచ శృజ్గారేకోపసాంత్యనే ।

జక్కిణీనటనేదండలాస్యేభవతినిశ్చయే॥

తా॥ విచారము, శృంగారము, కోపసమాధానము, జక్కిణీలనుఆట, కోలాటము, నిశ్చయమువీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦, కర్తరీస్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కర్తరీస్వస్తికాకారో కర్తరీస్వస్తికోభవేత్ ।

తా॥ కర్తరీముఖహస్తములను స్వస్తికాకారముబట్టినయెడ కర్తరీస్వస్తికహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శాఖాసుచాద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే॥

తా॥ చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిరఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈహస్తముఉపయోగించును.

౧౧, శకటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భృమరామధ్యమాఙ్గుష్ఠప్రసారాచ్ఛకటాభవేత్ ।

రాక్షసాభీనయేచాదయంనియోజ్యోభరతాదిభిః॥

తా॥ భృమరహస్తములురెండును బొటనప్రేలినినడిచిప్రేలినిచాచి పట్టబడునేని శకటహస్తమగును. ఇదిరాక్షసులు మొదలయినవారలయభీసయమునందుచెల్లును.

౧౨, శంఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాస్తర్గతాఙ్గుష్ఠ ఇతరాఙ్గుష్ఠసంగతః। తర్జన్యాద్యా

యతాశ్లిష్టాశ్శంఖహస్తగ్రహీర్హితి॥ శంఖాదిషునియోజ్యో

యమిత్యేవం భరతాశయః॥

తా॥ శిఖరహస్తములోపలియంగుష్ఠముతో రెండవచేతియంగుష్ఠమును జేర్చితక్కినప్రశ్నను ఆశిఖరహస్తములపైకి చాచిపట్టినయెడ శంఖహస్తమగును. ఇదిశంఖము మొదలైపవానియందు వినియోగించును.

౧౩, చక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాఽర్థచంద్రాతిర్యజ్ఞా వన్యోన్యతలసంస్పృశౌ ।

చక్రహస్తస్సవిజ్ఞేయశ్చక్రాభేఽవనియుజ్యతే॥

తా॥ అర్థచంద్రహస్తమును అడ్డముగా రెండు అర చేతులను జేర్చిపట్టి నయెడ చక్రహస్తమగును. ఇదిచక్రార్థమందు చెల్లును.

౧౪, సమ్పుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽఙ్గుళయశ్చక్రేసమ్పుటగకర-ఈరితః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన చక్రహస్తమువ్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సం పుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వస్త్రాచ్చాదేసమ్పుటేచసమ్పుటగకర-ఈరితః॥

తా॥ వస్తువులనుదాచుటయందును ముడువబడినదానియందును ఈ హస్తముచెల్లును.

౧౫, పాశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నూచ్యానికుఞ్చితేశ్లిష్టేతర్జ్వన్యోపాశ-ఈరితః॥

తా॥ నూచీహస్తములచూపుడు వ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడపా శహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ అన్యోన్యకలహేపాశేశ్శంఖలాయాంనియుజ్యతే॥

తా॥ పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందు ను, ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, కీలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కలిష్టేకుఞ్చితేశ్లిష్టేమృగశిపేఽతుకీలకః॥

తా॥ మృగశిపహస్తముల చిటికెనవ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడకీ లకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్నేహేచనర్మలపేచవినియోగోఽన్యసమ్మితః॥

తా॥ స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందునుహస్తముచెల్లును.

౧౭, మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరపృష్టాపరిస్పృష్టా యత్రహస్తస్త్వధోముఖః । కిఞ్చిత్ప్రసా

రితాఽఙ్గుళకనిష్ఠామత్స్యనామకః । ఏతస్యపివియోగస్తు మ

త్స్యభేదసమ్మతౌభవేత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తములు ఒకటిమీదనొకటిచేర్చి చిటికెనవ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను కొంచెముచాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇదిమత్స్యధామమనందు చెల్లును.

౧౮, కూర్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుశ్చితాగ్రాంగులిశ్చక్రేత్యక్తాఽంగుష్ఠకనిష్ఠకః।

కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయగీకూర్మాధౌఽనిమజ్యతే॥

తా॥ చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్ళనువంచి చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని జాచిపట్టినయెడకూర్మహస్తమగును ఇదితాబేటియొక్కలధామమనందు ఉపయోగించును.

౧౯, వరాహహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీషేత్యవ్యకరస్తేవశ్చిష్టస్థితోయది । కనిష్ఠాఽంగుష్ఠ

యోర్యోగా ద్వరాహఃకరకూరితః । ఏతస్యవినియోగస్తువ

రాహాధౌతుయుజ్యతే॥

తా॥ మృగశీషహస్తమును ఒకటిమీదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటనవ్రేళ్ళనుకూడబట్టబడినయెడ వరాహహస్తమగును. ఇదిపందియొక్కలధామమందువినియోగించును.

౨౦, గరుడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యక్తలస్థితావధాచన్ద్రావంగుష్ఠయోగతః । గరుడోగరు

డాదేచ యుజ్యతేభరతాగమే॥

తా॥ అధాచంద్రహస్తములురెండును అడ్డముగాబొటనవ్రేళ్ళచేరి కతోపట్టబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇదిగరుడుని అధామందుఉపయోగించును.

౨౧, నాగబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషేస్త్వస్తికాచేన్నాగబంధఐతీరితః॥

తా॥ రెండుసర్పశీషహస్తములు మసికట్టులుచేర్చిపట్టబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగస్తునాగబంధేనియుజ్యతే ।

భుజంగదమృతీభావే నికుఞ్జానాంచదర్శనే ।

అధర్వణస్యమంత్రేషుయోజ్యోభరతకోవిదైః॥

తా॥ పాముల పెనవంటిరతిబంధమందును, పాముల పెనయందును, పొద
రిండ్లను జూపుటయందును, అధర్వణమంత్రమునందు ఈహస్తము బెల్లును.

౨౨, ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేచతురంస్యస్యతజ్జన్యజ్ఞాప్తమోక్షతః ।

ఖట్వాహస్తోభవేదేవఃఖట్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలినిబొ
టనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది, మంచముమొద
లైనవానియందుఉపయోగించును.

౨౩, భేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబద్ధకపిత్థాభ్యాం భేరుండకరఇష్యతే ।

భేరుండపక్షిదమ్పత్యోర్భేరుండకరఈరితః ॥

తా॥ కపిత్థహస్తములు రెండుమనికట్టులతోను జేర్చిపట్టబడినయెడ
భేరుండహస్తమగును. ఇది భేరుండపక్షిదంశతులయందువినియోగించును.

౨౪, అవహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మావక్షసిష్ఠాఅవహిత్థకరోమతః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు తొమ్మిదవకెదురుగాబట్టబడినయెడ
అవహిత్థహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనోహస్తో వీలాకందుకధారణే ।

కుచార్థేయుజ్యతేసోఽయమవహిత్థకరాభిధః॥

తా॥ శృంగారనటనము, పుట్టచెండునుపట్టుట, స్తనముయొక్కఅర్థ
ము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

శ్లో॥ ఏవంసంయుతహస్తానాం నామలక్షణమిరితమ్॥

తా॥ ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు
చెప్పబడియెను.

గ్రన్థాస్తరస్థావహితస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హృదయాభిముఖాయత్రశుకకున్దావధోగతా ।

సోవహిత్థోభవేదస్య మార్కణ్డేయోధిదేవతా॥

తా॥ శుకతుండహస్తములుక్రిందినుండి హృదయాభిముఖములుగబ
ట్టబడినయెడ అవహిత్థహస్తమగును. దీనికి అధిదేవతమార్కండేయుడు.

వి॥ శ్లో॥ దుర్బలత్వే దేహకార్యేకౌతుకేచక్రశేమతః॥

తా॥ బలహీనత, దేహముచిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కిన
వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాంతరస్థగజదస్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ బాహుమధ్యగతౌ సర్వశీర్షాస్వస్తీకతామితౌ ।

యదిస్యాద్గజదంతోయంపరమాత్మాధిదేవతా॥

తా॥ సర్వశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయెడ గ
దంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాతే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ సర్వశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయె
డగజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాతే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాతినిపెల్లగించుటయ
ందును, భారమునువహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాంతరస్థచతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురశ్రస్పృతోవక్షః పురోగౌకటకాముఖా ।

తస్యాధిదైవంవారాహీ కీర్తితోభావకోవిదైః ॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడచతు
రశ్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతవారాహి॥

వి॥శ్లో॥ నియోగోదధిమన్థానే జక్కిణీనటనేపిచ । ధారణేదోహ

నవిధౌపటానామవకుంతనే । వహనేమాక్తికాదీనాం రజ్వా

దీనాశ్చాకషణే । నివీటంధేచోళబంధే సుమాదీనాశ్చధా

రణే । వీజనేచామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణీయనుట, ధరించుట, పాలుపిదుకు
ట, వస్త్రములను కప్పకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరి
చుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, పోకముడి, రవికముడి, పువ్వు
లు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట
వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థతలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్షఃపురస్థాదుద్వృత్తౌ కరాత్వముఖాయది ।

నామ్నాతలముఖస్త్వస్యవిఘ్నరాజోధిదేవతా॥

తా॥ రొమ్మున కెదురుగ పతాకహస్తములనుమీదికెత్తిపట్టినయెడ
తలముఖహస్తమగును. దీనికిలదిదేవత విఘ్నేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆలిङ్గనేస్థూలవస్తా మహాస్తమ్భాదిభావనే ।

బుద్ధైరభిహితోమశ్చుమర్దలే మగురస్వనే॥

తా॥ ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు,లావైన స్తంభములనుజూపుట,మహా
శ్చ మయినధ్వనిగలమద్దెల, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౩, స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావామభాగౌ యదిస్వస్తికతాంగతౌ ।

సభవేత్స్వస్తికాహస్తాగుహస్తస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ త్రిపతాకములుఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాబట్టబడినయెడ
స్వస్తికహస్తమగును. దీనికిలదిదేవతగుహుడు.

వి॥శ్లో॥ కల్పద్రుమేషుశైలేషు హస్తాయంవినియుజ్యతే॥

తా॥ కల్పవృక్షములయందును పర్వతములయందును ఇదివినియో
గించును.

౧౪, ఆవిధవక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృతహస్తాసశ్జాతౌ సవిలారసంసకూర్పరమ్ ।

పతాకావిధవక్రస్యాత్తుమ్బరుస్త్యాధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతోగూడు
కొనునట్లువిరివిగాబట్టినయెడ ఆవిధవక్రహస్తమగును. దీనికిలదిదేవత
తుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ మేఖలావహనేభేదే మధ్యకార్యనిరూపణే ।

దేశీయనాట్యనటనేవినియోగస్తయోర్విదుః ॥

తా॥ మొలనూలుధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్కసన్న దన
మును తెలుపుట, దేశీయనాట్యమువీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౧౫, రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసపక్షాకృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది ।

రేచితస్యకరోజ్జేయాయక్షరాడధిదేవతా ॥

తా॥ రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీదు చేసికట్టినయె
డ రేచితహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శిశూనాంధారణేచిత్ర ఫల్కనస్యనిరూపణే।

వినియోగోరేచితస్యఏవమాదిషుయుజ్యతే ॥

తా॥ బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట. చిత్తరుపలకనుచూపుట, మొదలగువానియందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితావహోవక్రౌపతాకావంసదేశతః ।

నితమ్బస్థానితమ్బాభ్యోఅగస్త్యస్త్యస్త్యదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను మూపులుమొదలుకొని క్రిందుమొగముగా పిరుదులుతాకునట్టు పట్టినయెడనితంబహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతఅగస్త్యుడు.

వి॥శ్లో॥ శ్రమేవతరణేచైవ విస్మయేవివశాయితే ।

ఏవమాదిషుయుజ్యేత నితమ్బాభ్యకరఃస్మృతః॥

తా॥ బడిలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము, మొదలగువానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాడోలికాకారాలతాభ్యశ్చక్రిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగ బట్టినయెడలలతహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాంమదాలసే । స్వభావ

నటనారమ్భే రేఖాయాంయోగభావనే । ఏవమాదిషుయు

జ్యేత లతాహస్తవిభావనా॥

తా॥ చేష్టలులేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖయోగభావనము, మొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౮, పక్షపాశ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యాక్రేకపీశీషేఽత్రిపతాకకదోయది ।

పక్షపాశ్చితనామాసౌఅనయోదేవతార్జునః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగబనయెడ పక్షవంచితహస్తమగు, దీనికిఅధిదేవతఅర్జునుడు.

వి॥శ్లో॥ ఊర్వోరభినయేభేదేవినియోగోనియుజ్యతే॥

తా॥ తొడలయభినయమందును భేదమందును ఈహస్తముచెల్లును.

౧౯, పక్షప్రద్యోహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితానిమాపక్ష ప్రద్యోహో సిద్ధదేవతా॥

తా॥ ఈపక్షవంచితహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికిసిద్ధుడు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ నిరుత్సాహేబుద్ధిజాడ్యే విపరీతవిరూపణే ।

మాయావరాహే కుండన్యలభినయోభవేదసౌ॥

తా॥ ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమునునిరూపించుట, మాయావరాహము, కుండాభినయము, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౨౦, గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అథకచంద్రాకటిపార్శ్వేన్యసోర్ధ్వస్సారితాయది ।

స్యాతాంగరుడపక్షాభ్యో తయోరీశస్సవన్దనః ॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములు పిరుదులప్రక్కలను ఎగబట్టిబడినయెడగరుడపక్షహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతసనందనుడు.

వి॥ శ్లో॥ కటినూత్రేధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ మొలనూలు, అధికముమొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౧, నిషేధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థాభ్యేనహస్తేనవేష్టితో ముకుళోయది ।

నిషేధోనామచభవేత్తుమ్బురు స్వధిదేవతా॥

తా॥ గపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తముబట్టబడినపయెడ నిషేధహస్తమాను, దీనికిఅధిదేవతతుంబురుడు.

వి॥ శ్లో॥ సిద్ధాంతస్థాపనసత్వే నూనమిత్యవిభాషణే । చూచుకగ్ర

హణే అగ్రపూజాయాం వినియుజ్యతే॥

తా॥ సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనలనుఅంటుట, అంగపూజా, వీనియందుఇదివినియోగించును.

౨౨, మకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాన్యోన్యంపరిగతా నర్థచందానధోముఖా ।

చలాఙ్గుషేవ మకేరోమహేంద్రస్తస్యదేవతా॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములనుజేర్చి దిగుమొగముగా బొటనప్రేళ్ళనుకదలించిపట్టినయెడమకరహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతఇంద్రుడు.

వి॥ శ్లో॥ కూలజ్జపేనదీపూరే సింహేదైత్యేమృగాననే ।

కల్యాణేనిబిడేమజ్ఞేనక్రేచాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ గట్టునొరయు, ఏటివెల్లున, సింహము, అనురుడు, మృగము
యొక్కమొగము, బంగారులేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి, వీనియం
దు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౩, వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అథోముఖాహంసపక్షా యస్మిన్నన్యోన్యమున్ముఖౌ । సవర్ధ
నోభవతివాసుకి స్తస్య దేవతా । అసౌన్మసింహేతద్దీప్తారక్షో
వక్షోవిచారణే ॥

తా॥ అథోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములనుఊర్ధ్వముఖము
లుగాబట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతవాసుకి. ఇది
సృసింహస్వామి, అతనితేజస్సు, హిరణ్యకశిపునిరొమ్మును చీల్చుట వీ
నియందుచెల్లును.

౨౪, ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అథవోత్తరయోరేకసమయేహంసపక్షయోః ।

ఉద్వృత్తతీవిఖ్యాతోవాసిష్ఠస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ ఒకసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు
పట్టబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతవాసిష్ఠమహాషిఁ,

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాయాముపమాధేఃచ సంతాపేకంటకాదిషు।

భేదేభయేవిచారేచ ఉద్వృత్తకరఃకురితః॥

తా॥ సిగ్గు, పారదృశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, భేద
ము, భయము, చింత, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౫, విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తివోశ్చిపువిశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్స ఉచ్యతే । దక్షిణామూ

తికారేతస్య అధిదేవఃప్రకీర్ణతః । చేలాశ్చులస్యవిస్రంసేన
యుజ్యేతవిధూననే ॥

తా॥ ముందుచెప్పినస్వస్తికహస్తమును పడిగావిత్తిపట్టినయొడవిప
కీర్ణహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత దక్షిణామూతిక, ఇదికొంగుతొలగిం
చుటయందును, వదలింపుటయందునుచెల్లును.

౨౬. అరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళకటకాస్యాతామరాళకటకాముఖః।

ప్రాప్తయఃస్వస్తికతాంలనయోర్వామనోధిపః॥

తా॥ అరాళహస్తకటకాముఖహస్తములనుస్వస్తికాకారముగబట్టిన
యెడలరాళకటకాముఖహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతవామనుడు.

శ్లో॥ తామ్బూలదళఖణ్డానాందానేచింతావిషాదయోః।

వినియోజ్యతేప్రోక్తఃఅరాళకటకాముఖః॥

తా॥ ఆకునుడుపులువకపలుకులునిచ్చుట, చింత, విషాదమువీనియం
దు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౭. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖాపురోదేశాద్యగపత్సార్పవ్రామినౌ।

సూచ్యాస్య౞తివిజ్ఞేయఃఅనయోర్నారదోధిపః॥

తా॥ సూచీహస్తములనుఎదుటనుండిసార్పవ్రములకుఒకటిగాచేరబట్టి
నయెడసూచ్యాస్యహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతనారదుడు.

వి॥ శ్లో॥ కింకరోమీతివచనేవిరహేసకలాధకే।

విలోకయేతివాక్యేచతయోరభినయంనిదుః॥

తా॥ ఏమిచేయుదుననుట, విరహము, సమస్తమనుట, చూడుమనుట,
వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౮. అధరేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏకంత్యనోముఖంధృత్వాతౌహస్తావధరేచితౌ।

అధరేచితనామాన్యనందికేశోధిదేవతా॥

తా॥ రేచితహస్తమండలియొకహంసపక్షహస్తమునుఅధోముఖము
గబట్టినయెడఅధరేచితహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతనందికేశుడు.

వి॥ శ్లో॥ ఆవాహేచోపదాదీనాంకార్యగుప్తావిమామతౌ॥

తా॥ ఆవాహనముకాసుకమొలగునది, కార్యమునుమరుగుచేయుట
వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౯. కేశబద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాస్యాతేశబంధౌతయోదుఃకాగాధిదేవతా।

రత్నస్తమ్భకేశబంధకపోలాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములుకేశబంధహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత

దుగళ. ఇదిరత్న స్తంభము, కోప్ప, చెక్కిళ్లు మొదలయిన వానియందు విని
యోగించును. ౩౦. ముష్టిస్వ స్తికహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిహస్తాస్వ స్తికతాంకు క్షిప్తానేగతాయది।

ముష్టిస్వ స్తికతాంస్యతాం దేవకింపురుషఃస్మృతః॥

తా॥ కడుపుమీదుగా ముష్టిహస్తములను స్వ స్తికములుగ బట్టిన యెడ
ముష్టిస్వ స్తికహస్తమగును. దీనికి అధి దేవతకింపురుషుడు.

వి॥ శ్లో॥ క్రీడాకందుక సంధా నేద్వంద్వయుద్ధనిరూపణే।

ప్రీడాభరణే విబంధే వినియోగ స్తయోర్భవేత్॥

తా॥ చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కుటపుసిగ్గు, పోకముడి, వీని
యందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౧. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావర్తితౌపద్మకోశాయదిస్వ స్తికతాంగతా।

నళినీపద్మకోశాఖ్యస్సాస్యతాం శేఖాధి దేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తములను వెనుకకు త్రిప్పి స్వ స్తికములుగ బట్టిన యెడ
నళినీపద్మకోశహస్తమగును. దీనికి అధి దేవత ఆది శేషుడు.

వి॥ శ్లో॥ నాగబంధే చముకు లేసమయోదానకర్మణి।

స్తబకేదశసంఖ్యాయాంగణ్డభేరుణ్డకేమతా॥

తా॥ నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగ నిచ్చుట, సూపుగుత్తి, పదియను
ట, గండభేరుండపక్షి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౨. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వేష్టితక్రియావంతౌపక్షస్థస్త్రిగేలపల్లవా।

ప్రవృత్తావలపద్మాఖ్యాభవేతాంశ క్తి దేవతా॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను చుట్టుకోబడిన విలగునట్లు రొమ్మున కెదురు
గా బట్టిన యెడ ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తమగును. దీనికి అధి దేవత శక్తి.

వి॥ శ్లో॥ ప్రాణేశేచీనవచనే స్తనయోర్వికచాంబుజే।

మోహితాస్మీతివాక్యే చ ప్రలాపస్య నిరూపణే।

కామితాథాప్రకరణే వితేషు వినియుజ్యతే॥

తా॥ ప్రాణనాధుడు, చీనవచనము, స్తనములు, వికసించిన కమలము,
మోహితురాలవైతిననుట, ప్రలాపమును నిరూపించుట, కోరికను తెలియజే
యుట మొదలైన వానియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౩, ఉల్బణహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తానేత్రదేశగాపుల్బణాభ్యో విఘ్నేశదేవతా ।

స్తబకేషువిశాలేషునేత్రేషుచనిరూపితః॥

తా॥ ఆయలపద్మహస్తము లేకంటి కెదురుగబట్టబడినయెడ ఉల్బణ హస్తమాను. దీనికిఅధిదేవతవిఘ్నేశుడు. ఇదిపెద్దపెద్దపూగుత్తులయం దును, కన్నులందును, వినియోగించును.

౩౪, లాలితహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికాకరణావేతాశిరోదేవేలపల్లవౌ ।

లాలితోగదితావేతా దేవతావైష్ణవీమతా ।

ఏతస్యవినియోగస్తు సాలేదుగేణమహీధరే॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను తలమీదస్వస్తికాకారముగపట్టినయె డలాలితహస్తమాను. దీనికిఅధిదేవతవైష్ణవి. ఇదినూను, శత్రువులకు మారరానికోట, కొండ, పీనియందువినియోగించును,

౧, గంధాంతరేవిప్రకీర్ణహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తాతుత్రిపతాకాభ్యా తిర్యక్కూర్పరసంయుతౌ ।

కథ్యతేవిప్రకీర్ణోఽయం హస్తోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగాగూడబ ట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమగును,

వి, శ్లో॥ కవచేచకరన్యాసే మంత్రావాహేక్షమాగుణే ।

విచారేచప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణాభిరీరితః॥

తా॥ కవచము, కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, క్షమాగుణము, విచారము, పీనియందుఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౨, గజదంతహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖికౌఢృత్వా కనిష్ఠేప్రస్ఫుటేయది ।

గజదంతకరభ్యాతః కరోభరతివేదిభిః ॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములును చిటికెనవ్రేళ్లు చాచిపట్టబడినయెడ గజదంతహస్తమవును.

వి, శ్లో॥ జలాపగాహేద్ధిరదదంతయోర్భూమిమానయోః ।

శబ్దుస్థావనభావేషు గజదంతోనియుజ్యతే॥

తా॥ నీళ్లయందుమునుగుట, ఏనుగుకొమ్ములు, భూమిమాసము, శంకుస్థాపనముచేయుట, వీనియందుఈహస్తము పనియోగించును.

3, తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాపతాకనామాతౌ అన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।

చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్తోభరతివేదిభిః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాబట్టి చలింపజేయునెడతాలముఖహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ భుజద్గసూక్ష్మనాట్యేచ ముఖనాట్యేచమేళనే।

గ్రహేష్ఠాలపదాథేకచతాలవక్త్రోభిధీయతే॥

తా॥ పాముయొక్కకొంచెపుఆట, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావై నపదాథేకము, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౪, సూచీవిద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యమభినంస్పృష్టే సూచీవక్త్రోభిధాకరా।

సూచీవిద్ధకరస్సోయం నృత్తహస్తానుసారిభిః॥

తా॥ రెండుసూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగా చేరబట్టబడునెడ సూచీవిద్ధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ హస్తీసలీనాభినయేలగ్నార్థే మేళనేదృఢే।

శాఖాద్వయస్యసంయోగేసూచీవిద్ధకరోభవేత్॥

తా॥ కోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్ట, రెండుకొమ్మలచేరిక, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౫, పల్లవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్యచలితౌ చేదధోముఖౌ।

కరఃపల్లవనామోయంయుజ్యతేనాట్యవేదిభిః॥

తా॥ పతాకహస్తములుక్రిందుమొగముమనికట్లుకదలునట్లుపట్టుబడి నయెడపల్లవహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఫలపుష్పాతిభారేణ నమ్రకాఖానులమ్బనే।

నమ్రతాథేకనియోక్తవ్యో పల్లవస్సోభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్మలు, వ్రేలాడుట, వంగుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసదేశంసమూరభ్య నితమ్బానధిచాలితౌ ।

పార్శ్వయోత్రపతాకౌచ్ఛానితమ్బకరఉచ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములు మూపులు మొదలుకొనిపిరుదులదా

పక్క-లలోకదలుచుండునట్లు పట్టబడినయెడ నితంబహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ధరితేపేనమాద్యేన్ద్వీ రజ్జలావణ్యాదర్శనే ।

ప్రాకారేదేవతానాంచనైవభ్య భ్రమణేపిచ ।

పార్శ్వసౌంధర్య భావేచనితమ్బాభ్య కరోభవేత్॥

తా॥ సూర్యచంద్రులపరివేషము, చక్క-దనమును కనిపించుట, ప్రా-
రము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, స్రక్క-లచక్క-దనము, పీ-
యందు ఈహస్తముచెల్లును.

౭, కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతావేవనితమ్బాది కేశబంధ్యంతచాలితౌ ।

యదిచేతేశబంధాభ్య కరస్సమ్యక్సిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన నితంబహస్తమే పిరుదులు మొదలు తలవెండ్రు-
లదాక చలింపజేయుచు పట్టబడినయెడ కేశబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వృక్షద్వయేధికేమేరో రథైబహువిభావనై ।

ఉత్తిష్ఠేతివచోభావే యుజ్యతేకేశబంధకః॥

తా॥ రెండువృక్షములు, అధికము, మేరువర్యతము, నేనాఅనుట,
తెన్నుఅనుట వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౮, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మానగ్రభాగ స్రవ్రితౌచలితౌయది ।

లతాహస్తస్సవిశ్లేయః ప్రోక్తోనాట్యవిశౌరదైః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఎమరెదురుగ చలింపునట్లు పట్టబ-
డినయెడలతాహస్తమాను అనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పెదరు.

వి॥శ్లో॥ భ్రమరాభిధనాట్యచ వాయోశ్చలితకోరకే ।

లతాయాంసృష్టితాయాంచస్తబకాచలనేపిచ ।

రీలాకందుకభావేచ లతాహస్తానియుజ్యతే॥

తా॥ భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడిమొగ్గ, పూదీగ, గుత్తులక-
దలిక, చెండాట, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౯, ద్వీరదహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకనామ్నాహస్తేనస్కందదేశేనివేశ్యచ ।

పద్మకోశమధోవక్త్రం దక్షిణేహస్తకేయది ।

సమాధృతౌచేద్ద్వీరదహస్తాయంపరికీర్తితః॥

తా॥ ఎడమచేతపతాకహస్తమును కుడిచేత అధోముఖముగ పద్మ
కోశహస్తమునుసమముగ బట్టబడినయెడ ద్వీరదహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ గజస్యశుండాభినయే గజపక్తప్రదర్శనే ॥

యుజ్యతేకరిహస్తాసౌ సరహస్తానుసారతః॥

తా॥ ఏనుగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును,
ఈహస్తముచెల్లును.

౧౦, ఉద్భృతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊరసోగ్రేహంసపక్షా వ్యోన్యాభిముఖీకృతౌ ।

భవేదుద్భృతహస్తాయం వినియోగోత్రకథ్యతే॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ హంసపక్షహస్తములను ఎదురెదురుగ జే
ర్చిపట్టినయెడ ఉద్భృతహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఆవతేత్వప్యథాత్యధే భావనాయాంస్వరూపకే ।

స్థిరోభవేతివచనేడోలాయాం స్థూలకేపిచ ।

గృహేపుష్పద్భృతహస్తాయం ప్రకృతాథేనియుజ్యతే॥

తా॥ నీటినుడి, అధికము, తలపు, స్వరూపము, స్థిరుడవు అగుమను
ట, ఉయ్యాల, పెద్దఅనుట, ఇల్లు, ప్రకృతాథాము, వీనియందు ఈహ
స్తముచెల్లును.

౧౧, సంయమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజానీమధ్యమాహస్త తలేనమీకృతాయది ।

ఇతతాప్రసృతాసోయం కరస్సంయమనామకః ॥

తా॥ చూపుడువ్రేలిని నడిమివ్రేలిని అరచేతితట్టువంచి తక్కినవ్రేళ్ళ
నువంచిపట్టినయెడ సంయమహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ప్రాణాయామేమహాయోగే యుజ్యతేచార్యభావనే॥

తా॥ ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులుఅనుట, వీని
యందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౨-ముద్రాహం స్థలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరయోగ్యధ్యమాజ్ఞుష్టే యోగాన్ముద్రాకరోభవేత్॥

తా॥ రెండుచేతులనడిమిప్రేళ్ళనుబొటనప్రేళ్ళనుజేర్చిపట్టినయెడ ముద్రాహం స్థమవును.

వి-శ్లో॥ అశాత్యణేగోముఖేచత్రోటిపుటనిదర్శనే।

ముద్రాహంస్తోయజ్యతేసౌభరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ అణువు, గడ్డిపోచ, ఆపుమోర, పక్షి ముక్కు వీనినిబొటయందు ఈహం స్థముచెల్లును. ౧౩-అజాముఖహం స్థము.

శ్లో॥ సింహాసనాభిధకరేతజకానీచకనిష్ఠికా।

మధ్యమానామికాపుష్టే యోగాద్భూయాదజాముఖి॥

తా॥ సింహముఖహం స్థముయొక్క బొటనచిటికెనప్రేళ్ళను, నడిమిప్రేళ్ళకును ఉంగరపుప్రేళ్ళకునుమీదుగా జేర్చిపట్టినయెడ అజాముఖహం స్థమగును.

వి-శ్లో॥ అజాదికానాంవక్త్రేషునిర్విషాణముఖేషుచ।

గజకుంభేమల్లయుద్ధేఅజావక్త్రోనియజ్యతే॥

తా॥ మేక మొరలైనజంతువులమోరలందును, కొమ్ములు లేనిజంతువులముఖములందును, ఏనుగుకుంభస్థలమునందును, జెట్టిపోట్లాటయందును ఈహం స్థముచెల్లును.

౧౪-అర్థముకుళహం స్థలక్షణమ్.

శ్లో॥ లాఙ్ఘాలాఖ్యకరేసమ్యక్ నిష్టావక్రితాయది।

ప్రోక్తోధకముకుళాఖ్యోసౌభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ లాంగూలహం స్థపుచిటికెనప్రేలుబాగుగవంపబడినయెడ అధకముకుళహం స్థమగును.

వి-శ్లో॥ లికుచేళీలభావేచాప్యచితేపికుచేపిచ।

లోభేముకుళపద్మేచకరణేవినియజ్యతే॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, మంచిస్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము తామర మొగ్గ, ఉపకరణము, వీనియందు ఈహం స్థమువినియోగించును.

౧౫-రేచితహం స్థలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలవక్త్రకాయత్రైవిష్టాపార్శ్వప్రసారితౌ।

తత్తత్ప్రయోగకుశలైరేచితాయనిరూప్యతే॥

తా॥ అలసద్భూతములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టిన యెడరే చిత్రహస్తమును.

వి॥ శ్లో॥ చారీయే పార్శ్వనటనే నారికేళే ప్రలాపకే॥

సర్వనాట్యము వేళాయాంయుజ్యతే రేచితఃకరః॥

తా॥ చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, టెంకాయ యందును ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౬-కుశలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యాభిముఖావధానం ద్రాకుశలసంజ్ఞకః॥

భూచారేనయనే పూర్ణావస్తునిదేశభావనే॥

జలావగాహేపద్మేచయుజ్యతే కుశలఃకరః॥

తా॥ అధానం ద్రహస్తములను ఎదురెదురుగ పట్టిన యెడ కుశలహస్తమాను, ఇదిభూసంచారము, నేత్రము, పూర్ణావస్తువులని దేశించుట, నీటిలోమునుగుట, తామరపూవువీనియందు చెల్లును.

౧౭-పక్షవజ్ఞితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటిదేశగతావేతాపక్షవజ్ఞితకోభవత్॥

పక్షిణాంపక్షభావేతురశనాయాం నితమ్భకే॥

పక్షవజ్ఞితహస్తోయంయుజ్యతే శ్రపురాతనైః॥

తా॥ ఈకుశలహస్తమునందలి అధానం ద్రహస్తములను కటి ప్రదేశముననుంచిన యెడ పక్షవంచితహస్తమువును. ఇదిపక్షుల రెక్కలు, మొలనూలు కటిపశ్చాద్భాగమువీనియందు పయోగించును.

౧౮-తిలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధాహస్తాలలాటేహృదయేస్థితాతిలకాభిధాస్తో

యంకిర్తితోభావవేదిభిః దేవపుష్పాంజలౌగన్ధవస్త్యాదితిల

కేషుచ॥ తిలకాభిధాస్తోయంకిర్తితోభావవేదిభిః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను నొనటనురొమ్మునందునునుంచిన యెడ తిలకహస్తమాను, ఇది దేవతాపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనది, తిలకభేదములువీనియందు వినియోగించును.

౧౯-ఉత్తానవజ్ఞితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావంశదేశగతావృత్తానవజ్ఞితః॥

విష్ణోరభినయే స్తమృభావనాయాంబుధోదితః।

ఉత్థానవత్ప్రతాభిఖ్యస్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములనుభుజమూలములకుసమీపమునజేర్చిపట్టి నయెడఉత్థానవంచితహస్తమాను. ఇదిమహావిష్ణువును అభినయించుట, స్తంభములనుజూపుటవీనియందుచెల్లుననిపెద్దలచేతచెప్పబడెను.

౨౦-వర్ణమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వృక్తభాగోన్ముఖాహస్తాశిఖరౌవధృమానకః। సర్వదేతిన

చోభావేదత్తమిత్యధృక్కేపిచ। కింకిమిత్స్యక్తిసమయేకవాచి

దితిభాషణే। వధృమానకరఃప్రోక్తఃభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ శిఖరహస్తములనుమీదికెత్తిపట్టినయెడవధృమానహస్తమాను. ఇదిఎల్లప్పుడనిచెప్పట, ఇయ్యబడినదియనుట, ఏమియేమియనెడిసమయము, ఒకానొకప్పుడనుటవీనియందుచెల్లును.

౨౧-జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆదాపతాకాధృత్వాతులంసాదూర్వకముఖౌవహేత్।

భవేష్టానాభిధకరోకథితోనృత్యకోవిదః।

గ్రహేచహృదయేధ్యానేజ్ఞానహస్తావిధీయతే॥

తా॥ మొదటపతాకహస్తములనుబట్టి భుజమూలములకెదురుగ నిక్కిరించినయెడజ్ఞానహస్తమాను. ఇదిగ్రహము, హృదయము, ధ్యానము, వీనియందువినియోగించును.

౨౨-రేఖాహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠోకుఞ్చితోభూయాన్మధ్యమానామికాతథా।

కుఞ్చితాన్యాయత్కన్తిస్తాచతజ్జనీప్రస్పతాయది।

రేఖాభిధకరస్సోయంముద్రాయాంసప్రప్రయజ్యతే॥

తా॥ అఙ్గుష్ఠమునుమధ్యమలినామికకనిష్ఠలనువంచించూపుడుప్రేలిని చూచినయెడ రేఖాహస్తమాను. ఇదిముద్రయందుపయోగింపబడును.

౨౩-వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వృక్తగాత్రిపతాకాచేదైష్ట్యవఃకర-ఈరితః।

విష్ణోరభినయేయోజ్యైతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములనుఎగుమొగములుగబట్టినయెడ వైష్ణవహస్తమాను. ఇదిమహావిష్ణువునందుచెల్లును.

౨౪- బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిఠ్ఠేఙ్గుప్థతజన్యాసమానాగ్రాధృతేయది।

బ్రహ్మోక్తశుకతుండస్యాద్ధరుడాభేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపిఠ్ఠహస్తముయొక్కబొటనవ్రేలునుచూపుడువ్రేలునుసమాగ్రములుగబట్టబడినయెడబ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తమాను. ఇదిగరుత్మతునియందుచెల్లును.

౨౫- ఖడ్గాచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేతజన్సీత్యక్తాకనిస్తామిశ్రితాయది।

నామ్నాయంఖడ్గాచతురోకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ చతురహస్తముయొక్కచూపుడువ్రేలినివిడిచి బొటనవ్రేలినిజేర్చిపట్టినయెడఖండచతురహస్తమవును.

వి-శ్లో॥ రుధిరాదిద్రవచాపికణామృతమితీరితే।

ఖడ్గాదిషుప్రయోక్తన్యోఽఖడ్గాఖ్యచతురశకరః॥

తా॥ రక్తముమొదలైనద్రవవస్తువులయందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౬- అశ్టచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్కనిష్ఠికౌత్యక్తాయద్యధచతురోభవేత్।

మధురాదిరసాస్వాదేవినియోగోన్యకీర్తితః॥

తా॥ ఈఖండచతురహస్తమందుచిటికెనవ్రేళ్ళనువిడిచినయెడఅధఃచతురహస్తమాను. ఇదిమధురరసాదులనుఆస్వాదించుటయందుచెల్లును.

౨౭- లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముద్రాభ్యేతజన్సినమ్రాలీనముద్రాకరోభవేత్॥

తా॥ ముద్రాహస్తమందుచూపుడువ్రేలిని పంచిపట్టినయెడ లీనముద్రాహస్తమవును.

శ్లో॥ అఘ్నేకాదశబాన్ధవ్యాస్తేషాంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ ఇకనుపదునొకండుబాంధవ్యహస్తములయొక్కలక్షణములుచెప్పబడును.

౧-దన్వతీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంధృత్వాదక్షిణేమృగశీషకమ్।

ధృతస్త్రీపుంసయోహాన్తఃఖ్యాతోభరతకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమును, కుడిచేతమృగశీషకహస్తమును, పట్టబడినయెడదంపతీహస్తమగును. ఇదిభార్యభర్తలయందుపయోగించును.

౨-మాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తేవామేఽథకచంద్రశ్చసందంశోదక్షిణేకరేఅవతకయి
త్వాజరరేవామహస్తేతతగిపరమ్ | స్త్రీయగికరోధృతోమాతృ
హస్తశ్చత్యుచ్యతేబుద్ధః | జనన్యాంచకుమార్యాంచమాతృహ
స్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేతఅథకచంద్రహస్తమును, కుడిచేతసందంశహస్తమును,
గాభి కేదురుగాపట్టి, ఆహస్తమును ద్రిప్పి పిమ్మట వామహస్తమునందు (స్త్రీ)
హస్తమును బట్టినయెడమాతృహస్తమగును. ఇదితల్లియందును, కొమార్తె
యందును చెల్లును. ౩-పితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్మాతృహస్తాంతేశిఖరేదక్షిణేకరే |
ధృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైః పితృహస్తోఽయముచ్యతే |
అయంహస్తస్తుజనకేజామూతరినియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినమాతృహస్తముకొనయందుకుడిచేయిశిఖరహస్త
ముగాబట్టబడినయెడపితృహస్తమగును. ఇదితండ్రియందును, అల్లునియం
దును వినియోగించును.

౪-శ్వశ్రూహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యకణ్ఠేహంసాస్యాసందంశందక్షిణేకరే |
ఉదరేచపరావృత్యవామహస్తేతతగిపరమ్ |
(స్త్రీయగికరోధృతోశ్వశ్రూహస్తస్తస్యానియుజ్యతే॥

తా॥ కంఠమందుహంసాస్యహస్తమునుంచికుడిచేతబట్టబడినసందంశ
హస్తమునుగాభి కేదురుగాద్రిప్పి ఎడమచేత(స్త్రీ)హస్తమునుపట్టినయెడశ్వ
శ్రూహస్తమగును. ఇదిఅత్తయందుపయోగించును.

౫-శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్యాఽంతేతుహస్తస్యశిఖరోదక్షిణేయది |
ధృతశ్వశురహస్తస్యాత్పస్మిన్నేవనియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పబడినశ్వశ్రూహస్తముకుడితట్టుశిఖరహస్తముగలు
గబట్టబడినయెడశ్వశురహస్తమగును. ఇదిమామయందుచెల్లును.

౬-భృతృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంధృత్వాపార్శ్వయోఃకతకరీముఖమ్ |
దక్షిణోదక్షిణహస్తేనభృతృభ్రాతృకరస్సృతః॥

తా॥ కుడియెడమచేతులును మీదుక్రిందులుచేసి అర్థచంద్రహస్తములుగాపట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్వతీహస్తము.

౬, లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకంఠేహస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాంశ్రియఃకరః॥

తా॥ బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పురోగతాభ్యాంహస్తాభ్యాం కపిత్థోవిఘ్నరాట్కరః॥

తా॥ ఎదురెదురుగాను రెండుకపిత్థహస్తములుపట్టబడినయెడవిఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేత్రిశూలంచ శిఖరందక్షిణేకరే ।

ఊర్ధ్వఽంగతేషణ్ముఖస్య కరణ్మత్యుచ్యతేశుద్ధైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమునుబొడుపుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯, మన్మథహస్తలక్షణమ్.

విశ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరం దక్షిణేకటకాముఖః ।

మన్మథస్యకరఃప్రోక్తా నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందుశిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦, ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాస్వస్తికాచేదింద్రహస్తఃప్రకీర్తితః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులనుచేర్చి పట్టునెడఇంద్రహస్తమగును.

౧౧, అగ్నిదేవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకందక్షిణేతు వామేలాంగూలహస్తకమ్ ।

అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨, యమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపాశందక్షిణేతు సూచీయమకరస్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడయమహస్తమగును.

౧౩, నైఋతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఖట్వాంచశకటంచైవ కీర్తితోనైఋతేకరః॥

తా॥ ఖట్వాహస్తమునుశకటహస్తమునుబట్టినయెడనైఋతిహస్తమగును.

౧౪, వరుణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామే శిఖరంవారుణకరః॥

తా॥ కుడిచేతియందుపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫, వాయుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామే హస్తేచాఽధకపతాకకః ।

ధృతౌచేద్వాయుదేవస్య హస్తత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును ఎడమచేతియందు అధకపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬, కుబేరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపద్మం దక్షిణేతుగదాయక్షపతేకకరః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును కుడిచేతియందు గదాహస్తమునుపట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును,

అథనవగ్రహహస్తానిరూప్యంతే.

౧, సూర్యదేవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకణ్ఠహస్తాభ్యాంసోలపద్మకపిత్థకౌ ।

ధృతౌయదిభవేదేషదివాకరకరస్మృతః॥

తా॥ భుజశిరస్సులసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨, చంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సోలపద్మంవామకరే దక్షిణేచపతాకకః ।

నిశాకరకరగిస్తోకో భరతాగమకోవిదే॥

తా॥ ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును కుడిచేతియందు పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3, అక్షరకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుసూచీన్యాద్దక్షిణేముష్టిహస్తకః ।

కృతశ్చేచ్ఛాట్యశాస్త్రజై రక్షరకకరస్సన్వితః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమును కుడిచేత ముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడ అంగారకహస్తమగును.

౪, బుధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యగ్వామేముష్టినాభవక్షిణేనపతాకకః ।

బుధగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనడ్డముగా ముష్టిహస్తమునుకుడిచేత పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడబుధహస్తమగును.

౫, బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తాభ్యాంశిఖరంధృత్వా యజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే ।

ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయంగురోశ్చపరికీర్తితః॥

తా॥ రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును జన్నిదమువలెపట్టిచూపినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇదిఋషులయందును, బ్రాహ్మణులయందును గూడచేల్లును.

౬, శుక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామోద్ధృక్భాగేముష్టిస్స్వదధస్థాదక్షిణేనచ ।

శుక్రగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమప్రక్కమీదుగానుకుడిప్రక్కకిందుగానుముష్టిహస్తముపట్టబడినయెడశుక్రనిహస్తమగును.

౭-శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరంత్రిశూలందక్షిణేకరే ।

శనైశ్చరకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతత్రిశూలహస్తమునుపట్టబడినయెడశనైశ్చరహస్తమగును.

౮-రాహుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషణంవామకరేసూచీన్యాద్దక్షిణేకరే ।

రాహుగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

నన్దికేశ్వరప్రొక్కాభిషేకావళి.

తా॥ ఎడమచేతసర్పశీపహస్తమునుకుడిచేత నూచీహస్తమునుపడినయెడరావహస్తముగును.

౯-కేతుహస్తము.

శ్లో॥ హమేకశేతునూచీస్యద్ధృష్టిశ్చేదకావతాకికః॥

కేతుగ్రహకిరఃప్రొక్కాభిరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనూచీహస్తమునుకుడిచేతపతాకహస్తమునుపట్టబడియెడకేతుహస్తముగును.

అభద్రావతారహస్తానిరూప్యం తే.

౧-మత్స్యవతారహస్తము.

శ్లో॥ మత్స్యంహస్తంధర్మయిత్యతత్సంధసమాకరం॥

త్రిపతాకాయదిభృతేయజ్యేష్ఠమత్స్యజన్మని॥

తా॥ మత్స్యహస్తమునుజూపింపబడినత్రిపతాకహస్తములను భుజిగిరిలకుసమముగాబట్టినయెడమత్స్యవతారహస్తముగును. ఇదిమత్స్యవతారమందుపయోగించును.

౨-కూర్మవతారహస్తము.

శ్లో॥ కూర్మహస్తంధర్మయిత్యతత్సంధసమాకరం॥

త్రిపతాకాయదిభృతేయజ్యేష్ఠమత్స్యజన్మని॥

తా॥ కూర్మహస్తమునుజూపింపబడినస్థులకుసమముగా త్రిపతాకహస్తములుబట్టినయెడకూర్మవతారహస్తముగును. ఇదికూర్మవతారమందుచెల్లును.

౩-వరాహవతారహస్తము.

శ్లో॥ ధర్మయిత్యవరాహంతునటిపార్శ్వసమాకరం॥

భృతేవరాహేవస్యహస్తాభిధీయతే॥

తా॥ వరాహహస్తమునుజూపింపబడినయెడమహస్తములనుసమముగావరాహవతారహస్తముగును.

౪-నృసింహవతారహస్తము.

శ్లో॥ వామేసింహముఖంధృత్వాపక్షిణేత్రిపతాకికః॥

నరసింహవతారస్యహస్తాభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతసింహముఖహస్తమునుకుడిచేతపతాకహస్తమునుబట్టినయెడనృసింహవతారహస్తముగును.

౫-వామనాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వార్ధోధృతముష్టిభ్యాంసవ్యాఞ్చభ్యాంయదిస్థితః।

సనామనాఽవతారస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ మీదుగానుక్రిందుగానుఎడమకుడిచేతులచేరెండుముష్టిహస్తములుపట్టబడినయెడవామనాఽవతారహస్తమగును.

౬-పరశురామాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వానుంకటితటేస్యస్యదక్షిణేధృవతాకకః।

ధృతోపరశురామస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమజేత్తినడుమునందుంచికుడిచేతఅధృవతాకహస్తమునుబట్టునెడపరశురామావతారహస్తమగును,

౭-రఘురామావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కషిత్థందక్షిణేహస్తేవామేతుశిఖరఃకరః।

అధరోస్తరభాగేతురామచంద్రకరఃస్మృతః॥

తా॥ కుడిచేతకషిత్థహస్తమునుఎడమచేతశిఖరహస్తమునుక్రిందుమీదులుగాపట్టబడినయెడరామచంద్రావతారహస్తమగును.

౮-బలరామాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేహస్తేముష్టిర్వామకరేతథా।

బలరామావతారస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమును, ఎడమచేతముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడబలరామాఽవతారహస్తమగును.

౯-కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీపేతుహస్తాభ్యాంమన్యోఞ్చభిముఖీకృతే।

అంసోపకంఠేకృష్ణస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ రెండుమృగశీపేహస్తములుభుజశిరస్సులసమీపమున ఎదురెదురుగాపట్టబడినయెడకృష్ణాఽవతారహస్తమగును.

౧౦-కల్యాణతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామేత్రిపతాకకరోధృతః।

కల్యాణతారహస్తస్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమునుఎడమచేతత్రిపతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడకల్యాణతారహస్తమగును.

రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముఖేకరాభ్యాంశకటోరాక్షసానాంకరస్సస్మృతః॥

తా॥ రెండుచేతులచేముఖమునందుశకటహస్తముపట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథచతుర్వణహస్తానిరూక్ష్యంతే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరంధృత్వా యజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే

దక్షిణేనకృతేతిర్యగ్బ్రాహ్మణానాంకరస్సస్మృతః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములనుబట్టికుడిచేతఅడ్డముగాజన్నిదమునుజూపునెడబ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేనశిఖరంతిర్యగ్ధృత్వాన్యేనపతాకకః।

ధృతోయదిక్షత్రియాణాంహస్తైత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుఅడ్డముగాబట్టికుడిచేతపతాకహస్తమునుపట్టునెడక్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుహంసాన్యందక్షిణేకటకాముఖః।

వైశ్యహస్తోయమాఖ్యాతోభరతాంగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతహంసాన్యహస్తమునుకుడిచేతకటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడవైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంనూచీదక్షిణేశూద్రహస్తకః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతనూచీహస్తమునుబట్టబడినయెడశూద్రహస్తమగును.

శ్లో॥ అష్టాదశానాంజాతీనాంకర్మతేనకరాస్సస్మృతః॥

తా॥ పదునెనిమిదిజాతులకునువారివారిక్రియలచేఅందులకుతగినట్లుహస్తములుచెప్పబడును.

శ్లో॥ తత్తద్దేశజనానాంచఏవమూహ్యంబుధోత్తమైః॥

తా॥ ఆయాదేశములజనులకునుఈరీతిగానేహస్తములూహించవలసివదనిపెడలచేతచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావదథాఃప్రయోగాణాంతావద్భేదాగకరాస్సన్ప్రతాః।

అథాఃత్వకరణాల్లిక్ష్ణాదాచిత్యాదథానిణయః॥

తా॥ ప్రయోగములకెన్నివిధములయథాభేదములుగలవో అన్నివిధములహస్తభేదములునుగలవు. శబ్దార్థములచే ఆయాప్రకరణమునుజూచి స్త్రీలింగపుంలింగభేదములవలనప్రకృతోచితాదథానిణయము చేసికోవలయును.

శ్లో॥ తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్యనజ్యహ్యాయక్తమిదంమయా।

సమాలోచ్యప్రయోక్తవ్యంభాషజ్ఞైరిహశాస్త్రుతః॥

తా॥ ఈవిషయము బాగుగావిమర్శించిచూచిననాచేతసంగ్రహముగా చెప్పబడెనుకనుక భాషజ్ఞులీశాస్త్రురీతిని చక్కగానాలోచించి తత్తద్విషయానుగుణముగ ఉపయోగింపదగును.

— ❦ —
గ్రంథాంతరస్థస్థరాజహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ శుకతుండోహరిశ్చంద్రేమయూరోనళభూపతౌ। పురుకుత్సేల
పద్మాఖ్యోముష్టిహస్తఃపురూరవే। అలపద్మశ్చిరస్థాయీసగ
రాథేనియుజ్యతే। దిలీపాఖ్యేపతాకస్స్యాదమ్బరీషేతుకర్త
రి। శిబిరాజ్ఞకపిత్థస్యాత్సరోభాగేప్రచాలితః। ఉభావతాకాభు
జయోరంతేదేవవిభావనే। కథితాకాతకవీర్యేతువిరభాజ్ఞుప్య
రంద్రకః। ఏతౌవహేత్పుజ్ఞితౌచేద్రావణాథేప్రకీర్తితౌ। భు
జదేశేప్రచలితోనూచిస్యాద్ధర్మరాజకే। త్రిపతాకోపురోభా
గేచాలితశ్చపునఃపునః। అజుకనాథేనాట్యభేదేయుజ్యతే
నాట్యవేదిభిః। భీమేముష్టిఃపురోభాగేచలితోయదికల్ప్యతే। ఉ
క్తౌశైబ్యేనూచిరేవకిచ్చిదుద్వేష్టితాజ్ఞుః। కటకోనకులాథే
చశిఖరస్సహదేవకే। నహుషేచలహస్తస్యాద్యయాతౌతామ్ర
చూడకః। అథాచంద్రకరస్సోయంత్రిపతాకాకృతిర్భవేత్। భ
గీరథాథేయోజ్యస్యాద్రావణగ్రస్తేన్దుమణ్డలే॥

తా॥ శుకతుండహస్తముహరిశ్చంద్రనియందును, మయూరహస్తము
నలునియందును, అలపద్మహస్తముకుత్సుతునియందును, ముష్టిహస్తముపు
రూరపునియందును, శిరిస్సునందు జేర్చినయలపద్మహస్తముసగరునియందు
ను, పతాకహస్తముదిలీపునియందును, కతకరీముఖహస్తముఅంబరీషుని

యందును, ఎదురుగాచలింపజేయబడినకపిత్థహస్తముశినియగును, ఎడ
ముగాజేయబడిఘజములకొనలయందుదేవభావనగాపట్టబడినరెండుసతా
కహస్తములుకాకావీర్యనియందును, అపతాకహస్తములేముగదావెను
కలుగాగూర్చివట్టినయెడరావణునియందును, ఘజప్రదేశమందుచలింపజే
యబడినమాచీహస్తముధర్మరాజునందును-త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ
మాటికిమాటికిచలింపజేయబడెనేనిఅశానునియందును, చుష్టుహస్తము
ఎదురుగచలింపజేయబడెనేనిభీమసేనునియందును రేచితాంగుళములుగల
సూచీహస్తముశైబ్యునియందును, కటకాముఖహస్తము నకులునియందు
ను, శిఖరహస్తముసహదేవునియందును, చలపతాకహస్తముసహుళుని
యందును, తామ్రచూడహస్తముయయాతియందును, అథ-చంద్రహస్త
మునుత్రిపతాకాకృతిగబట్టినయెడభగీరథునియందును, రాహుగ్రస్తమును
చంద్రమండలమందునుచెల్లును.

మూపునందు జేర్చిపట్టబడినయెడభరతునియందును, ఎడమమూపునందు జేర్చిపట్టినయెడలక్ష్మణునియందును, నొసటికిసరిగాపట్టబడినయెడశత్రుఘ్ననియందును చెల్లును. ఇట్లు ఈహస్తములుక్రమముగాసూర్యవంశపురాజులవిషయమందుచెప్పబడెను. ఈహస్తములేయెడమప్రక్కగా పట్టబడునెడ చంద్రవంశపురాజులవిషయమునందువినియోగించుననినాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేతజెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్రహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ లవణేక్షునురాసర్పిదధిక్షీరజలాణావాః |

ఏతేహంహస్తకలనావిశేషాత్రప్రతిపాద్యతే ||

తా॥ లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము-జలము, అనిసముద్రములు ఏడువీనియందుహస్తసందర్భములువిశేషముగాజెప్పబడును.

లవణసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ ముకుళాఖ్యాకరాచైవవ్యావృతౌచాపవేష్టితౌ |

ప్రయోజ్యౌలవణామ్భాధౌధిమణస్యమతాంతరే ||

తా॥ విరివిగాత్రిప్పబడినముకుళసాస్తములను అధోముఖములుగబట్టినయెడలలవణసముద్రమందుచెల్లును అనిబృహత్సప్తమతము.

౧-ఇక్షుసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మాతథాభూతౌఇక్ష్వభాసస్సయుజ్యతే ||

తా॥ అలపద్మహస్తమునుక్రిందచెప్పినప్రకారమేబట్టినయెడఇక్షుసముద్రమందుచెల్లును.

౩-సురాసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సజ్జీణాఖ్యపతాకాచతధైవగుణమాశ్రితౌ |

సురామ్బుధౌప్రయోక్తవ్యౌశుక్రాచార్యమతాంతరే ||

తా॥ సంకీర్ణాపతాకములను అదేరీతినివిరివిగాత్రిప్పిదిగుమొగములుగాబట్టినయెడసురాసముద్రమందుచెల్లును. అని శుక్రాచార్యులమతము.

౪-సర్పిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పిరభేస్తుచతురౌవాయుసూనుమతాంతరే ||

తా॥ సర్పి (నేతి) సముద్రమందుచతురహస్తముచెల్లును, అని హనుమంతునిమతము.

౫, దధిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిఘోహస్తా గుణపూర్వపదాశ్రితౌ ।

దధ్యక్షావేప్రయోక్తవ్యో దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ ॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ముందుచెప్పినరీతివట్టినయెడ దధిసముద్రమందుచెల్లును. అనిదత్తిలాచార్యమతము.

౬, తీరసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషాహ్వయాహస్తా యథాపూర్వగుణాశ్రయా ।

తీరసాగరరూపాథేనారదాభిమతోభవత్ ॥

తా॥ సర్పశీషాహస్తములను మునుపటివలెనేవట్టినయెడ తీరసముద్రమందుచెల్లును అనినారదమహాముని మతము.

౭, శుద్ధోదకసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకగుణనయ్యుక్తా పూర్వవన్నిలితౌక్యతౌ ।

జలాక్షావేప్రయోక్తవ్యోకోహళాచార్యసమ్మతౌ ॥

తా॥ పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాదిప్పి క్రిందుముఖముగబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందుచెల్లును. అనికోహళాచార్యమతము.

ప్రసిద్ధనదీనాంహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ గంగాదీనాంనిత్యాయేతు వ్యావృత్తశ్చాపవేష్టితః । నదీనా

మపిసర్వాసాంపతాక్సముదాహృతః । గంగాదీనాంవిశేషేణ

తద్గుణాద్యనువర్తనాత్ । హస్తానాంభేదకలనాగురుణాపూర్వ

మీరితాతత్స్వరూపంప్రవక్ష్యామినాట్యాభినయయోగతః ॥

తా॥ గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికిచాచి క్రిందుగాబట్టబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. ఆగంగాదినదులకువానివాని విశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయమునందుకొన్నిహస్తములువినియోగింపబడునుగనుక వానిస్వరూపములిచ్చుటచెప్పబడుచున్నది.

గంగాదినదులహస్తములు.

శ్లో॥ గంగాయాంతామ్రచూడస్యాత్సూర్యజాయాన్తురేఖికః । కృ

ష్ణవేణ్యాంసింహమఖోకావేర్యాంచతురఃకరః । పతాకచతు

రాహస్తాసరస్వత్యాంప్రకీర్తితౌ । నర్మజాయాంవిధేయస్యా

త్కరోహ్యర్థపతాకికః । హంసాస్యస్తుజభద్రాయాం శరావ
త్యాంతుబాణకః । సూచీహస్తోవేత్రవత్త్వాం చంద్రభాగార్థ
కేచలః । సరయ్యమపిపద్మాభ్యోభీమరథ్యామరాళకః । నువగ
ముఖనద్యాంచకరోద్ధదతురోమతిః । శుకతున్ద్రోపాపనాశ్యాం
యుజ్యతే భావవేదిభః । అనుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్స
మృగయుజ్యతే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తముయ
హురానదియందును, సింహముఖహస్తముకృష్ణవేణీనదియందును, చతు
రహస్తము కావేరినదియందును, పతాకచతురహస్తములు సరిస్వతీనది
యందును, అగ్రపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్త
ము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును,
అలపగ్నహస్తము సరయూనదియందును, అరాళహస్తము భీమరథీనది
యందును, అథకచతురహస్తము స్వర్ణముఖనదియందును, శుకతుండ
హస్తము పాపనాశనీనదియందును చెల్లును. ఇవిగాకతక్కిననదులయందు
పతాకహస్తముచెల్లును.

౧, ఊర్ధ్వలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ భూలోకశ్చభువలోకస్స్వర్గలోకస్తతఃపరః । జనోలోకస్తపోలో
కస్తత్యలోకాభిధస్తతః । మహాలోకశ్చసప్తైతేలోకాశ్చార్ధం
సమాశ్రితాః । పతాకోద్వేష్టితముఖః పతేషువిసియుజ్యతే॥

తా॥ భూలోకము, భువలోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, త
పోలోకము, సత్యలోకము, మహాలోకము, ఇవిమీదియేడులోకము
లు. వీనియందుఁడ ఊర్ధ్వైతపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨, అధోలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ అతలోవితలశ్చైవసుతలశ్చతలాతలః । మహతలఐతిభ్యాశ్చో
రసాతలఐతీరితః । పాతాళశ్చైవసప్తైతేహ్యధోలోకాః । ప్రశీ
తికతాః । అధోలోకేషుయుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః॥

తా॥ అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహతలము, ర
సాతలము, పాతాళము, ఈయేడునుక్రిందియేడులోకములు, వీనియందు
అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

అథవృక్షభేదానాంహస్తానిరూప్యంతే.

౧, అశ్వత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మారేచితోచేదశ్వత్థసన్నయజ్యతే॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములను చలింపజేసియెడ అశ్వత్థవృక్ష మందుచెల్లును.

౨, కదళీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కదళ్యాంశ్లిష్టముకుళో రేచితోద్వేష్టితోభవేత్॥

తా॥ శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడుపుగకవలించి పట్టినయెడకదళీవృక్ష మందుచెల్లును.

౩ - ౬ - నారజ్జలికుచవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ నారజ్జేవద్మకోశస్సన్వృద్ధిమనోలికుచేభవేత్॥

తా॥ నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమునుచెల్లును.

౭ - ౮ - పనసబిల్వవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పనసేచతురఃప్రోక్తోబిల్వాభేదచతురోభవేత్॥

తా॥ పనసబిల్వవృక్షములయందు చతురహస్తముచెల్లును.

౯ - పునాగ్నవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతుర్రాప్రోక్తా పున్నాగతరునిణయే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములు పొన్నమానియందుచెల్లును.

౧౦-౧౧- మంచారవకుళవృక్షహస్తమ్,

శ్లో॥ మంచారేఖండచతురో సందంశోవకుళేక్షవేత్॥

తా॥ ఖండచతురహస్తము మంతారవృక్షమందును, సందంశహస్తము వకుళవృక్షమందును చెల్లును.

౧౨-౧౩- వజ్రాజ్ఞానవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకోపటవృక్షేస్యా దజ్ఞానేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ మత్రిన్రూనియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్రిన్రూనియందు సింహముఖహస్తమునుచెల్లును.

౧౪-౧౫- పాటలీహింతాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాటల్యాంశుకతండస్సన్యత్ హింతాలేకతరీముఖః॥

తా॥ పాదిరిచెట్టునందుశుకతుండహస్తమును, ఈదాటిచెట్టునందుక
తకారీముఖహస్తమును చెల్లును.

౨౦-పూగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పద్మకోకాస్వస్తికాస్యా త్పూగవృక్షనిరూపణే॥

తా॥ రెండుపద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగ బట్టబడినయెడపో
కరూలియందుచెల్లును.

౨౧-చమ్పకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ చమ్పకేపూర్వశాస్త్రుజ్ఞై రథోలాంగూలమిష్యతే॥

తా॥ సంపెగమ్రానియందు అథోలాంగూల హస్తమును వినియోగిం
పవలెనని పూర్వశాస్త్రుజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

౨౩, ఖదిరవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అరంనతస్తామ్రచూడోవ్యధః ఖదిరవణానే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగవంచి ప
ట్టునెడసల్లతున్నుచెట్టునందుచెల్లును.

౨౪-శమీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ శమీవృక్షే సమాఖ్యాతఃకరోయశ్చిష్టకతకారీ॥

తా॥ శిష్టకతకారీహస్తము జమ్మిచెట్టునందుచెల్లును.

౨౫-అశోకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకామణిబంధస్థా సమ్యక్క్రియతాయది | పతాకస్వ
స్తికోహస్తః కథితోభరతాదిభిః | పతాకస్వస్తికోహస్తః అ
శోకాభినయస్మృతః ॥

తా॥ పతాకహస్తములు మనెకట్టులందుచేర్చి యడ్డముగా బట్టబడిన
యెడ పతాకస్వస్తికోహస్తమగును ఇది అశోకవృక్షమునందుచెల్లును.

౨౬-సిందువారవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ సిందువారతరాయోజ్యః కరశ్చిష్టమయూరకః॥

తా॥ వావిలిచెట్టునందుశ్చిష్టమయూరహస్తముచెల్లును.

౨౭-ఆమలకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తగ్జనీమధ్యమాహస్తతలేసమ్మిశ్రితోయది |

ఆతరేప్రస్థతాస్సాయం కరోసంయమనామకః |

సంయమాభిధహసోపీయ తదామీలకేదమే॥

తా॥ తజానీమధ్యములను అరచేతిలో జేర్చితక్కిన వ్రేళ్ళను చాచిపట్టి
ననది సంయమహస్తమౌను. ఈహస్తము ఉసిరిక చెట్టునందు చెల్లును.

౨౮-కురవకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కతకరీత్రిపతాకాచజ్జేయాకురవకద్రుమే॥

తా॥ కతకరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంట చెట్టునందు
చెల్లును.

౨౯-కపిత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మాస్వస్తికాచేత్కపిత్థాథేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ వెలగమ్రాని
యందు చెల్లును.

౩౦-కేతకీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురాభిఖ్యాస్వస్తికాస్మణిబద్ధయోః॥

కేతకీవృక్షభేదేపియుజ్యతేదేవమంత్రితే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములను మణిబంధములందు స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ పచ్చమొగలి చెట్టునందు చెల్లును, ఇది దేవమంత్ర సమ్మతము.

౩౧-శింశపావృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అధకచంద్రాస్వస్తికాస్మాత్ప్రయోజ్యోశింశపాతరా॥

తా॥ అధకచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టిన నది ఇరుగుడు
మ్రానియందు చెల్లును.

౩౨-నివృసాలవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శుకతుండాస్వస్తికాచేన్నిమేసాలేనిరూపితౌ॥

తా॥ శుకతుండహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ వేపమ్రాని
యందును, ఏపమ్రానియందును చెల్లును.

౩౩-పారిజాతవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపతాకకోహస్తస్తత్రసవ్యేపతాకికః॥

ఉద్వేష్టితకృతోహస్తోత్రిజ్ఞానః పరికిరీకతః॥

త్రిజ్ఞానః పారిజాతస్యక్రోడేయదిధృతఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతనుకుడిచేతను పతాకహస్తమును, డైకితిప్పిపట్టినయెడ
త్రిజ్ఞానహస్తమౌను. ఈహస్తము కొమ్మున కెదురుగ బట్టినయెడ పారిజాత
వృక్షమందు చెల్లును.

౩౪-తింత్రిణిజమ్బూవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తింత్రిణ్యామపిలాన్ధ్రాలోజమ్బూవృషధకపతాకికః॥

తా॥ చింత చెట్టునందు లాంగూలహస్తమును, నేరేడు చెట్టునందు అర్ధ
పతాకహస్తమును చెల్లును.

౩౫-పాలాశరసాలశృంగహస్తమ్.

శ్లో॥ పాలాశేచాధకచంద్రశృరసాలేత్రిపతాకికః॥

తా॥ మోదుగుచెట్టునందుఅధకచంద్రహస్తమును, త్రియ్యమామిడి చెట్టునందుత్రిపతాకిహస్తమునుచెల్లును.

అథసింహాదిమృగానాంహస్తానిరూప్యంతే. ౧-సింహహస్తమ్.

శ్లో॥ దక్షిణేసింహపక్ష్యాస్త్యత్త్వప్యేవౌహహస్తతః॥

పతాకమాపమాశ్రిత్యచలత్ప్రవిరళాఙ్గులిః॥

శ్లిష్టసింహముఖస్సాయంసింహార్థేవినియుజ్యతే॥

తా॥ కుడిచేతసింహముఖహస్తమునుబట్టిదానివెనుకతట్టు పతాకహస్తమునుఎడమచేత్తుగలుగబట్టిననదిశ్లిష్టసింహముఖహస్తమనబడును. ఈహస్తముసింహమునందుచెల్లును.

౨-వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధకచంద్రోఢోముఖశ్చేవ్యాఘ్రాధేఃసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥అధకచంద్రహస్తమునుఅధోముఖముగబట్టినయెడపెద్దపులియందుచెల్లును.

౩-నూకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమత్స్యహస్తేతుదక్షిణఃకుఙ్కితశ్చలః॥

అస్యాంగుళ్యఃప్రవిరళఃపశ్చాన్నజ్ఞాయథాక్రమమ్॥

యుజ్యతేస్తబ్ధరోమాధేఃసజ్జీణామకరఃకరః॥

తా॥ముందుచెప్పినమత్స్యహస్తమందుదక్షిణహస్తమునువంచికడలిం చుచుఇతరహస్తముప్రేళ్ళనెదింటినివిరళముగబట్టిననదిసంజ్జీణామకరహస్తమనబడును. ఈహస్తముపదియందువినియోగించును.

౪-కపిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తుమధ్యమాంగుష్ఠయోగతః॥

నామ్నాఘోముష్టిమకుళశకపేరథేనిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినముష్టిహస్తముమధ్యమాంగుష్ఠములచేరికవలన అధోముష్టిమకుళహస్తమనబడును. ఈహస్తముకోతియందువినియోగించును.

౫, భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామహస్తేపద్మకోశోఢోముఖత్వముపాశ్రితః॥

దక్షిణేతుపతాకాఖ్యస్తస్యపృష్ఠతలశ్రితః॥

భల్లూకార్థేప్రయోగస్యాత్పద్మకోశపతాకకః॥

తా॥ ఎడమ చేతదిగు మొగముగా పద్మకోశహస్తమునుబట్టి కుడిచేత పట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపైనుంచినయెడ పద్మకోశపతాకహస్తమాను. ఇదిఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬, మాంజారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యానామికాంజుప్తయోగతః।

నామ్నాయమగ్ధముకుళో మాంజారేనమృయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచేప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చిపట్టినవది అగ్ధముకుళహస్తమవును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును

౭, చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేముష్టిర్దక్షిణేవామణిబంధనమిశ్రితః।

ముద్రాకాథోముఖోముష్టిముద్రాహస్తోయమిరితః।

ముష్టిముద్రాకరశ్చపిచమర్యాంసమృయుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేతముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమునును కట్టుతో జేర్చి క్రిందు మొగముగాబట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమాను. ఇదిచమరీమృగమునందు వినియోగించును. ౮, గోధాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వోకనిష్ఠికాంజుస్తా పతాకేకిచ్చిదీరితా।

నామ్నాతలపతాకాయః గోధాయాంపుజ్జితోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాంజుప్తములనుకొంచెముమీదికి ఎత్తి పట్టినయెడతలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯, శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమృగశీషకస్య తజకన్యూర్ధ్వప్రసారితా।

నామ్నాచంద్రమృగోహస్త శృల్యాధేకసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన మృగశీషకహస్తమందు చూడుపుర్రెలు పైకెత్తబడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇదిశల్యమృగమందు వినియోగించును.

౧౦, కురంగహస్తమ్.

శ్లో॥ కురక్షేచప్రయోక్తవ్యో మృగశీషకవామకః।

తా॥ మృగశీషకహస్తము జింకయందు చెల్లును.

౧౧, కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాంగుష్ఠసారణాత్।

నామ్నాముష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుష్ఠములనుచాచి పట్టినయెడముష్టి మృగహస్తమాను. ఇది నల్లజింకయందుచెల్లును.

౧౪, గోకర్ణహస్తమ్.

శ్లో॥ ధేనుకణ్ఠేనాగబంధౌరేచితౌయదియోజితౌ॥

తా॥ నాగబంధహస్తములను మీదికిచలింపజేయుచుపట్టినయెడగోకర్ణమృగమునందుచెల్లును. ౧౫, మూషికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకులేహస్తేతజ్జనీసస్రస్పసారితా॥

నామ్నాయంఖిల్లాముకుళోమూషికాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడువ్రేలినిబాగుగా చాచిపట్టినయెడల ఖిడ్గముకుళహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముఎలుకయందుచెల్లును. ౧౬, గిరికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకులే భూయస్తస్త్వనీకుఞ్చతాయది॥

తిర్యక్స్పసారితః ఖిడ్గముకుళోగిరికాథకే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముకుళహస్తములనుచూపుడు వ్రేలినివంచితిర్జ్వముగచాచిపట్టినయెడ ఖిడ్గముకుళహస్తమాను. ఇదిచిట్టెలుకయందుచెల్లును. ౧౭, శశహస్తమ్.

శ్లో॥ హస్తస్తలపతాకాభ్యోశశకేతిర్యగాశ్రయః॥

తా॥ వెలికిలబట్టిన పతాకహస్తము అడ్డముగత్రిప్పబడినయెడ కుందేటియందుచెల్లును. ౧౮, వృశ్చికహస్తము.

శ్లో॥ అధోముఖోరేచితశ్చేత్కర్కటోవృశ్చికేభవేత్॥

తా॥ కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచుపట్టినయెడ తేలునందుచెల్లును. ౧౯, శునకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాభిధహస్తేతు కుఞ్చితాచేత్కనిష్ఠికా॥

నామ్నానుధ్యపతాకోయం శునకాధేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ముడువబడెనేనిమధ్యపతాకహస్తమాను. ఇదికుక్కయందుచెల్లును.

౨౦, ఉష్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోదితాంజలికరేచాంగుష్ఠాకుఞ్చితాయుతౌ॥ వ్రసాది చోర్ధ్వభాగేచవలితౌసోమ్యధోముఖః॥ నామ్నాఖిల్లాంజలిరయంఉష్ణాధేనప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన అంజలిహస్తమందు అంగుష్ఠమలను వంచి చేర్చి పొడుగజూచి అఘోముఖముగ చలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాజలిహస్తమగును. ఇది ఒంటెయందు చెల్లును. ౨౧, అజహస్తమ్.

శ్లో॥ శిఖరాశ్లిష్టవదనామేషాశ్ధేసప్రప్యయుజ్యతే॥

తా॥ శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేకయందు వినియోగించును. ౨౨, గార్దభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వఖడ్గాజ్జలౌమిశ్రతుశ్చ తేతర్జనీవ్యయే ।

భిన్నాంజలిరయం నామ్నా గార్దభార్థేనియుజ్యతే ॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ఖండాజలిహస్తమందు తర్జనీద్వయమును జేర్చి వంచి పట్టినయెడ భిన్నాంజలిహస్తమవును. ఇది గాడిదయందు చెల్లును.

౨౩, వృషభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామి కేకిశ్చతుశ్చ తేతలమాశ్రితే అఙ్గుష్ఠేనో

పరియుతే శేషే ద్వేచప్రసారితే । తలసింహకరస్సోయమృష

భాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతి తట్టునకు వంచి వాని మీద అంగుష్ఠమును జేర్చి తక్కిన రెండు వ్రేళ్ళను చాచి పట్టినయెడ తలసింహహస్తమాను-ఇది వృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౪, ధేనుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాన్వర్వేప్రసారితాః ।

ధేనాయోజ్యోయన్త్రభేదేభవేత్సక్కిర్ణముద్రకః॥

తా॥ నడిమి వ్రేలిని వంచి తక్కిన వ్రేళ్ళను చాచి పట్టినయెడ సంకీర్ణముద్రహస్తమాను. ఇది ఆవునందును, యంత్రభేదమునందును చెల్లును.

అథ పక్షిభేద హస్తానిరూప్యంతే.

౧, పారావతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పారావతేకపోతాఖ్యకరస్సౌత్పుజ్ఞితాకృతిః॥

తా॥ కపోతహస్తమును పుంఖితాకారముగ బట్టినయెడ పావురాయియందు వినియోగించును.

౨, కపోతహస్తమ్.

శ్లో॥ కపోత స్తిర్నగాకారః కపోతేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపోతహస్తమును అడ్డముగాబట్టినయెడలడవిచావురాయియందువినియోగించును.

3, శశాదనహస్తమ్.

శ్లో॥ బ్రహ్మక్తుకతుండన్యచ్చశాదననిరూపణే॥

తా॥ బ్రహ్మక్తుకతుండహస్తముడేగయందువినియోగించును.

౪, ఉలుకహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ గజదంతోన్లిప్తముఖాసక్కిర్ణగజనస్తకః ॥

సక్కిర్ణగజనస్తోయములూకాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ గజదంతహస్తముల మొసలను జేర్చిపట్టినయెడ సంక్కిర్ణగజదంతహస్తమవును. ఇదిగుడ్లసూబయందుచెల్లును,

౫, గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబంధోసమాన్లిప్తవద్ధచన్ద్రావభౌముఖా ।

సర్వాజుశ్యస్తువిరళానామాన్లిప్తస్తాన్తికచన్ద్రాన్తికః ।

గండభేరుండకాఖ్యస్యవినియోగఃప్రకీర్తితః ॥

తా॥ అర్థచంద్రహస్తములను అభోముఖములుగ మనికల్లుచేరపట్టి వ్రేళ్లనువిరళములుగాజేసినయెడ స్వాన్తిక చంద్రహస్తమనబడును. ఇది గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును.

౬, చాతకహస్తమ్,

శ్లో॥ లాజ్ఞాలశ్చాతకేభూయాత్పృష్ఠతత్త్వముపాశ్రితః॥

తా॥ లాంఘాలహస్తమును పుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును,

౭, కుక్కుటహస్తమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తభృమరోభూయాత్ప్రచూడనిరూపణే॥

తా॥ మునుపుచెప్పబడినభృమరహస్తమే కోడియందువినియోగించును.

౮, పికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళఃపుష్పితాకారః కోకిలాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ అరాళహస్తమునుపుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును.

౯, వాయసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భరతార్ణవసమ్ప్రాక్తభృమరాంగుష్ఠకస్తథా॥

అగ్రభాగేనతజ్జాన్యః మిలితోయదిపుజ్ఞితః ।

సందంశముకుళోభూయా ద్వాయసాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భృమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడుప్రేలితోజేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశము కుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాభ్యేపవిద్ధాభ్యోనూచిరేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥నూచిహస్తముఅపవిద్ధముగపట్టబడినయెడకురరపక్షియందుచెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండోప్రయోక్తవ్యో శుకార్థేపుజ్ఞితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుకయందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిస్తాపి కిచ్చద్వక్రితభావతః ।

నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తముసందలిచిటికెనప్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమాను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజ్జాన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।

ప్రసారితేకనిస్తాచేద్వక్రితాతలమాశ్రితా ।

నామ్నాసక్ష్మీణహస్తోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।

పికార్థేమంత్రభేదేషు యోజ్యస్సక్ష్మీణహంసకః॥

తా॥ తజ్జానీఅంగుష్ఠములనుజేర్చి మధ్యమానామికులను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలోమడిచిపట్టినయెడ సంక్ష్మీణహంసహస్తమనబడును. ఇదిశుక్రాచార్యనిమతము. ఈహస్తము వక్రుకొంగయందున, మంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

౧౪, క్రౌచ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిస్తాతలకుచ్చితా ।

తీనాలపద్మహస్తోయం క్రౌచ్చార్థేనప్రయుజ్యతే॥

అగ్రభాగేనతజ్జాన్యః మిలితోయదిపుష్టితః ।

సందంశముకుళోభూయా ద్వాయసాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భృమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితోజేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశము కుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాభ్యేపవిద్ధాభ్యోనూచిరేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥నూచిహస్తముఅపవిద్ధముగపట్టబడినయెడకురరపక్షియందుచెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండోవ్రయోక్తవ్యో శుకార్థేపుష్టితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుకయందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిస్తాపి కిచ్చద్వక్రితభావతః ।

నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తముసందలిచిటికెనవ్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమాను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజ్జాన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।

ప్రసారితేకనిష్ఠాచేద్య క్రితాతలమాశ్రితా ।

నామ్నాసక్కిణ్ణాహస్తోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।

పికార్థేమంత్రభేదేషు యోజ్యస్సక్కిణ్ణాహంసకః॥

తా॥ తజ్జానీఅంగుష్ఠములనుజేర్చి మధ్యమానామికులను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలోమడిచిపట్టినయెడ సంకిణ్ణాహంసహస్తమనబడును. ఇదిశుక్రాచార్యనిమతము. ఈహస్తము వస్తుకొంగయందున, మంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

౧౪, క్రౌచ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుచ్చితా ।

తీనాలపద్మహస్తోయం క్రౌచ్చార్థేనస్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు అరచే
తిలోవంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్త మనబడును. ఇదిక్రొంచపక్షి
(గుడ్డికొంగ.) యందునినియోగించును,

౧౫, ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠోమధ్యమాయాస్య దగ్రపర్వనిపీడితః ।

ముఖహంసకరస్సోయం ఖద్యోతాథేకపవిధకః ॥

తా ॥ బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనువు ఒరయునట్లు అపవిధ
ముగబట్టినయెడ ముఖహంస హస్తమవును. ఇది మిడుగురుపురుగునం
దు వినియోగించును.

౧౬, భ్రమరహస్తమ్.

శ్లో॥ అపరభ్రమరహస్తో భృంగార్థేయదిపుంఖితః ॥

తా॥ ఇతరమైనభ్రమరహస్తమునుపుంఖితముగబట్టినయెడతుమ్మెద
యందువినియోగించును,

౧౭-మయూరహస్తమ్,

శ్లో॥ మయూరాథేకప్రయోజ్యస్యాస్మయూరోపుంఖితోయది॥

తా॥మయూరహస్తమునుపుంఖితాకారముగబట్టినయెడ నెమిలియం
దువినియోగించును,

౧౮-హంసహస్తమ్,

శ్లో॥ హంసాస్యోస్తిప్రయోజ్యస్యాత్ హంసాథేకస్పృతకోవిదైః॥

తా॥మునుపుచెప్పినహంసాస్యహస్తముహంసపక్షియందువినియోగించును

౧౯-చక్రవాకహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మాపుష్టితాచేచ్ఛక్రవాకేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుపుంఖితములుగబట్టినయెడ చక్రవాకపక్షి
యందువినియోగించును,

౨౦-కోయష్టికహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామేపతాకేనవిమిశ్రితః ।

నామ్నా రాశపతాకోయంకోయష్టికనిరూపణే॥

తా ॥ కుడిచేతిఅరాళహస్తమునుఎడమచేతిపతాకహస్తముతోజీర్చి
పట్టినయెడఅరాళపతాకహస్తమగును, ఇదికోయష్టికమనెడిపక్షియందువి
నియోగించును,